

BÜNYÖGYI TANULMÁNYOK

A garázdaság másod- és harmadvirágzásai*

I. Néhány bevezető gondolat

A cím talán némi magyarázatot igényel. A garázdaságot sokan túlhaladott, a II. világháború utáni évtizedek korszakából ránk maradt, anakronisztikus bűncselekménynek tekintik, rámutatva, hogy a deliktum szovjet prototípusa – amit aztán a keleti tömb államai rendre átvettek – a „szocialista együttélési szabályok” megsértőinek kriminalizálásával ott is büntetőjogi eszközöket vetett be, ahol erre ebben a formában valójában soha nem volt szükség. A mögöttünk álló évtizedek gyakorlata azonban mindezt felülírni látszik. Előbb a „galeribűnözés”, évtizedekkel később súlyos erőszakba torkolló tüntetések, napjainkban a futball huliganizmus terjedése szembesíti a büntetőjogászokat azzal, hogy a bűncselekmény lomtárba kerülése ma még bizonyára illúzió. Sajnos az újabb „divatos” formák mellett tovább élnek a garázdaság hagyományos formái is. Íme egy, e sorok írásakor friss példa a szinte mindennapos választékból. „Két taktaharkányi család tizenöt tagját vette őrizetbe a rendőrség, csoportosan, felfegyverkezve elkövetett garázdaság büntette miatt indítottak eljárást ellenük. A két család évek óta haragban van egymással, és időnként kapával, kaszával támadnak egymásra. A mostani összetűzés egy szóváltásból indult, majd a verekedésben többen súlyosabban megsérültek. A lakásokban is kisebb-nagyobb károk keletkeztek.”¹ A médiában és a sajtóban szinte mindennaposak a brutális, erőszakos bűncselekményekről szóló tudósítások, s ezek között nagy számban bukkan fel a garázdaság. Az utóbbi években az ismertté vált garázdaságok száma meglehetősen ingadozó, viszont 1980 óta az ilyen bűncselekmények száma dinamikusan növekvő tendenciát mutat. Ez a növekedés az utóbbi években inkább stagnál, az elmúlt tíz évben azonban a kérdéses bűncselekmények száma 1,5-szeresére nőtt. Ez jelentősen meghaladja azt a tendenciát, amely általában az erőszakos bűnözés növekedésének volumenét jellemzi. Ez az adat, illetve a tényállás körüli ellentmondások indítottak arra, hogy a bűncselekménnyel behatóbban foglalkozzák

II. Adalékok a garázda magatartások szabályozásának történetéhez

Bár a garázdaság, mint bűncselekmény közvetlenül a szovjet büntető-jogalkotás eredménye, a huligán jellegű cselekményeket természetesen már jóval korábban szankcionálták. A fejezet első részében átfogóan és röviden kiemeltém néhány moz-

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetőjog – Különös rész” szekcióban különdíjban részesült. Konzulens: Dr. Tóth Mihály – Gál István László

¹ MTI, 2010.06.08.

http://zip.hu/sotet_oldal/2010/06/08/ket_csalad_esett_egymasnak_taktaharkanyban
(2011.02.10.)

zanatot a történelem jogalkotói megoldásai közül, s megkísérlem bemutatni, hogy a különböző történelmi korokban hogyan viszonyultak a garázda cselekmények elkövetőihez. A fejezet második részében a magyar szabályozás alakulását mutatom be a kezdetektől a hatályos szövegezésig.

Más jogágakkal ellentétben a büntetőjog alapjának a szakértők véleménye nem a római jogot tekinti, annak erős magánjog-orientáltsága miatt. Ezúttal kivételt kell tenni, hiszen először az ókori római források között található olyan, amely huligán jellegű cselekményhez fűz hátrányos jogkövetkezményt. A szakirodalom szerint az első források, amelyek a közrend („közcsend”) megsértésének szankcióját tartalmazzák, az öt római „remek jogász” egyikétől, jelesül Ulpianustól származnak. Nála figyelhető meg először a „macskazenéhez” fűződő hátrányos szankció, mivel az „adversus bonos mores huius civitatis”, a teljes lakosságot zavarja, így a köznyugalom ellen irányul.

A teljesség igénye nélkül megemlítek egy érdekes esetet 1368-ból, a firenzei Signoria gyakorlatából, amely a mai magyar büntetőjog szerint garázdságként értékelendő, és akkoriban is bűncselekményként nyert értékelést. A tényállásbeli cselekmény szerint öt személy több társukkal együtt, egy gabonaraktárból elhozott zsákok tartalmát kiborítva kiáltozott, illetve más – magasabb rangú – személyeket kövel dobált meg. A tényállás kiemeli, hogy a cselekmény következtében „Firenze közösségnek jó és békés állapota valószínűleg megzavarodhatott volna.” Az ítélet érdekes: négy személyt, akik megbánást tanúsítottak, felmentettek, míg ötödik társukat a bíróság halálra ítélte.²

A garázdság modern felfogása a szovjet jogból ered, először az 1922-es szovjet Btk.-ban található meg, huligán cselekmény néven. Eleinte a cselekmény a személyiség és emberi méltóság elleni bűncselekmények között szerepelt (176. §), innen került át arra a helyre, ahol az 1926. évi Btk. szabályozza, jelesül az államigazgatás rendje elleni bűncselekmények közé. A garázdság eszerint a szocialista együttélés szabályait sértő cselekmény.³ Az 1926-os szovjet tényállás így hangzik: „üzemekben, intézményekben és nyilvános helyeken elkövetett garázda cselekményt egy évi börtönnel kell büntetni, ha e cselekmény jellegénél fogva nem minősül súlyosabban”.⁴ Kiemelhető a már ekkor megfigyelhető szubszidiárius jelleg, illetve az, hogy az elkövetés helye kiemelkedő jelentőséggel bír már az alapesetnél is, hiszen az csak üzemekben, intézményekben, illetve nyilvános helyen valósítható meg.⁵ A minősített esetek tekintetében a mai magyar tényállással rokon vonások figyelhetők meg, hiszen minősítetten értékelendő a csoportos elkövetés, illetve annak cselekménye, aki a garázdságot „kivételes cinizmussal, vagy elvetemültséggel követi el”.⁶

A magyar szabályozás 1955 előtt nem ismerte a garázdság bűncselekményét. Azokhoz a cselekményekhez viszont, amelyek ma e tényállásba ütköznek, nagyrészt

² Szemelvények a középkori állam és jog tanulmányozásához. ELTE ÁJK, Budapest 1980

³ Gercenzon – Visinszkaja: A szovjet büntetőjog – Különös rész. Jogi és Államigazgatási Könyvkiadó, Budapest 1954. 300. o.

⁴ Erdész László: A garázdság büntette a szovjet és a magyar jogban. KJK, Budapest 1958. 7. o.

⁵ Erdész: i.m. 25. o.

⁶ Erdész: i.m. 8. o.

korábban is szankció fűződött. A tradicionális jog korszakában mind a magánosok személyében vagy vagyonában sérelmet okozó tettek, mind a közbűncselekmények körében lehet találni olyan deliktumokat, amelyek ma garázdaságként értékelendők. „Hatalmaskodáson” az erőhatalom jogellenes megnyilvánulását érti a szakirodalom.⁷ Két fajtája különböztethető meg. A nagyobb hatalmaskodás eredetileg nemesek házainak megrohanásában, nemesi birtokok elfoglalásában, nemesek törvényes ok nélküli letartóztatásában, nemesek megverésében, illetve nemes megölésében nyilvánulhatott meg.⁸ Később a sértettek köre kibővült, a bírák, „hivatalos személyek” (káptalani, királyi, vármegyei emberek), a rokonok bántalmazása, illetve a végrehajtás megakadályozása is ennek számított. A kisebb hatalmaskodásnak a nem nemesek elleni „nagyobb hatalmaskodás” minősült, ezen kívül az akár nemesek, akár nem nemesek elleni kisebb súlyú (nem testi sértésben vagy birtokmegszállásban, hanem „csupán” rongálásban megnyilvánuló) erőszakos cselekmények értendők ez alatt. A mai garázdaság és az akkori hatalmaskodás halmazának közös metszetében az enyhébb személy elleni cselekmények (például: verés, verberatio, ingók és ingatlanok szándékos megrongálása) találhatók. A hatalmaskodás bűncselekménye a XIII. századtól a XIX. század elejéig szerepel büntetőjogunkban.

Az 1878-as Csemegi-kódex (1878. évi V. tc.) még nem tartalmazza a garázdaságot, ám ahhoz hasonló tényállásokat igen.

Az 1961. évi V. tv. tényállása tekinthető a mai bűncselekmény közvetlen elődjének. A 219. § (1) bekezdése szerint aki nyilvános helyen olyan közösségellenes magatartást tanúsít, mely alkalmas arra, hogy másokban megbotránkozást vagy riadalmat keltsen, avagy nem nyilvános helyen tanúsított közösségellenes magatartásával másokban megbotránkozást vagy riadalmat kelt, ha súlyosabb büntett nem valósult meg, két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A tényállás hasonlít a ma hatályos formájára, bár annál kétségtelenül bonyolultabb. Fogalmi elemként szerepel a közösségellenesség, a megbotránkozás-, illetve riadalomkeltés, továbbá a szubszidiaritás. A minősített esetek hasonlóak a mait közvetlenül megelőző szabályozáshoz (csoportos elkövetés, a köznyugalom súlyos megzavarása). Megjelenik a kitiltás, mint mellékbüntetés alkalmazása is. A fő különbséget az jelenti, hogy a bűncselekménynek két alapesete van. Az első eset immateriális bűncselekmény, a bírói gyakorlat határozza meg, hogy a magatartás alkalmas-e megbotránkozás, illetve riadalomkeltésre. A tényállásban szereplő nyilvános hely fogalmát a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásban határozta meg. („Olyan helyiség, amely bárki számára rendelkezésre áll, oda bárkinek szabad bemenete van.”)⁹ A másik alapeset ezzel szemben eredmény-bűncselekmény, ennek feltétele, hogy a riadalom vagy a megbotránkozás megvalósuljon. (Ez utóbbi nem nyilvános helyen is elkövethető.)

A szabálysértési alakzatot az 1968. évi I. tv. 93. §-a tartalmazta. A bűncselekményi alakzattól elhatárolás „az eset összes körülményeire (különösen az elkövetés módjára és az elkövető személyi körülményeire) tekintettel a cselekmény kisebb jelentősége alapján” történt.

⁷ Béli Gábor: Magyar jogtörténet - A tradicionális jog. Dialóg Campus, Budapest – Pécs 2000. 214. o.

⁸ Mátyás dekrétuma – 1486:15 tc.

⁹ Földvári József: Büntetőjog. Különös rész (kézirat). Budapest 1975. 240. o.

III. A garázdaság tényállása más országok jogában

A garázdaság fogalmának tisztázásához elengedhetetlennek tartom, hogy a terjedelem adta keretek között legalább vázlatosan megvizsgáljam a bűncselekmény tényállását más államok büntető törvényében is. Természetesen ehelyütt azoknak az államoknak törvényei bírnak kiemelt jelentőséggel, amelyek korábban a „szocialista blokkhoz” tartoztak. Nem véletlen a szabályozás szovjet eredete, hiszen a Szovjetunióban a „kommunizmus építése” időszakában mindig kiemelt volt a társadalom védelmének hangsúlyozása, egészen mást kell tehát érteni a közrend kifejezésen a keleti kultúrákban, mint nyugaton. Utóbbi esetben elsősorban az állam elleni bűncselekmények tartoznak ebbe a kategóriába, a közrend védelme külső-, illetve politikai támadás ellen védő tényállást jelent. [A francia Btk. 421. § (1) bekezdésében például a kifejezés (l'ordre public) a terrorcselekmények szabályozása kapcsán kerül elő.] Amely államokban viszont a szovjet Btk. hatása érvényesül, ott a közrend megsértése a társadalom belső zavara által is megvalósulhat.

A hatályos orosz Btk. kettő szakaszban bontja ki a magyar garázdaság fogalmát, huliganizmus és vandalizmus néven. A huliganizmus súlyos, erőszakos magatartás a közrend ellen, amely a társadalom nyilvánvaló megvetése, és magánszemélyek elleni erőszak alkalmazásában vagy ezzel fenyegetésben, illetve mások dolgainak elpusztításában vagy károsításában nyilvánul meg. Minősített esetei a különös visszaesőként, csoportosan, a bünszövetségben és a bünszervezetben történő elkövetés, illetve a hivatalos és bizonyos közfeladatot ellátó személyek elleni huliganizmus. Súlyosabban minősül a fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett cselekmény. A vandalizmus épületek és egyéb építmények homlokzatában, tömegközlekedési eszközökben vagy más nyilvános helyeken történő károkozást jelent.

A bolgár Btk. garázdaság-fogalma sok egyezést mutat a magyar definícióval, szinte minden fogalmi elem közös. Megtalálható a kihívó közösségellenesség, az erőszakos magatartás és a magbotránkozás és a riadalomkeltés követelménye is, bár a bolgár törvény közvetlenül nem tartalmazza a riadalomkeltést, csak a társadalmat fenyegetésből lehet arra következtetni.

A román Btk. a garázdaságot jó erkölcs elleni magatartás és közrend megzavarása címen szabályozza. Részletezi, hogy mi minősül kihívóan közösségellenes magatartásnak, de a szabályozás csak kevésbé tekinthető pontosnak, s így jogbiztonsági szempontból kifogásolható.

Általánosságban elmondható, hogy a garázdaság tényállása elsősorban a keleti országok jogában, elsősorban a szovjet utódállamok jogában előforduló tényállás, intézmény. Egyes államokban az életviszonyok szigorúbb védelme miatt előfordulnak súlyosabb büntetések eredményező eltérések. Különbségek természetesen előfordulnak (elsősorban a minősítő körülmények, illetve az alapeset fogalmi elemeinek eltérő megfogalmazása révén), ám felismerhető, hogy minden tényállás közös „töről”, a szovjet Btk. szabályozásából ered.

IV. A garázdaság tényállása a Büntető Törvénykönyvben

A garázdaság tényállási elemeit a hatályos joganyag definícióinak (jogalkotói), a bírói gyakorlatnak (jogalkalmazói), illetve a Btk-beli tényállás elemzése alapján, a magyar büntetőjog-tudomány megjelölt képviselőinek (jogirodalmi) fogalom-meghatározása alapján foglalom össze.

A Btk. 271. §-a alapján a garázdaság tényállása a következő: „271. § (1) Aki olyan kihívóan közösségellenes, erőszakos magatartást tanúsít, amely alkalmas arra, hogy másokban megbotránkozást vagy riadalmat keltsen, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

(2) A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a garázdaságot

a) csoportosan,

b) a köznyugalmat súlyosan megzavarva követik el.

(3) A büntetés büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a garázdaságot

a) csoportosan és a köznyugalmat súlyosan megzavarva,

b) nyilvános rendezvényen követik el

c) fegyveresen,

d) felfegyverkezve.

(4) Mellékbüntetésként kitiltásnak is helye van.

(5) E § alkalmazásában erőszakos magatartásnak minősül a más személyre gyakorolt támadó jellegű fizikai ráhatás is, abban az esetben is, ha az nem alkalmas testi sérülés okozására.”

„271/B. § A 271. § alkalmazásában nyilvános rendezvény: a gyülekezési jogról szóló törvény hatálya alá tartozó rendezvény, továbbá az olyan rendezvény, amely mindenki számára azonos feltételek mellett nyitva áll.”

1. A bűncselekmény tárgya

A bűncselekmény jogi tárgyát a köznyugalom, a társadalmi-közösségi együttélés zavartalansága, az ehhez szükséges jogi és erkölcsi normák követése képezi. Belátható, hogy a büntetőjogi szabályozás csupán ésszerű keretek között avatkozhat be e normák megszegése esetén, a gyakorlatban előforduló konkrét esetek különböző megítélés alá eshetnek. Olyan etikailag helytelen viselkedés, mint például a nem fogadott köszönés, nem szankcionálhatók büntetőjogi eszközökkel.¹⁰ A garázdaság gyakorlati alkalmazása a szubszidiárius jellege miatt ellenkező oldalról is behatárolt: a törvényhozó különböző tényállásokban gyakran olyan, egyéb köznyugalmat zavaró bűncselekményeket határoz meg, illetve részletez, amelyek a 271. § tényállásának is megfelelnek. Ezt az ellentmondást, illetve a halmazattal kapcsolatos megoldási kísérleteket külön részben részletesen kifejtem. Elkövetési

¹⁰ Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog – Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest 2007. 348. o.

tárgy leggyakrabban a leginkább veszélyeztetett helyszín berendezése,¹¹ tehát ajtók, ablakok, bútorok, illetve a tömegközlekedési eszközök, járművek (gyakran a sértett járművének) tartozékai,¹² amelyet az elkövető károsított; de italosüvegek és poharak is gyakran válnak a garázdák áldozatává. Az eredmény látványos az utcai telefonfülkék, szeméttartók megrongálása esetén.¹³

2. A bűncselekmény tárgyi oldala

A bűncselekményt olyan kihívóan közösségellenes, erőszakos magatartással lehet megvalósítani, amely alkalmas arra, hogy másokban megbotránkozást vagy riadalmat keltsen. Btk.-nk ezt – sok más tényálláshoz hasonlóan – nem határozza meg egzakt módon, garázdaságot rendkívül sokféleképpen el lehet követni. Ez a törvényben meghatározott magatartás-fogalom az, amely a garázdaság bűncselekményét bírálók számára a legtöbb támadási felületet biztosítja. Valóban el kell ismerni azt, hogy a kihívó közösségellenesség fogalma számos magatartásra ráillik, az iránymutató határozatok száma is erre enged következtetni. A jogirodalom gyakran egymásnak ellentmondó értelmezése sem könnyíti meg a bíró dolgát.

A bírói gyakorlat legegyszerűbb és mégis legteljesebb definíciója a következőképpen hangzik. „A kihívóan közösségellenesség azt jelenti, hogy az elkövető a közösségi együttélés szabályait nyíltan, gátlástalanul, leplezetlenül semmibe veszi, feltűnést kelt öntörvényű, jogsértő viselkedésével.”¹⁴ Egyes esetekben a közösségellenes helyett a rokon értelmű antiszociális kifejezés szerepel.¹⁵ Egyes döntések nem próbálnak definiálni, hanem, mintegy indirekt módon azt kísérlik meg meghatározni, mely magatartások nem értékelhetők közösségellenesnek. „Nem kihívóan közösségellenes annak a magatartása, aki az őt ért folyamatos támadást hárítja el a védekezéssel.”¹⁶ „Rögzített tényállás a terheltek egymással szembe forduló erőszakos magatartásában nem tükröz kihívó közösségellenességet. Egy zárt lépcsőházban kialakult alkalmi vita, s az azt követő, leginkább pillanatnyi indulatból fakadó civakodásnak tűnő tettelegesség semmiképpen nem alkalmas annak megállapítására, hogy a terheltek elbírált magatartásuk során a házközösség nyugalma tudatosan semmibe véve cselekedtek.”¹⁷

A joggyakorlati meghatározáshoz ez esetben nagyon hasonlítanak a jogirodalmi definíciók. Földvári József meghatározása alapján olyan, a közösség semmibe vételét kifejező magatartás, amelynek sértettje a szélesebb körű közösség: szórakozóhely, utca, lakótömb közössége.¹⁸ Nagy László Tibor „rendkívül képlékeny fogalomnak”¹⁹

¹¹ BH2006.396, BH1990. 7, Somogy M. Bíróság B.463/2006/148. sz.

¹² BH2007.284, Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Bíróság 3.B.755/2006/45. sz., Fővárosi Bíróság 10.B. 1081/2005/16. sz.

¹³ Tiszaújvárosi Városi Bíróság 2.B.166/2008/8

¹⁴ BH2009. 171, BH2007.283, BH1990. 326, BH1975. 52

¹⁵ BH1992. 626, BH2008. 291, BH1985. 90

¹⁶ BH2009. 171. A határozat tartalmát összefoglaló rész csupán indirekt definíciót tartalmaz, magában az érdemi részben viszont megtalálható a közösségellenesség definíciója.

¹⁷ BH2005. 313

¹⁸ Földvári József: Büntetőjog Különös rész (kézirat). Budapest 1975. 239. o.

tartja, ennek megfelelően nem is ad pontos definíciót. Szerinte a közösségellenes magatartás „minőségileg több annál, amit egy-két ember nyugalmanak veszélyeztetése jelent; megbotránkozás- és riadalomkeltésre alkalmas”.²⁰ A tényállásból adódóan szükséges a bűncselekmény megvalósulásához, hogy „az elkövető kirívóan, hangsúlyozottan és feltűnően tanúsítson közösségellenes magatartást”.²¹ A közösségellenesség tehát magára a társadalomellenességre utal, amely a társadalom tagjaiban ébresztett, a tényállásban meghatározott (riadalom vagy megbotránkozás) ellenérzés kiváltásával jár. „A közösség azon személyek összessége, akik a tág értelemben vett közösségi élet színterein, nagyobb létszámú ember közös tevékenységének vagy egyidejű tartózkodásának színhelyéül szánt létesítményben töltik idejüket, tekintet nélkül arra, hogy személyes kapcsolatban vannak-e egymással.”²²

Az *erőszak* irányulhat dolog és személy ellen.²³ A személy elleni erőszak leggyakrabban a sértett testének támadó szándékkal történő megérintése, de nem szükségszerű a testi kontaktus, elegendő a fenyegető fellépés is. (Sőt, amint azt a PKKB 2. B. X-XVII. 21579/1995. ügyszám alatti ügyben meghozott ítélete mutatja, a bírósági gyakorlatban már a tojásdobálás is számíthat erőszakos, személy elleni cselekménynek, annak ellenére, hogy senkit sem talált el.) Az erőszak, illetve az erőszakos magatartás közötti különbséget az EBH2007.1589. magyarázza meg, egyúttal arra is rámutat, hogy a garázdaság elkövetéséhez elegendő az erőszakos magatartás, nem szükséges a dolog, illetve a személy elleni, közvetlen erőszak, ha a bűncselekmény megállapításának egyéb feltételei is megvalósultak.²⁴ „A garázdaság törvényi tényállásában szereplő erőszakos magatartás aktív, támadó jellegű cselekvés. A fogalom szélesebb körű, mint az erőszak, mert a személy vagy dolog elleni erő közvetlen alkalmazásán túlmenően magában foglalja az erő alkalmazására irányuló kísérletet vagy a testi épség ellen irányuló olyan közvetlen fenyegetést is, amikor a sértett személy meghátrálással, meneküléssel tudja kivonni magát vagy a dolgot az erőszak alól.”²⁵ Amennyiben a magatartás nem erőszakos, de közösségellenessége miatt veszélyes a társadalomra, az elkövetőt az 1999. évi LXIX. tv. (Sztv.) 142/A. § (1) bekezdése alapján garázdaság szabálysértése miatt kell tehát felelősségre vonni; a (2) bekezdés szerint bírósági eljárás során.

¹⁹ Nagy László Tibor: A garázda jellegű bűnözés büntetőjogi és kriminológiai aspektusai (PhD értekezés). Miskolc 2009 http://kvt99.lib.uni-miskolc.hu:8080/servlet/eleMEK.server.fs.DocReader?id=404&file=nagylt_ert.pdf (2011.11.24.) 135.o.

²⁰ Nagy László Tibor: A garázdaság szabályozásának ellentmondásai. *Ügyészségi Értesítő* 1990. 2. sz. 26-31. o.

²¹ Barta Endre: A garázdaság nyomozása Rejtjel Kiadó, Budapest. 1999 9.o.

²² A fővárosi főügyész 401/1982. sz. felügyeleti tájékoztatója

²³ Dolog elleni erőszak például: BH1989.52, BH1986. 223; személy elleni: BH2005.313, BH1998.67

²⁴ A határozatból már korábban levonható az a következtetés, amelyet utóbb (2009-ben) a jogalkotó beágyazott a törvény szövegébe is. Ezt tartalmazza a Btk. 271. § (5) bekezdése: „E § alkalmazásában erőszakos magatartásnak minősül a más személyre gyakorolt támadó jellegű fizikai ráhatás is, abban az esetben is, ha az nem alkalmas testi sérülés okozására.”

²⁵ BH2008. 291

A jogirodalom büntetőjogi és a kriminológiai aspektusból közelíti meg az erőszak fogalmát. A büntetőjogi fogalom elemei az alábbiak. Az embertől eredő erő sértse vagy veszélyeztesse a jogtárgyat, célirányosan létrehozott szituációban. Szükséges, hogy a sértettet kényszerhelyzetbe hozza. Szándékos magatartással kell megvalósuljon. Vigh szerint büntetőjogilag „csak azok a bűncselekmények tekinthetők erőszakos büntetteknek, ahol a jogalkotó kifejezetten megjelöli az erőszakot, mint elkövetési magatartást”. A kriminológiai erőszakfogalom szerinte a következőképpen hangzik. „Embertől eredő, másik személyre közvetlenül irányuló, a cél elérésére alkalmas fizikai vagy pszichikai erő.”²⁶ Mészár Rózának a Baranya M. Bíróság Büntető Kollégiumának 2003. október 1-jén tartott ülésére adott előterjesztésében az alábbi fogalom olvasható. „A személy elleni erőszak az emberi testre gyakorolt fizikai ráhatás, a passzív alany testének támadó szándékú megérintése, megállapíthatóságához sérülés bekövetkezése nem szükséges. A dolog elleni erőszak pedig a dologra gyakorolt fizikai ráhatás, amely rendszerint – bár nem szükségszerűen – állagsérelemmel jár”.²⁷

Az elkövetés *helyét* a Btk. tényállása csupán egy minősített eset, a nyilvános rendezvényen történő elkövetés tekintetében határozza meg pontosan. A teljesség igénye nélkül említem meg azokat a helyszíneket, ahol a bűncselekményt általában elkövetik: kocsimák, alacsonyabb kategóriába sorolt vendéglátó ipari egységek, ahol alkohol hatása alatt álló, részeg személyek az átlagosnál nagyobb számban fordulnak elő, sport-, kulturális-, utcai rendezvények, ahol kisebb-nagyobb tömeg gyűlik össze, tömegközlekedési eszközök. Az elkövetés helye a gyakorlatban enyhítő és súlyosító körülmény is lehet. A bíróság mérlegeli, hogy a társadalom az elkövetés helyén mennyire tolerálja az elkövető viselkedését. Ilyen módon egyes szórakozási módok alkalmával, „amelyeknek általános velejárója a durvább ösztönök bizonyos mértékű felszabadulása”²⁸ (például labdarúgó-mérkőzések, koncertek) a büntetés is enyhébb lehet. A határvonalakat tehát a társadalmi türekszűz, a közösségi normák határozzák meg.

Az elkövetés *ideje* sincs pontosan körbeírva, de a természetéből adódóan (illetve az alkohollal való kapcsolatából is következően) inkább az esti, éjjeli órákban, munkaidőn kívül (általában annak lejárta után, illetve szabad- és munkaszüneti napokon, hétvégén) követik el.²⁹

Az elkövetési *eszközök* tárháza rendkívül széles. A bírói gyakorlatban legsűrűbben a kő, tégl, italosüveg, szék, bot a segédeszköz, de néha gázspray,³⁰ kés, baseballütő, tányér, illetve különböző szerszámok (például kalapács) is lehetnek, amellyel garázdaságot valósítottak meg. Kiemelném a szamuráj kardot, mint a legkirívóbb eszközt, amelyet a bűncselekmény elkövetése közben használtak.³¹

²⁶ Vigh József – Gönczöl Katalin – Kiss György – Szabó Árpád: Erőszakos bűncselekmények és elkövetőik. KJK, Budapest 1973 42. o.

²⁷ Mészár Róza – Kovács Csaba – Kiss László: Előterjesztés a Baranya M. Bíróság Büntető Kollégiumának 2003. október 31. napján tartandó ülésére.

²⁸ A fővárosi főügyész 401/1982. sz. felügyeleti tájékoztatója

²⁹ Erdész László: A garázdaság büntette a szovjet és a magyar jogban. KJK, Budapest 1958

³⁰ Sátoraljaújhelyi Városi Bíróság B.138/2007/5. sz.

³¹ BH2008. 291

Nincs azonban szükség eszközre a verbális zaklatáshoz, becsületsértéshez, sőt a verekedések is pusztá kézzel zajlanak az esetek többségében. Kutatások szerint leggyakrabban nem is használnak eszközöket az elkövetők.³²

3. A bűncselekmény alanya(i)

A garázdaságnak elkövetője és passzív alanya sem behatárolt, a bűncselekmény elkövetője elvileg bárki lehet, aki bűncselekmény tettese lehet, illetve sértettjévé is akárki válhat. Statisztikai adatok támasztják alá, és az elkövetés körülményeiből is adódik, hogy túlnyomórészt férfiak követik el. Szintén jelentős része az elkövetőknek alkoholistá, a bűncselekmények túlnyomó részét ittas állapotban követik el. A felsorolt, jellemző helyszíneken tartózkodás is növeli a tettessé vagy áldozattá válás kockázatát. (Például egy kocsmá „törzsvendégei” nagyobb eséllyel válhatnak akár elkövetővé, akár áldozattá.) Szintén statisztikai adatok alapján a garázdaság leggyakoribb elkövetői fiatalok vagy fiatal felnőttek.

Rendkívül széles a lehetséges sértettek skálája is. Leggyakrabban a tárgyi oldalon meghatározott jellemző helyszíneken gyakran megtalálható személyek képezik a sértetti kört. (Például a kocsmák rendszeres látogatói, illetve szurkolók a különböző sporteseményeken) Kriminológiai vizsgálatokból kiderül, hogy a garázdaságot általában idegenek sérelmére követik el (kb. 50%),³³ ritkábban sértett lehet a hozzátartozó (kb. 7%), házastárs (kb. 8%), közeli vagy alkalmi ismerős (összesen kb. 35%).³⁴ A bűncselekmény sértettjévé nagyon ritkán válik az elkövető nevelője vagy gondozója. Akár hivatalos személy is lehet garázdaság sértettje, ha a garázdaságot hivatalos személy elleni erőszak büntetével halmazatban vagy azzal összefüggésben állapítja meg a bíróság.³⁵

Ha a garázdaság tényállását háromnál több személy valósítja meg, tehát csoportban történik az elkövetés, akkor büntett. A galeriben történő megvalósulás különösen veszélyes a társadalomra. Egyrészt az elkövetőket bátorítja társaik jelenléte, motivációt jelent további, illetve súlyosabb cselekmények megvalósítására. Másrészt a tettesek megfékezése is nehezebb feladattá válik, hiszen jelentősebb erőt képviselnek. Vajon speciális körülmények között egy adott személy pusztá jelenléte is elég lehet-e ahhoz, hogy a csoport létrejöhön? „A jogirodalomban egységes, az ítélkezési gyakorlatban is követett az az álláspont, miszerint a társtettség megállapításának – a Btk. 20. §-ának (2) bekezdésében meghatározott – együttes feltétele: tárgyi értelemben ugyanazon szándékos bűncselekmény törvényi tényállásának az egészében vagy részben történő megvalósítása, alanyi oldalról pedig egyfelől a másik, illetőleg a többi elkövető magatartása objektív veszélyeztető jellegének az ismerete (az egymás tevékenységének kölcsönös tudata), másfelől az, hogy mindegyik elkövetésben résztvevőt ugyanazon törvényi tényállás megvalósítására irányuló akár egyenes, akár eshetőleges szándék vezérelje. (Az

³² 65,5%-ban. Nagy László Tibor: A garázdaság bűncselekményének reprezentatív vizsgálata. Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv 1993. Ikva Kiadó, Budapest 1993. 271-293. o.

³³ Pl. Bf.II.605/2008/4. sz.

³⁴ Pl. Bfv.II.679/2008/5. sz.

³⁵ BH1976. 245

ugyanazon bűncselekményhez kapcsolódó részesi magatartások lényegileg abban különböznek a társtettesek magatartásától, hogy tényállási elemet nem valósítanak meg). Ezeknek az elveknek értelemszerűen érvényesülniük kell akkor is, ha a garázdaság bűncselekménye csoportos elkövetéssel valósul meg, s a csoport résztvevői akár egymást támogatva, akár egymással szemben állva vesznek részt a garázdaság egyik lehetséges elkövetési magatartásának, a személy elleni erőszaknak a kifejtésében.³⁶ A passzív személy jelenléte (ehelyütt külön kiemelném, hogy a passzív személy a csoporthoz tartozik, azzal tehát *akarategységben* áll) ugyanúgy bátorítja a tényleges elkövetőket, mintha ő is garázda tevékenységet vinne véghez.

A Btk. IX. fejezete 137. § -ának 13. pontja szerint: csoportosan követik el a bűncselekményt, ha az elkövetésben legalább három személy vesz részt. A tényállásban a részt vesz ígét egyrésztől egyes jogirodalmi és jogalkalmazói álláspontok szerint aktív magatartásnak kell érteni.³⁷ A fokozott társadalomra veszélyesség fennállása miatt – e helyütt nem árt hangsúlyozni, hogy a garázdaság ezen minősített esete emiatt került be a törvénybe – érdekes eset lehet az alábbi: két garázda úgy veri szét egy kocsmá berendezését, hogy közben egy tagbaszakadt barátjuk csupán szemléli őket, és jelenlétével biztosítja a kocsmárost arról, hogy jobb, ha nem tesz semmit társai tevékenysége ellen. Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a társ nem tesz semmit, viszont egyértelműen a csoporthoz tartozik, és társai figyelmeztetik a sértettet, hogy akár tehet is. Tehát az a kérdés, hogy ez a társ pusztán jelenlétével résztvevője-e a bűncselekménynek? A körülményekből adódóan jelen esetben a minősítés miatt (a cselekmény büntett-e, vagy vétség) sem saját részessége miatt, sem társai szempontjából nem mindegy, hogy elkövetőnek minősül-e. Véleményem szerint a passzív társ pszichikai bűnsegédként megalapozottan felelősségre vonható. A többiek cselekménye pedig ebből adódóan büntett. A bírói gyakorlat viszont ezzel ellentétes. („Az ismertetett eseti döntések azt szemléltetik: a bírói gyakorlat következetes abban, hogy csoportosnak tekinti a legalább három személy *tettelegessége* által megvalósított – riadalomkeltésre alkalmas – cselekményt, függetlenül attól, hogy azok ki (kik) ellen léptek fel.”³⁸) Garázdaság esetén nem tekintendő pszichikai bűnsegédnek az, aki a tettes közösségellenes, erőszakos magatartása tanúsításánál jelen van ugyan, de előzetesen nem is tudhatott a tettes ilyen magatartásáról.³⁹ Kételem továbbra is fennáll, elolvasva a BH-t, amely alapján a fenti következtetést a Legfelsőbb Bíróság levonja. A BH tényállásában a garázdaságot egy elkövető valósítja meg, a csoportos alakzat fel sem merülhet, csupán az emberrablás tekintetében. Az a következtetés viszont, amelyet ezen esetből a Legfelsőbb Bíróság levont, a fenti példát is figyelembe véve túlzottan általános.

³⁶ 4/2007. Büntető jogegységi határozat

³⁷ Pl. Barta Endre Barta Endre: A garázdaság nyomozása Rejtjel Kiadó, Budapest. 1999 12.o.

³⁸ 4/2007. Büntető jogegységi határozat

³⁹ Btk. 21. § (2) bek., 271. § (1) bek. BH1998.368

4. A bűncselekmény alanyi oldala

Ami a bűnösséget illeti, abban minden forrás egyetért, hogy a tényállás kizárólag szándékosan valósítható meg. Ezzel egyet is értek, hiszen a kihívó közösségtelenesség nem is valósítható meg gondatlanul. Eltérő azonban a szándékosságon belül a szakirodalom álláspontja abban a tekintetben, hogy az elkövetéshez egyenes szándék (dolus directus) szükséges vagy elegendő-e az eshetőleges szándék (dolus eventualis) is. A mai nézet az, hogy a garázdaság elkövetéséhez elegendő, ha az elkövető közömbös cselekménye következményei iránt, tehát csupán dolus eventualis esete forog fenn. A tényállás szövegének változásából mára egyenesen következik, amit a Legfelsőbb Bíróság megállapított: „[a]z eshetőleges szándékkal való elkövetés csupán a célzatos büntetteknél kizárt. [...] A garázdaság nem tartozik a célzatos büntettek közé.”⁴⁰ Nagy László Tibor szerint „a szándék formája direkt és eventuális is lehet. Az elkövető tudatának át kell fognia magatartása kihívóan közösségtellenes voltát, és azt, hogy az alkalmas arra, hogy másokban megbotránkozást vagy riadalmat váltson ki. Az, hogy a megbotránkozató módon elkövetett tettleges-ségnek személyes indítéka is van, önmagában nem zárja ki a garázdaság megállapítását. Amennyiben azonban az elkövető szándéka még eshetőlegesen sem irányul a megbotránkozás vagy riadalom keltésére – főként, ha az elkövetőnek személyes indítéka van – úgy garázdaságról nem, hanem csak az általa tanúsított egyéb bűncselekményről vagy szabálysértésről tartozik felelősséggel.”⁴¹

5. A garázdaság minősített esetei - A büntetési alakzat:

a) Csoportos elkövetés

A Btk. Értelmező rendelkezései között található 137. § 13. pontja szerint csoportosan követik el a bűncselekményt, ha az elkövetésben legalább három személy vesz részt. A törvényben tömören meghatározott fogalmat bővebben a 2/2000. Büntető jogegységi határozat, illetve a 4/2007. Büntető jogegységi határozat fejti ki. A 2/2000. Büntető jogegységi határozat megállapításai természetesen érvényesek a garázdaság büntetési alakzatára is. Az elkövetőknek a tettesi, társtettesi vagy bűnszegédi magatartást a bűncselekmény helyszínén felismerhetően együtt tevékenykedve kell megvalósítani ahhoz, hogy a csoportos elkövetés – mint minősítő körülmény – a terhükre megállapítható legyen. A csoportos elkövetés fokozottabb társadalomra veszélyességét a csoport által keltett komolyabb félelem, illetve a csoporttal szembeni védekezés nehezebb volta alapozza meg. A csoportos elkövetés ugyanis korántsem jár együtt szervezettséggel, illetve a szerepek kioszt-

⁴⁰ BK. 424., BJD 2849., Bodgál Zoltán – Pintér Jenő: A közbiztonság és a közrend elleni büntettek. KJK, Budapest 1971. 368. o.

⁴¹ Nagy László Tibor: A garázda jellegű bűnözés büntetőjogi és kriminológiai aspektusai Miskolc, 2009

<http://kvt99.lib.uni->

miskolc.hu:8080/servlet/eleMEK.server.fs.DocReader?id=404&file=nagylt_tezhun.pdf

(2011.01.14.)

ásával. Megemlíthető, hogy az ugyancsak a Btk. 137. §-ának 13. pontján alapuló csoportos elkövetés megállapíthatóságának még az sem akadálya, hogy az elkövetők egymással szemben állva követik el a bűncselekményt.⁴² Erről a kérdésről egyébként a gyakorlatban sokáig vita dúlt, egyes szakértők szerint a csoportot csupán az azonos érdekű személyek száma határozta meg. A kérdést az 1985. 299 sz. határozat döntötte el: „[a]garázdság csoportosan elkövettként minősül akkor is, ha a három vagy több személy nem együttesen, egymást támogatva, hanem egymással szemben állva vesz részt az elkövetésben”.⁴³

A jogirodalomban egységes, és az ítélkezési gyakorlatban is követett az az álláspont, miszerint a társtettség megállapításának – a Btk. 20. §-ának (2) bekezdésében meghatározott – együttes feltétele: tárgyi értelemben ugyanazon szándékos bűncselekmény tényállásának az egészében vagy részben történő megvalósítása, alanyi oldalról pedig egyfelől a másik, illetőleg a többi elkövető magatartása objektív veszélyeztető jellegének az ismerete (az egymás tevékenységének kölcsönös tudata), másfelől az, hogy mindegyik elkövetésben résztvevőt ugyanazon tényállás megvalósítására irányuló akár egyenes, akár eshetőleges szándék vezérelje. (Az ugyanazon bűncselekményhez kapcsolódó részesi magatartások lényegileg abban különböznek a társtettesek magatartásától, hogy tényállási elemet nem valósítanak meg.) Ezeknek az elveknek értelemszerűen érvényesülniük kell akkor is, ha a garázdság bűncselekménye csoportos elkövetéssel valósul meg, s a csoport résztvevői akár egymást támogatva, akár egymással szemben állva vesznek részt a garázdság egyik lehetséges elkövetési magatartásának, a személy elleni erőszaknak a kifejtésében.

Abban az esetben, ha a Btk. 137. §-ának 13. pontja szerinti csoportot alkotó elkövetők kihívóan közösségellenes és megbotránkozás vagy riadalom keltésére objektíve alkalmas magatartása az egymással ellentétes érdekkörű, egymással szemben álló személy vagy személyek elleni erőszak kifejtésében – például egymás kölcsönös testi bántalmazásában – (is) megnyilvánul, a társtettség megállapításának az összes követelménye megvalósul, éppen úgy, mint ha az együttesen cselekvők tényállásszerű ilyen cselekménye kívülálló személy vagy személyek ellen hatna. Az egymás tevékenységének kölcsönös tudata ilyenkor nyilvánvaló. A szemben álló felek egymás iránti tettelegessége során emellett a résztvevők mindegyike vitathatatlanul tisztában van azzal is, hogy a maga, és az őt támogató társa, valamint a vele szemben álló és hozzá hasonlóan erőszakkal cselekvő személy vagy személyek a saját magatartásukkal az alapvető közösségi normákat kihívóan sértik.⁴⁴

b) A köznyugalom súlyos megzavarása:

A súlyos megzavarás objektív körülményekből állapítandó meg. Általában olyan speciális helyszínen valósul meg, ahol tömeg van jelen, vagy egyéb okból szélesebb az érintettek köre. „A köznyugalom súlyos megzavarása ezért olyan társadalmi visszhangot fejez ki, amely szélesen gyűrűzve az érintetteknek – életviszonyaikkal

⁴² BH2008. 291/II. pont, BH1985. 299

⁴³ BH1985. 299

⁴⁴ BH2003. 309

általában nem körülhatárolt – határozott körére terjed ki.”⁴⁵ (Például egy község vagy egy városnegyed lakóinak befolyásolása, körükben pánik- vagy riadalomkeltés.) A büntetti alakzat e formája eredmény-bűncselekmény. Ezen kívül praeterintencionális bűncselekmény is; az elkövetőt legalább gondatlanság terheli az eredmény tekintetében.⁴⁶ A köznyugalom súlyos megzavarása alatt kell értenünk a köznyugalom tartós megzavarását is.⁴⁷

c) A csoportos elkövetés, egyúttal köznyugalom súlyos megzavarása

A két minősítő körülmény együttes megvalósulása fokozottabban veszélyes a társadalomra, ezért döntött úgy a törvényhozó, hogy ahhoz súlyosabb büntetést rendel.

d) Nyilvános rendezvényen történő elkövetés

A garázdaság társadalomra veszélyessége abban rejlik, hogy az elkövető több emberben megbotránkozást vagy riadalmat kelt. A köznyugalom megzavarásának lehetősége nyilvános rendezvényen fokozottabban fennáll a jelenlevők nagy száma miatt. A törvényhozó szerint azt az elkövetőt, aki ezt kihasználja, súlyosabban kell büntetni. Nyilvános rendezvénynek minősül minden, a gyülekezési jogról szóló törvény hatálya alá tartozó rendezvény, továbbá az olyan rendezvény, amely mindenki számára azonos feltételek mellett nyitva áll.⁴⁸ Ezzel a meghatározással a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. tv. általános rendelkezései között meghatározott fogalmat bővíti ki, amely szerint rendezvény alatt a gyülekezési jog gyakorlása keretében tartott olyan békés összejöveteleket, felvonulásokat és tüntetéseket kell érteni, amelyeken a résztvevők véleményüket szabadon kinyilváníthatják.⁴⁹ A Btk. definíciója minden olyan gyűlésre kiterjed, amely mindenki számára nyitva áll. A megfogalmazás különösen a sportrendezvények miatt alakult így, a gyakorlatban ugyanis a szurkolók garázdaságot valósítanak meg erőszakos cselekményeikkel.

Békés tüntetesként indult például az MTV székház ostroma, amely a köznyugalom jelentősen felkavarva garázda cselekmények egész láncolatává alakult át. A 2007. március 15-én Budapest főpolgármesterét ünnepi beszéde közben ért tojásdobálás, illetve az időről időre megszervezett homoszexuális-felvonulásokat kísérő erőszakos cselekmények sorozata szintén arra sarkallta a törvényhozót, hogy a büntetés céljának⁵⁰ elérése érdekében szigorúbb retorziót helyezzen kilátásba. A tényállás visszás, mivel valamely felvonuláson, egy tojást a felvonulók közé hajító elkövetővel szemben szabadságvesztés-büntetés alkalmazandó; a büntetés enyhítésé-

⁴⁵ Bodgál – Pintér: i.m. 373. o.

⁴⁶ Btk. 15. §; László Jenő (szerk.): A Büntető Törvénykönyv magyarázata. KJK, Budapest 1986. 777. o.

⁴⁷ Erdősy – Földvári – Tóth: i.m. 352. o.

⁴⁸ 1978. évi IV. törvény

⁴⁹ 1989. évi III. törvény 2-3. §

⁵⁰ 1978. évi IV. törvény 37. § A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.

re, illetve felfüggesztésére vonatkozó szabályok figyelembe vétele után is eltűzött a szankció.

e) Fegyveresen, illetve felfegyverkezve történő elkövetés

A Btk. 137. § 4. a) pontja szerint fegyveresen követi el a bűncselekményt, aki lőfegyvert vagy robbanóanyagot tart magánál; a fegyveres elkövetésre vonatkozó rendelkezéseket alkalmazni kell akkor is, ha a bűncselekményt lőfegyver vagy robbanóanyag utánzatával fenyegetve követik el. Felfegyverkezve követi el a bűncselekményt a Btk. 137. § 4. b) pontja szerint aki az ellenállás leküzdése vagy megakadályozása érdekében az élet kioltására alkalmas eszközt tart magánál. A lőfegyver a tűzfegyver, valamint az a légfegyver, amelyből 7,5 joule-nál nagyobb csőtorkolati energiájú, szilárd anyagú lövedék lőhető ki.⁵¹ A fegyverrel megvalósított garázdaság esetén fokozott az elkövetők agresszivitása, illetve a fegyvernek már a látványa is erőteljesebben hathat a cselekmény észlelőire, és azokra, akik e nélkül esetleg még meg tudnák fékezni az elkövetőket.

Ezzel a minősített esettel kapcsolatban a garázdaság szubszidiárius jellege jelenti a legfőbb problémaforrást. Aki ugyanis a lőfegyvert rendeltetésszerűen használja, tehát rálő a sértettre, az általában – legalábbis kísérlet szintjén, amely a befejezett bűncselekménnyel egyező megítélésben részesül a büntetés tekintetében – súlyosabb bűncselekmény tényállását valósítja meg (leggyakrabban súlyos testi sértés, sőt emberölés büntette). Kizárólag olyan esetekben tudom tehát elképzelni ennek az esetnek megvalósulását, ha az engedéllyel tartott lőfegyverét nem rendeltetésszerűen használja az elkövető, vagy azzal egyértelműen a levegőbe lő, mások megsebesítésének reális veszélye nélkül, leginkább csupán a lőfegyver hangjával okozva riadalmat. A korábbi bírói gyakorlatból tipikus példa lehet annak a katonának esete, aki a szolgálati fegyverét a tényállás szerint ütésre használta fel a sértettel szemben.⁵²

Ugyan elméleti lehetősége fennáll, hogy a garázdaság tényállásának ez a fordulata robbantószerrel vagy robbanóanyaggal összefüggésben valósuljon meg, de gyakorlati lehetősége rendkívül csekély, éppen a bűncselekmény szubszidiárius jellegéből adódóan. A robbanóanyaggal, illetve robbantószerrel való visszaélés elkövetője kettőtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, tehát súlyosabban, mint a garázdaságé. Alaki halmazatban garázdaság büntetéért már ennek elkövetője sem vonható felelősségre, nem beszélve arról, hogy a robbanóanyag akár a legsúlyosabb bűncselekmények (például terrorcselekmény) elkövetésének is gyakori eszköze.

A garázdaság elkövetése szempontjából rendkívül fontos, hogy a pirotechnikai termékek nem minősülnek robbanóanyagnak. A szabálysértési alakzat valósulhat meg azért, hogy pirotechnikai eszközzel kelt az elkövető másokban riadalmat. Ez esetben a termék engedéllyel tartott és felhasznált, hiszen a szabálysértési törvény

⁵¹ 2004. évi XXIV. törvény a lőfegyverekről és lőszerkekről 2. § 16. pont

⁵² BH1993. 407

külön tényállásban szankcionálja a polgári felhasználású robbanóanyagokkal és pirotechnikai termékekkel kapcsolatos szabálysértést.⁵³

Az élet kioltására alkalmas eszköz rendkívül tág fogalom, azon belül is több kategória különíthető el. Vannak olyan veszélyes eszközök, amelyek megfelelő irányítottággal, illetve megfelelő erővel történő alkalmazásuk esetén – jellegüknél fogva – általában az emberölésre irányuló szándék fennforgására engednek következtetni. (Például hosszú nyelű balta, nagy pengehosszúságú kés, jelentős adag mérreg stb.)

V. A garázdaság és a bűnhalmazat

A garázdaság és *alaki halmazat* viszonya az alábbi módon jellemezhető: a garázdaság szubszidiárius bűncselekmény. A tényállásban olvasható „amennyiben súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg” elem azt kiegészítő jellegűvé teszi; a megvalósított cselekmény nyilvánvalóan veszélyes a társadalomra, és büntetendő, ámde más tényállás nem valósul meg. Illetve csak részben, és emiatt az elkövetőt azon a jogcímen nem lehet felelősségre vonni. A kiegészítő jellege miatt éri egyébként a garázdaságot számos támadás, olyan gumitényállásnak tartják, amely csupán arra szolgál, hogy azok az elkövetők se tudjanak kicsúszni a büntetés alól, akiknek cselekménye egyébként nem valósítana meg bűncselekményt, viszont a cselekmény társadalomra veszélyessége fokozott. (A szabálysértési értékhatárt át nem lépő, ám speciális körülmények között – például forgalmas utcán – elkövetett rongálás tipikus példa lehet.)

Elsősorban az okoz problémát, hogy a szubszidiaritás elve kétféleképpen értelmezhető a Legfelsőbb Bíróság szerint. Leszűrhető ez a következtetés abból, hogy a kérdés megoldására irányuló kísérletek, illetve az erre irányuló döntések (elsősorban a már korábban hatályon kívül helyezett 423. számú kollégiumi állásfoglalás, illetve a későbbi 93-as kollégiumi állásfoglalás) tartalmi kollízióba kerültek egymással. Korábban a szubszidiaritás fogalmából adódóan kizárt volt, hogy a kiegészítő bűncselekménnyel alaki halmazatban állhasson olyan cselekmény, amely más tényállást is megvalósít, ezenfelül amelyre igazak bizonyos feltételek. (E feltételek leggyakrabban a büntetési tétellel állnak összefüggésben, amely által közvetetten a bűncselekmény tárgyi súlyával is.)

Garázdaság esetén gyakran megvalósul egy másik tényállás, amely enyhébben vagy súlyosabban, esetleg ugyanúgy büntetendő, mint maga a garázdaság. Korábban ez a cselekmény, ha súlyosabban volt büntetendő, magába olvasztotta az enyhébb tényállást, míg az utóbbi két eset (enyhébb vagy azonos fenyegetettség esetén) kizárólag garázdaság miatti felelősségre vonást eredményezett.⁵⁴ Legjobb példa a megváltozott joggyakorlatra BK 93. állásfoglalás, illetve ennek felülvizsgálata.⁵⁵

Következetesség figyelhető meg továbbra is abban a tekintetben, hogy a garázdaságnál súlyosabban büntetendő bűntettek azzal nem állhatnak alaki halmazatban.

⁵³ 1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről 140. §

⁵⁴ BK. 423.

⁵⁵ 34/2007. BK vélemény

Meg kell vizsgálni azonban a könnyű testi sértéshez és a nagyobb értéket nem meghaladó rongáláshoz fűződő speciális viszonyt. Külön kiemelném ehelyütt, hogy pusztán a nyelvtani értelmezésnek (interpretatio grammatica) köszönhetően a Legfelsőbb Bíróságnak sikerült olyan bonyolulttá tenni ennek az alapvetően kiegészítőnek szánt tényállás gyakorlati megítélését, hogy az komoly problémát jelent a jogalkalmazás számára. A 34/2007 BK vélemény szerint tehát a garázdaság alapesete halmazatban állhat mind a könnyű testi sértéssel, mind a rongálás bűncselekményének alapesetével. Előbbi indoka: „a személy elleni erőszakos magatartással elkövetett garázdaság a könnyű testi sértés okozását nem szükségszerűen foglalja magában”. Mivel általánosságban elfogadható a tétel, hogy az elkövetőt minden bűncselekményéért felelősségre kell vonni, a halmazati büntetés valóban indokoltnak látszik. Azonban vitába lehet szállni ezzel a nézettel, ha a gyakorlat szolgál alapul. Aránytalanul súlyos büntetések kiszabását eredményezheti, ha az állásfoglalás a gyakorlatban érvényesül. A kis súlyú cselekmények szigorú felelősségre vonása pedig alapjaiban rengeti meg a büntetés céljára vonatkozó felfogást. Csupán elméleti kérdés, de kétségtelen tény, hogy az így keletkező halmazati büntetés felső határa ugyanúgy három évig terjedő szabadságvesztés, mint például az emberkereskedelem alapesetéé. (Btk. 175/A. §) A társadalomra veszélyesség össze sem hasonlítható, álláspontom szerint túlzó a három év szabadságvesztés kiszabásának még a lehetősége is. A garázdaság összes büntetési alakzata halmazatban állhat nem csupán könnyű, hanem súlyos testi sértéssel (másképpen a testi sértés büntetnének alapesetével) is.

A büntetési tételek megváltoztatásával, illetve a minősített esetek számának megnövelésével érdekes helyzet állt elő. A Legfelsőbb Bíróság logikáját követve a garázdaság súlyosabb minősített esete ugyanis a korábban leírtakon felül a gondatlanságból elkövetett emberöléssel, az aljas indokból vagy célból, a védekezésre vagy akaratnyilvánításra képtelen személlyel szemben elkövetett, a maradandó fogyatékoságot vagy súlyos egészségromlást okozó és a különös kegyetlenséggel elkövetett testi sértéssel (tehát a testi sértés egyes minősített eseteivel), illetve az önbíráskodás alapesetével is halmazatban állhat majd. A felsorolás nem teljes, a gyakorlati megvalósulást tekintve legvalószínűbb olyan alaki halmazati eseteket említettem itt, amelyekben személy elleni erőszak fordul elő. Érdekesség, hogy ezt a következtetésemet egyelőre nem foglalták írásba, így nem zárható ki az ezzel ellentétes gyakorlat kialakulása sem. Mindenesetre logikusnak tűnhet a Legfelsőbb Bíróság eddigi értelmezésének megfelelő, ilyen irányú folytatás. A testi sértésnél még bonyolultabb helyzetet teremt, ha az elkövető a garázdaságot dolog elleni erőszakkal valósítja meg. A rongálás tényállásának felépítéséből adódóan nehéz a feladata a jogalkalmazónak, ha a Legfelsőbb Bíróság véleményével konform ítéletet szeretne hozni.

A garázdaság a rongálás szabálysértésével nem állhat halmazatban, hiszen ugyanazzal a cselekménnyel az elkövető nem valósíthat meg egyszerre bűncselekményt és szabálysértést, ilyen esetben csupán a bűncselekmény miatt vonható felelősségre. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a szabálysértési értékhatárt meg nem haladó állagsérülés a garázdaságot megvalósító dolog elleni erőszak szükségszerű velejárója. A Btk. 138/A. § szerint a szabálysértési értékhatár húszezer forint, tehát az okozott kár nagysága ebben az esetben ezt az összeget nem

haladja meg. A garázdaság vétsége halmazatban állhat a rongálás alapesetével, tehát ha a rongálás kisebb kárt okoz,⁵⁶ illetve ha a szabálysértési értékhatárt meg nem haladó kárt okozó rongálást bünszövetségben követik el.⁵⁷ A garázdaság enyhébb minősített esete (csoportos, illetve köznyugalmat súlyosan megzavaró elkövetés) halmazatban állhat (természetesen az alapeseten túl) a rongálás büntetvényének enyhébb fajtájával, tehát a nagyobb kárt okozó (a kétszáz ezer forintot meghaladó, de kétmillió forintot meg nem haladó kárt okozó) rongálással, a speciális tárgyat károsító rongálással, illetve nemesfémekben, nemesfém ötvözetében vagy fémkereskedelmi engedélyköteles anyagban kisebb kárt okozva elkövetett rongálással.⁵⁸ E logikát követve a garázdaság súlyosabban minősített esete halmazatban áll az eddigieken túl a jelentős kárt okozó (a kétmillió forintot meghaladó, de ötvenmillió forintot meg nem haladó értékű kárt okozó) rongálással, a speciális tárgyakat megsemmisítő rongálással, illetve a robbanóanyag vagy robbantószer felhasználásával elkövetett rongálással.⁵⁹

Természetesen a szubszidiaritás elve csupán az alaki halmazat tekintetében érvényesül. Az *anyagi halmazat* megítélése nem jelent problémát, a bírói gyakorlat egyértelmű e tekintetben. („A garázdaság kisegítő – szubszidiárius – jellege nem érvényesül anyagi halmazat esetén.”⁶⁰) Amennyiben az elkövetők több cselekménye valósít meg több bűncselekményt, a szubszidiaritás nem érvényesül, az elkövetőket minden cselekményükért felelősségre kell vonni. Anyagi halmazat egyrészt akkor létesül, ha a bíróság a vádlott időben jól elhatárolható, múltbeli cselekményeit egy eljárásban bírálja el. Ilyenkor gyakori, hogy több tényállást állapítanak meg. Ha a múltbeli cselekmények közvetlenül egymás után játszódtak le, akkor lehetséges egy tényállás megállapítása, azonban világosan el kell különíteni egymástól az elkövetési magatartásokat. („Ha időbelileg elkülönülő elkövetési magatartással valósul meg a súlyos testi sértés büntetvényének kísérlete és a garázdaság vétsége: a bűnhalmazat megállapításának van helye.”⁶¹ „A garázdaság bűncselekménye az aljas indokból elkövetett súlyos testi sértés és az életveszélyt okozó testi sértés büntetvényével bűnhalmazatban akkor állapítható meg, ha a másokban megbotránkozás vagy riadalom keltésére alkalmas, kihívóan közösségellenes, erőszakos magatartás az említett jogi minősítés alá eső testi sértési cselekményektől elkülönülten valósul meg.”⁶² „A garázdaság vétségét és a súlyos testi sértés büntetvényének kísérletét bűnhalmazatban kell megállapítani, ha az említett két bűncselekmény mind a sértetteket érintően, mind pedig időbelileg, helybelileg és térbelileg elválva elkülönül, és nem alaki, hanem valóságos anyagi halmazatot alkot.”⁶³)

⁵⁶ Btk. 138/A. § szerint ha a kár húszezer forintot meghalad, de kétszáz ezer forintot nem halad meg.

⁵⁷ Btk. 324. § (2) bek.

⁵⁸ Btk. 324. § (3) bek.

⁵⁹ Btk. 324. § (4) bek.

⁶⁰ BH1988.302

⁶¹ BH1990.7

⁶² BH2002.421 II.

⁶³ BH1995.5

Ezen kívül akkor is anyagi halmazat létesül, ha az elkövető egyidejűleg (rövid időtartamon belül), illetve adott időintervallumon belül pontosan nem megállapítható körülmények között (például egy tömegverekedés esetén) több sértettnek okoz sérelmet több magatartással. (Cselekményegység valósul meg például, ha egy sértettet az elkövető rövid időn belül többször megüt, de ha több sértettet bántalmaz ugyanolyan rövid időn belül, az már halmazat.) „A súlyos testi sértés büntette mellett a garázdaság vétségét bűnhalmazatban kell megállapítani, ha a 8 napon túl gyógyuló sérülést szenvedett személyén kívül a botrányos riadalmat keltő módon viselkedő elkövető mást (másokat) is bántalmazott.”⁶⁴ A legbonyolultabb esetre példa a tényállás, amikor néhány fiatal több vonatszerelvényt megdobált, és egyes vonatok utasait súlyosan, életveszélyesen megsebesítette. Mivel csak néhány tárgy okozott sérülést, de a kocsikban mindegyik kárt idézett elő, a cselekmények elkülönülnek, és a garázdaság, valamint az életveszélyt okozó testi sértés halmazatban állapítandó meg.⁶⁵ Azzal, hogy egy személy több követ hajított el, több magatartást valósított meg. Ezek mindegyikével bűncselekményt követett el, ám az eredmény eltérő volta miatt eltérő bűncselekményeket. Egymástól ezeket el kell választani, hiszen tárgyi súlyát tekintve minden egyes cselekmény kiemelkedő társadalomra veszélyességet hordoz.

VI. A garázdaság és a bűnhalmazat a gyakorlatban

A garázdaság leggyakrabban testi sértéssel áll anyagi halmazatban, viszont állhat bármely más bűncselekménnyel is.⁶⁶ Az a megállapítás, miszerint a garázdaság legtöbbször testi sértéssel áll halmazatban, igaz az *alaki halmazatra* is. Számos bírósági határozat alapján megállapítható, hogy a bűncselekmény gyakran megvalósítja a testi sértés vétségét is. A garázdaság vétségének és a könnyű testi sértés vétségének bűnhalmazatát kell megállapítani, ha az elkövető egyetlen elkövetési cselekménnyel valósította meg a két bűncselekményt.⁶⁷ Tipikus esetben valamilyen verekedés formájában megvalósul tehát a könnyű testi sértés vétsége is, mint következmény, annak ellenére, hogy az a tényállásnak a Legfelsőbb Bíróság szerint nem fogalmi eleme. Ha a vétségi alakzatot dolog elleni erőszakkal követték el, az a korábban bemutatottak szerint rongálás vétségével állhat alaki halmazatban. A gyakorlatban erre is számos példa fordul elő. E körben kiemelendőnek tartom, hogy a bíróságok az értékhatárok miatt gyakran hoznak téves ítéletet, amikor a

⁶⁴ BH1984.171

⁶⁵ BH1988.302

⁶⁶ Pl. sikkasztással (Fővárosi Bíróság 14.B.344/2008/30. sz.), emberöléssel (Debreceni Ítéltábla Bf.I.75/2008/6. sz.), zsarolás kísérletével, löfegyverrel és lőszerrel visszaéléssel (Fővárosi Bíróság 6.B.649/2004/248. sz.), hivatali visszaéléssel (Pest M. Bíróság 24.B.99/2008/11. sz.), rablással (Debreceni Városi Bíróság 64.B. 32/2006/24. sz., Zalaegerszegi Városi Bíróság 17.B.24/2005/53. sz.), vagy magánlaksértéssel (BH1985. 291, Sátoraljaújhelyi Városi Bíróság B.138/2007/5. sz.).

⁶⁷ BH1983.425

szabálysértési értékhatárra megvalósított rongálást halmazatba állítják a garázdasággal.⁶⁸

VII. A garázdaság elhatárolása más bűncselekményektől és szabálysértésektől

A garázdaság tényállása sokak szerint nélkülözi a materiális elemeket. Ezt a nézetet mindenesetre alátámasztja a tény, hogy a gyakorlatban sokszor problémát okoz az elhatárolása más bűncselekményektől, illetve szabálysértésektől. Ennek illusztrálásaként álljon itt néhány Legfelsőbb Bírósági irányadó vélemény. Nem lehet szó garázdaság és a tetteges becsületsértés [Btk. 180. § (2) bek.] halmazatáról. A tetteges becsületsértés elkövetési változatait (például arculütés, lökdösődés, fellökés stb.) ugyanis a garázda, erőszakos magatartás szükségszerűen magában foglalja.⁶⁹ A Legfelsőbb Bíróság a B. törv. III. 956/1981. sz. ügyben megállapította, hogy „nem garázdaság, hanem *önbíráskodás* valósul meg, ha a terhelt a volt közös lakásból bútorainak elszállítása során a lakásban bezárkózott sértettel szemben fenyegetést alkalmaz, és ily módon kényszeríti a lakásba való bemenetel és a bútorok elszállításának eltérésére”.⁷⁰ Az *önbíráskodás* elkövetői gyakran olyan személyek, akik garázdaságot is megvalósítottak.⁷¹ Néha a garázdaság szabálysértése is összekeverhető egyes bűncselekményekkel. A Bács-Kiskun M. Bíróság I. Fkf. 27/1997. sz. ítéletének tényállása alapján néhány fiatal robbanóanyagok látszó tárgyakkal kísérelt meg riadalmat kelteni, amely tettet az ügyészség vádemelésében *közveszéllyel fenyegetésként* értékelt.

*

*

*

A garázdaság – mint az eddigi fejtegetésekből is kitűnt – napjainkban is él és virágzik. Alkalmazási gyakorlata nem problémamentes, például mind a hely és idő függvényében kimutatható „relativitása”, mind a szubszidiaritásból eredő halmazati problémák időről-időre vitákra adhatnak okot. Konzolidáltabb viszonyok között eljöhethet az idő, amikor a testi sértések vagy rongálások elkövetésében jelentkező garázda elkövetési mód csak büntetékiszabási tényező lehet. Ma még azonban ez korainak látszik.

⁶⁸ Pl. Miskolci V. Bíróság 20.B. 906/2007/11. sz., PKKB 12. B. 33.762/2007./11. sz.

⁶⁹ 34/2007 Bkv.

⁷⁰ BH1983.222

⁷¹ Pl. Heves M. Bíróság 1.B.510/2006/126. sz., PKKB 6. B. 80.029/2006/77. sz., Fővárosi Bíróság 6.B.649/2004/248. sz.

A csődbűncselekmény*

Dolgozatom a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: Btk.) XVII. Fejezetének, a gazdasági bűncselekmények körébe tartozó, a gazdálkodási kötelességeket és a gazdálkodás rendjét sértő csődbűncselekményt tárgyalja. Célja egy olyan deliktum elemzése, amely a polgári jogi, társasági jogi, illetve az üzleti élet szempontjából is említésre méltó, egy szövevényes háttérjogszabály-rendszer által átszőtt, valamint – meglátásom szerint – a tényállással kapcsoltos több, nyitott megoldásra váró kérdés miatt figyelmet érdemel. Pályamunkám a gazdasági bűncselekmények fogalmi elemzésével indul, majd a történeti áttekintés következik, mert bármilyen újszerűnek, újkeletűnek tűnik a téma, gyökerei egészen a XIII. századi itáliai kereskedőállamokig nyúlnak vissza, és csírái Magyarországon is már az 1600-as évek elején megjelentek.

A történeti előzmények után, áttérve a hatályos joganyagra, mindenekelőtt tisztázni kell, hogy a Btk. 290-291. §-aiban szabályozott csődbűncselekmény egy kerettényállás, amelyet háttérjogszabályaként a csőd- és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény (a továbbiakban: Cstv.) tölt meg tartalommal. A büntetőjogi tényállás fogalmait ez utóbbi törvény tartalmazza, fejt ki, magyarázza. A deliktum jogszabályi háttere azonban nem ér véget a Cstv.-vel, hanem többek között a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényre (a továbbiakban: Ptk.), a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvényre, a számvitelről szóló 2000. évi C. törvényre is figyelemmel kell lenni. Olyan alapvető fogalmakat tartalmaznak a felsorolt jogszabályok, mint a fizetési képzetlenség, a fizetési képzetlenséggel fenyegető helyzet, a vagyon, illetve ezek alapján értelmezhető csak példának okáért a színlelt ügylet definíciója is. A Cstv. esetében a fogalmak katalógizálásán túlmenően, véleményem szerint az egyes rendelkezések elemzéséről is szót kell említenünk, hiszen egyes hibái, hiányosságai közvetlen kihatással vannak a csődbűncselekményre is.

A háttérjogszabály vizsgálatát követően a pályamunka soron következő pontja már maga a csődbűncselekmény, korábbi nevén a csődbüntett. A törvényi tényállás elemzése tematikailag a „klasszikus” tényállástani elemzés pontjait, szabályait veszi alapul. Áttekintésre kerül a deliktum a tárgyi oldal és az alanyi oldal nézőpontjából is. A minősített eset és az ún. objektív büntethetőségi feltétel bemutatását követően, a csődbűncselekmény ismertetésre kerül a statisztika és a kriminológia aspektusaiból is.

Végezetül – mint nemzetközi kitekintés – áttekinthetjük a magyar csődbűncselekménynek megfelelő német büntetőjogi deliktumot, amely számos tanulsággal szolgálhat a hazai jogalkotás és jogalkalmazás számára.

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetőjog – Különös rész” szekcióban 2. helyezést ért el, a Szerző a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium különdíjában részesült. Készült a TDK-ért Köszhasznú Alapítvány támogatásával. Konzulens: Dr. Hornyák Szabolcs

A továbbiakban bemutatásra kerülnek a pályamunka főbb, kiragadott pontjai. 2007. június 1. napjától létezik e tényállás csődbűncselekmény névvel. Az újrakodifikáció azonban nemcsak névváltozással, hanem az alaptényállások megváltozásával is járt. Kikerült a korábban ún. adminisztratív csődbüntettnek¹ nevezett tényállás, míg a megmaradtakat új, egységes rendszerbe foglalták. A hatályos szabályozás szerint a bűncselekménynek 4 alapesete különböztethető meg:

- 290. § (1) bek.: fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzetben elkövetett, ún. fedezetelvonó csődbűncselekmény;
- (2) bek.: fizetéseképtelenné válást okozó vagy annak látszatát keltő ún. csalárd bukás;
- (3) bek.: fizetéseképtelenség esetén folytatott ún. vétkes gazdálkodás;
- (5) bek.: a kielégítési sorrend megsértésével véghezvitt hitelező jogtalan előnyben részesítésének vétsége.

Kiemelendő továbbá, hogy az első három fordulat esetében eredménytényállásról van szó, azaz csődbűncselekmény elkövetéséért csak akkor vonható felelősségre valaki, ha magatartásának eredménye a hitelezők kielégítésének részben vagy egészben történő megghiúsítása, feltéve, ha a cselekménye és a fent említett következmény között ok-okozati összefüggés van. Az (5) bekezdés pedig magatartási törvényi tényállást tartalmaz, hiszen az elkövető pusztán azzal, hogy nem tartja be a törvényben előírt kielégítési sorrendet, azzal már implicite megkárosít bizonyos hitelezői érdekeket, ebből kifolyólag szükségtelen lenne ezt még külön eredményként kiemelni és értékelni.

I. A bűncselekmény jogi tárgya

„A piacgazdaság zavartalan működésének elengedhetetlen feltétele a zavartalan tőkeáramlás, amelynek eszközrendszerét a hitelezők biztosítják.”² Az elmúlt időszak egész világot sújtó gazdasági válsága is jól példázza, hogy az egyes országok gazdasági stabilitását, fejlődését vagy hanyatlását mennyire befolyásolják a hitelezői, befektetői érdekek. A gazdaságok motorját képező vállalkozásoknak a termeléshez tőkére van szükségük, amelyet vajmi kevés esetben tudnak önmaguk kigazdálkodni, így külső befektetőkre van szükségük. Az ő hitelezési hajlandóságuk lényegében a közgazdasági költség-haszon elv szerint alakul, amely rendszerben az egyik legnagyobb tényezőként a befektetésüket védő garanciák szerepelnek. A piacgazdaságban uralkodó szabad versenynek azonban kihagyhatatlan velejárója néhány gazdálkodó szervezet tönkremenetele, csődje. Ez a helyzet ugyanakkor nem teremthet lehetőséget az amúgy is veszteséget elkönyvelni kényszerülő hitelezők további, de immár jogellenes megkárosításával. Ez ugyanis a befektetési kedv, a hitelek megtérülésébe vetett (köz)bizalom drasztikus csökkenéséhez, a tőkeáramlás lassulásához, nemzetgazdasági, makrogazdasági szinten pedig recesszióhoz vezetne. A fentebb már említett garanciák egyik – de nem az első és egyetlen – lépése a hitelezők érdekeinek büntetőjogi védelme, eszköze pedig a csődbűncselekmény törvényi tényállása. A

¹ Nem dekriminalizáció történt, hanem más bűncselekmény (a számviteli rend megsértése) elkövetési magatartása lett.

² Molnár Gábor: Gazdasági bűncselekmények. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2009. 139. o.

bűncselekmény jogi tárgya tehát a hitelezők érdekeinek védelme, amelyet a törvényhozó a csőd- és felszámolási eljárás eredményes lefolytatásának biztosításában lát megvalósulni. Ennek megsértésének elkövetési magatartásait és szankcióit tartalmazza a Btk. 290. §-a.

II. A bűncselekmény elkövetési tárgya

Az első tényleges kapcsolódási pont a büntető jogszabály és annak háttérjogszabálya között az elkövetési tárgy. A bűncselekmény elkövetési tárgya ugyanis az adósnak a hitelezők kielégítésére szolgáló vagyona, a Cstv. pedig meghatározza, hogy pontosan mely vagyoni értékű jogok és kötelezettségek számítanak ehhez. A csődeljárás alapfogalmainál már tisztázott vagyon-definíció, egyértelműsége ellenére, a büntető-eljárásban mégis az egyik legnagyobb problémát okozza. A nehézségek közül az első annak megállapítása, hogy időben a csőd- vagy felszámolási eljárás alá eső vagyon mely állapota tekintendő irányadónak. A csőd- és felszámolási eljárás kezdő időpontjai az őket elrendelő bírósági végzés kihirdetésének a napja. Erre a Cstv. 5. illetve 60 munkanapos törvényi határidőt enged, amely alatt – kielégítési alap elvonását megakadályozandó – ideiglenes vagyonfelügyelő kirendelésére csak a hitelezők kérelmére kerülhet sor.

Álláspontom szerint e szabályozás jelenlegi formája visszaélésre ad lehetőséget. Többször előfordult ugyanis az, hogy bizonyos vállalkozások egyik napról a másikra megtagadták a tartozásaik kiegyenlítését, működésüket, székhelyüket, telephelyüket felszámolták, vezetőik eltűntek, ellenük felszámolást kezdeményeztek, de amire a fizetéseképtelenséget kimondták, addigra az eljárás vagyoni alapja is eltűnt.³ Ezáltal a bűncselekmény jogi tárgya sérül. A megoldás erre meglátásom szerint mind a polgári, mind a büntetőeljárás felgyorsítása lenne, továbbá az adósnak pontosan meg kellene jelölnie, hogy mi okozta a csődöt, a fizetéseképtelenséget. Ha a fizetéseképtelenség az adósnak felróhatóan állt elő, rosszhiszeműen okozta, vagy az eljárás során tényállásszerű magatartást tanúsított, akkor a fizetéseképtelenséget kiváltó ok keletkezését közvetlenül megelőző vagyon képezné az eljárás alapját (egy a bünszervezet esetén alkalmazott vagyonelkobzáshoz hasonló szabályozás, „fordított bizonyítási teher” analógiájára). Szükségesnek tartom továbbá az ideiglenes vagyonfelügyelő automatikus, hivatalbóli kirendelését az eljárás iránti kérelem beérkezésével egyidőben, megteremtve ezzel egy permanens kontrollt az eljárás kezdeményezésétől annak jogerős befejezéséig. A tartozás fedezetül szolgáló meghatározott vagyontömeg megrongálását, elidegenítését, eltitkolását pedig célszerűnek látom önmagában diszpozíciószerűvé tenni, függetlenül attól, hogy az fizetéseképtelenséggel fenyegető, fizetéseképtelen helyzetben vagy a gazdálkodó szervezet normális működése során következett be.

A csődbűncselekmény elbírálásához elengedhetetlenül fontos az adós gazdálkodó szervezet vagyoni helyzetének, a vagyoni aktívák és passzívák pontos, részletes feltérképezése, a tartozások szerkezetének és volumenének, a befektetett és forgóeszközök alapos vizsgálata. Ezt tükrözi a Legfelsőbb Bíróság határozata⁴ is, hozzá-

³ Erre példa a közelmúltban épült Megyeri-híd esete.

⁴ A Legfelsőbb Bíróság BH 2008. 325. sz. határozata

téve, hogy a csődbüntett elkövetési tárgya csak a tartozás fedezetül szolgáló – erre alkalmas – vagyon, az adós vagyonának ezt meghaladó része pedig nem lehet a csődbűncselekmény elkövetési tárgya.

Nézőpontom szerint növelné a bűncselekménytől való visszatartó erőt, ha az elkövető a teljes vagyonával felelne cselekményéért. Figyelembe véve itt azt, hogy mire a büntető- és polgári eljárás is lezajlik, a különböző költségek, a kielégítési sorrend következtében bizonyos hitelezők a befektetéseikből semmit sem kapnak vissza, káruk nem térül meg, a pereskedés, pénzkiesés folytán pedig újabb befektetésektől, haszontól esnek el, esetleg megélhetésük is veszélybe kerül.

III. Elkövetési magatartások

A fedezetelvonó csődbüntett [Btk. 290. § (1) bek.], a csalárd bukás [(2) bek.], a vétkező gazdálkodás [(3) bek.] elkövetői azonos magatartással, de különböző (gazdasági) helyzetben valósítják meg bűncselekményeiket. Az elkövetési magatartások a következők:

- a tartozás fedezetül szolgáló vagyon elrejtése, eltitkolása, megrongálása, használhatatlanná tétele;
- színlelt ügylet kötése vagy kétes követelés elismerése;
- az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes módon veszteséges üzletbe kezd, illetve azt továbbfolytatja;
- az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes más módon vagyonát ténylegesen vagy színleg csökkenti.

1. A vagyon elrejtése, eltitkolása, megrongálása, használhatatlanná tétele

A vagyon elrejtésének és eltitkolásának közös lényege, hogy az adós bizonyos vagyontárgyait a hitelezők számára hozzáférhetetlenné teszi. A *differentia specifica* e két magatartás között a Legfelsőbb Bíróság értelmezésében a következő. Az elrejtés folytán a nyilvántartásban már szereplő vagyon tűnik el, eltitkolás esetén az adósnak a gazdálkodó szervezet vagyonával összefüggő magatartása miatt nem szerezhető tényismeret a vagyronról, és így hiúsul meg, válik lehetetlenné a hitelező kielégítése.⁵ Ezen esetekben tehát a vagyonnal, vagyontárggyal kapcsolatos értékcsökkenést eredményező cselekmény nem történik, hanem az adós, a vagyonfelügyelő vagy a felszámolóbiztos szándékosan nem tesz eleget a Cstv.-ben felsorolt kötelezettségeinek (például szándékosan hiányos éves beszámoló vagy közbenső mérleg benyújtása a csőd- vagy felszámolási eljárás kezdeményezésénél; hiányos felszámolási zárómérleg készítése). Tulajdonosváltás vagy a birtokállapotban bekövetkezett változás szintűgy nem tényállási elem, nem követelmény. A két cselekmény ingóra és ingatlanra egyaránt elkövethető, noha a jogirodalomban bizonyos nézetek vitatják, hogy az elrejtés ingatlanra is megvalósítható lenne, és meglátásuk szerint azokkal kapcsolatban legfeljebb csak színlelt ügyletkötés valósítható meg. Nézetem szerint azonban az ingatlan elrejtésének nincs fogalmi akadálya, csak az „elrejt” szó terminológia jelentésétől kell elvonatkoztatni, az ingatlan nyilvántartásból történő „eltüntetése”,

⁵ A Legfelsőbb Bíróság BH 2008. 325. sz. határozata

kivezetése pedig szintén nem kizárt, aminek egyik eszköze például a színlelt ügylet kötése lehet.

A Btk. 290. § (1) bekezdése a) pontjának további elkövetési magatartásai a va-gyon(tárgy) megrongálása, megsemmisítése, illetve használhatatlanná tétele. Előbbi esetén a dolog állagának oly mértékű károsításáról van szó, amely értékcsökkenéssel jár, és a rendeltetésszerű használatot kizárja, de ez az állapot nem végleges, hanem az emberi beavatkozás által, csak ritkán természetes úton, helyreállítható. Hozzá kell tenni, hogy beavatkozás nem járhat aránytalan idő- és költségráfordítással, ugyanis ebben az esetben a javításra nem kerül sor, és a cselekmény a megsemmisítés vagy használhatatlanná tétel szerint minősül. A megsemmisítés egyrészt – az előbbie-k szerint – a dolog állagának oly fokú megrongálása, amely eredményeként az eredeti állapot már egyáltalán nem vagy csak aránytalan ráfordítás árán lenne helyreállítha-tó, másrészt szó lehet az adott dolog teljes fizikai „megszüntetéséről”. A használha-tatlanná tétel pedig egy köztes kategóriát képez, hiszen a cselekmény a rendeltetés-szerű használatot zárja ki időlegesen vagy véglegesen, a dolog állagának sérelme nélkül. Erre példa lehet egy dolog tartozékának az elrejtése, megsemmisítése.

2. Színlelt ügylet kötése vagy kétes követelés elismerése

a) A színlelt ügylet fogalmát a polgári jog dolgozta ki. A színlelt szerződés egy „lep-lező jogügylet”, azaz a felek olyan kontraktust kötnek, amire nem terjed ki a szerző-dési akaratuk, vagy másfajta szerződést hoznak létre, mint amilyenre a szerződési akaratuk valójában irányul. Az a jogügylet pedig, ahol a szerződés ún. animus-a és corpus-a⁶ között eltérés van, érvénytelen, illetve semmis. Ennél az elkövetési maga-tartásnál – lévén, hogy polgári jogi fogalomról van szó – a Ptk. vonatkozó rendelkezései is irányadóak. A Ptk. 207. § (6) bekezdése szerint „a színlelt szerződés sem-mis; ha pedig az más szerződést leplez, a szerződést a leplezett szerződés alapján kell megítélni”. A Ptk. 234. § (1) bekezdése nyomán pedig „a semmis szerződés érvénytelenségére – ha a törvény kivételt nem tesz – bárki határidő nélkül hivatkoz-hat. A semmisség megállapításához külön eljárásra nincs szükség.” Ebből kifolyólag tehát a csödbűncselekmény esetén a büntetőügyben eljáró hatóság saját hatáskör-ében dönt a szerződés „színlelt” jellegéről, vagyis hogy az arra irányul-e, hogy „a hitelező kielégítési alapjául szolgáló vagyontárgy tulajdonjogának változását éppen a hitelező, mint a színlelt szerződésen kívül álló harmadik személy felé bizonyítsa”.⁷

Meg kell különböztetni a színlelt szerződéstől az ún. fiktív jogügyleteket, ame-lyek hangsúlyozottan nem szinonim fogalmak, noha elsősorban a média gyakran így kezeli őket. Olyannyira nem azonos jelenségekről van szó, hogy a büntetőjog a csödeljárás során alkalmazott fiktív jogügyletet nem a Btk. 290. § (1) bekezdés b) pontjának „színlelt szerződés kötése” fordulata szerint, hanem a Btk. 290. § (1) be-kezdés a) pontjába foglalt „elrejt, eltitkol” magatartásként bünteti. Ennek gyökerét szintén a polgári jogban találjuk. A különbség ugyanis az, hogy míg a színlelt szer-ződés esetén a felek más szerződést kötnek, mint amire a valódi akaratuk irányul,

⁶ A szerződés „animus”-a lényegében a szerződési akarat, míg a „corpus” a szerződés „teste”, vagyis a szerződési akarat megtestesülése.

⁷ Molnár: i.m. 148. o.

vagyis az egybehangzó akaratnyilatkozatuk folytán a kontraktus létrejön, csak ez érvénytelen. Ezzel szemben a fiktív jogügylet⁸ esetén a szerződés létre sem jön, ugyanis a két fél akaratnyilatkozata nem egyezik vagy nem a megfelelő felek között hangzik el. A Btk. 290. § (1) bekezdés b) pontjának fogalmi eleme pedig az adós és harmadik személy közötti szerződés, így e szerint nem, csak az a) pont szerint bírálható el a fiktív jogügylet létesítése. Az a) pont „elrejt, eltitkol” fordulatainál ugyanis a hitelezők számára hozzáférhetetlenné tétel a központi elem, amely már megállapítható ebben az esetben. Kérdés számomra csak a bűncselekmény stádiumait tekintve merül fel, hiszen a fiktív „szerződés” során de jure nem válik hozzáférhetetlenné a vagyontárgy, hiszen nem jön létre a kontraktus, ezáltal az elrejtésnek, eltitkolásnak kísérlete állapítható meg, ugyanakkor a hitelező számára a szerződés fiktív jellegének bizonyításáig de facto hozzáférhetetlenné válik az adott vagyon, tehát a bűncselekmény befejeződik. Ennek azonban csak elméleti jelentősége van, hiszen a Btk. 17. § (1) bekezdése értelmében a kísérletre a befejezett bűncselekmény büntetési tételét kell alkalmazni.

b) A Btk. tárgyalt bekezdésének másik fordulata a kétes követelés elismerésével megvalósított csődbűncselekmény. Az a követelés kétes, amelynek ténybeli vagy jogi alapját az adós vitatja, vagy bár nem vitatja, de behajtása (például megfelelő fedezet, biztosíték hiányában) nem biztosított. A követelés jogcíme tehát érvényes, de a teljesítés kétséges. Ebben a helyzetben az adós egyoldalú jognyilatkozata a korábbi feltételek megváltozása révén önmagában is vagyoncsökkenést eredményezhet.⁹ Tipikus példája, amikor a vagyonkezelő behajthatatlannak látszó követelést (például kártyaadósságot) érvényesítő hitelezőt a kielégítendő sorában feltüntet, vagy ilyen ügyletre vonatkozó csődegyezséget köt.¹⁰ Nehézséget jelenthet a büntetőeljárás során a kétes követelés bizonyítása. Gyakran kapcsolódik ehhez a cselekményhez más bűncselekmény, például okirat-hamisítás, csalás stb., amelyekkel a követelés kétes jellegét igyekeznek leplezni. Megoldást jelentene, ha a fizetési képtelenséggel fenyegető helyzet esetén – bármely hitelező kérelmére – azonnal ideiglenes vagyonfelügyelő kerülne kirendelésre, aki az adós vagyona feletti rendelkezési jogot gyakorolná, felügyelné az adós gazdálkodását a fizetési képtelenséggel fenyegető helyzet megszűntetéséig, vagy a csőd-, illetve felszámolási eljárás kezdeményezéséig. Az ő vagyoni és büntetőjogi felelősségük növelését tartom még szükségesnek, mégpedig azért, hogy az ideiglenes vagyonfelügyelő egy meghatározott saját vagyontömeeggel feleljen bűncselekmény elkövetése esetén a hitelezők felé, valamint azzal, hogy a törvényhozó az általuk megvalósított tényállást minősített esetként szabályozná. A fokozott felelősségi rendszer, illetve a permanens felügyelet az adós

⁸ Iskolapélda erre, amikor egy ingatlan bérlője hamis okiratok felhasználásával az ingatlan tulajdonosának adja ki magát, és bármiféle egyéb jogosultság megléte nélkül a bérlményére adásvételi szerződést köt harmadik személlyel. Az adásvételre vonatkozó konszenzus tehát nem az ingatlan tulajdonosa mint eladó és a harmadik személy mint vevő között alakul ki, tehát szerződés sem keletkezik.

⁹ A Büntető Törvénykönyv nagykommentár (szerk. Varga Zoltán). Complex Kiadó, Budapest 2011

¹⁰ Tóth Mihály: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK Kerszöv, Budapest 2002. 173. o.

felett alkalmas lehet a bűncselekmény elkövetésétől való visszatartó erő növelésére, és nagyjából ki is meríti azt az eszköztárat, amely a törvényhozó rendelkezésére áll.

3. Az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes módon veszteséges üzletbe kezd, illetve továbbfolytat

A piacgazdaságban a különböző gazdasági mechanizmusok, a szabad verseny következtében a gazdasági élet kihagyhatatlan eleme a kockázat, amely leegyszerűsítve nem más, mint egy üzlet, befektetés kapcsán a nyereség (haszon) vagy veszteség realizálásának valószínűsége. Ez egy komplex „egyenlet” végeredménye, amelynek tényezője a nemzeti, illetve nemzetközi piaci viszonyokon túl a befektető magatartása is. Utóbbit a gazdaság védelme érdekében a büntetőjognak is értékelnie, értelmeznie kellett, így megalkotta az ésszerű gazdálkodás folytán fellépő szükségszerű, megengedett kockázat kategóriát, valamint ennek ellenpólusát, ami, ha bizonyos magatartással párosul, büntetendő. Az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes módon veszteséges üzletbe kezdés vagy annak továbbfolytatása a csődbűncselekmény tárgyalt elkövetési magatartásának központi fogalmi eleme. Az ésszerű gazdálkodás ugyanakkor a polgári nemperes csődeljárásban is fontos szerephez jut, hiszen a csődegyezség célját is körvonalazza, nevezetesen a hitelezők legkisebb veszteség árán történő megóvását a nagyobb veszteségektől.¹¹

Ésszerűtlen a gazdálkodás akkor, ha a kitűzött gazdasági eredmény realizálásának a lehetősége kisebb, mint a veszteség megvalósulásának az esélye. Így van ez minden olyan esetben, ha az eredmény döntően a véletlenül múlik.¹² „Az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétesen az kezd veszteséges üzletbe, aki a kockázati elemek gazdasági rentabilitását alapvetően veszélyeztető súlyával és hatásával szándékosan nem számol vagy ezek iránt közömbös.”¹³ A veszteséges üzlet tovább folytatása ettől annyiban tér el, hogy itt a veszteség várható bekövetkezése a már folyamatban lévő gazdasági tevékenység közben merül fel, amely iránt a vállalkozó legalább közömbös. Kiemelendő, hogy az elkövetőnek a magatartása során előre kell, vagy kellett volna látnia tevékenységének veszteséges voltát, pontosabban, hogy veszteségnek nagyobb a realitása (valószínűsége), mint a nyereségnek, továbbá azt is, hogy ez a „lehetséges” veszteség oly mértékű lesz, amely a hitelezői követelések kielégítésére szolgáló vagyontömeget csökkenti, vagy teljes egészében elvonja. Ezek bekövetkezését pedig kívánnia kell, vagy legalább közömbösen kell megélnie.

E rendelkezés kapcsán több kérdés is felmerült: Nem túl szubjektív ez a megoldás? Megfelel-e az alkotmányos büntetőjog követelményének? A szubjektivitásból adódóan a tényállás minden eleme kétséget kizáróan bizonyítható? Egyes nézetek szerint a jogalkotó „meglehetősen fellazította a büntetőjogi felelősség feltételeinek egzaktságához fűződő jogbiztonsági igényt”, e kritérium (azaz az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes mód) ugyanis „széleskörűen és eltérően értelmezhető”.¹⁴ A szubjektív jelleg tükröződik abból is, hogy e kérdés eldöntése a büntetőeljá-

¹¹ Molnár: i.m. 148-149. o.

¹² A Büntető Törvénykönyv Kommentára

¹³ Tóth: i.m. 174. o.

¹⁴ Erdősy Emil – Földvári József: A magyar büntetőjog különös része. Pécs 1994. 335. o.

rás során sokkal inkább szakértői, mintsem bírói feladat. Eldöntése pedig bonyolult munka, mérlegelés eredménye. Tekintetbe kell venni az adott üzleti tevékenység közgazdasági, piaci környezetét, a gazdasági tevékenységet érintő államok gazdaságpolitikáját, a nemzetközi befektetői bizalmat vagy bizalmatlanságot, magatartásukat, továbbá az adós vagyoni viszonyait, az elvégzett műveleteit, illetve ezekhez mérten a veszteség és nyereség mértékét.

A jelenlegi gazdasági életben uralkodó egyik alapszabály a „minél nagyobb kockázat, annál nagyobb a nyereség” elv. A befektetői bizalom – az elmúlt majdnem két év tapasztalatai alapján – percről percre képes változni, s az egyes országok gazdaságát recesszióba taszítani, nyereséges befektetéseket, sőt vállalkozásokat tönkretenni. Ez a jelenség az olyan gazdaságilag rendkívül nyitott országokra – mint hazánk is – kétszer olyan erőteljesen hat. Ilyen – mondhatjuk szükséghelyzetben – a magyar kis- és középvállalkozások a túlélés érdekében az előre láthatóan magasabb kockázatot is kénytelenek vállalni, ha az esetleges nyereség megmentheti őket a csődtől.

Nem elég azonban az ésszerű gazdálkodással ellentétes módon történő vállalkozói tevékenységet értelmezni, a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 4. § (2) bekezdése értelmében a kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére. Ez a csődbüncselekmény tárgyalt elkövetési magatartása esetén annyit jelent, hogy a nyomozhatóságnak minden kételyt feloldva bizonyítania kell, hogy az adott üzleti tevékenység nyilvánvalóan ésszerűtlen volt („a nyereség realitása gyakorlatilag elenyésző a veszteséggel szemben”); az elkövető, az adós előre látta vagy előre kellett volna látnia nemcsak a veszteség bekövetkezésének a lehetőségét, de annak oly mértékét is, amely alkalmas arra, hogy a hitelezői igények kielégítési alapját csökkentse, elvonja, s e következmény bekövetkezését az elkövető kívánta vagy legalábbis vele szemben közömbös volt. Többek között már a veszteség előre látható mértékének a megbecslése is komoly, ha nem lehetetlen feladat.

A büntetőeljárás során történt sok egyéni szubjektívizáció a kétséget inkább erősíti, mintsem gyengíti, így aggályok merülnek fel – a Be. „in dubio pro reo” elvnek tükrében – a tényállás ezen része rendelkezése esetén.

A problémafelvetés útján akár egészen az 1949. évi XX. törvényig, a Magyar Köztársaság Alkotmányáig (a továbbiakban: Alkotmány) is eljuthatunk. Az Alkotmány 2. § (1) bekezdéséből¹⁵ következő jogállamiság és jogbiztonság elvi jellegű követelményeiből levezethető – az Alkotmánybíróság gyakorlata által kimunkált – az ún. alkotmányos büntetőjog követelménye. Az Alkotmánybíróság a 95/2008. (VII. 3.) AB határozatában kifejtette, hogy „[a]z Alkotmány 2. § (1) bekezdése, továbbá a 8. § (1) és (2) bekezdése alapján a törvényalkotó köteles az alkotmányos büntetőjog formai és tartalmi követelményeit érvényesíteni, amikor a társadalomra veszélyes magatartások köréből kiválasztja azokat, amelyek ellen a legsúlyosabb felelősségi rendszer, a büntetőjog eszközeivel kíván fellépni. Az alkotmányos büntetőjog követelményei szerint a büntetőjogi szankció kilátásba helyezésével tilalmazott magatartást leíró diszpozíciónak határozottnak, körülhatároltnak, világosan megfogalmazottnak kell lennie. Alkotmányossági követelmény a védett jogtárgyra

¹⁵ Alkotmány 2. § (1) A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam.

és az elkövetési magatartásra vonatkozó törvényhozói akarat világos kifejezésre juttatása. Egyértelmű üzenetet kell tartalmaznia, hogy az egyén mikor követ el büntetőjogilag szankcionált jogsértést. Ugyanakkor korlátoznia kell az önkényes jogértelmezés lehetőségét a jogalkalmazók részéről”.¹⁶ Ennek értelmében tehát a törvényhozónak pontosan körül kell határolnia, hogy mely esetben tekintendő a gazdálkodás ésszerűtlennek, a veszteség valószínűségének mekkora értékénél nevezhető ésszerűtlennek a vállalkozó tevékenysége. A jogalkotói támpontok hiányában ugyanis lehetőség nyílik az önkényes jogértelmezésre, ami sérti az Alkotmány hivatkozott szakaszait.

4. Az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes más módon vagyonát ténylegesen vagy színleg csökkenti

Ténylegesen akkor csökken a vagyon, ha az adós magatartása folytán mérhető, konkrét aktívumcsökkenés vagy passzívumnövekedés következik be. Színlelt vagyoncsökkenésről akkor beszélhetünk, ha mindez nem következik be, de a látszat ez; és ez a látszat rendszerint éppen a vagyonmentés elfedését szolgálja.¹⁷

IV. A hitelező jogtalan előnyben részesítése

A Legfelsőbb Bíróság BH 1997. 471. számon közzétett határozata értelmében a „tartozás fedezetétől szolgáló vagyon elvonásával elkövetett csődbüntettet a hitelező jogtalan előnyben részesítésének vétségétől az különbözteti meg, hogy a csődbüntettet elkövetője a hitelezők előtt a vagyont elvonja, eltitkolja stb., és ezzel megghiúsítja a hitelezők kielégítését; a hitelező jogtalan előnyben részesítésének vétsége esetén pedig az elkövető az igények kielégítésének módjára vonatkozó rendelkezéseket szegi meg, anélkül azonban, hogy a kielégítés vagyoni alapja csökkenne”. E tényállás akkor valósul meg, ha az adós, tudván, hogy vagyona az összes tartozását nem fedezi, a Cstv.-ben meghatározott kielégítési sorrendet megszegve, bizonyos követeléseket teljesít, amely által egyes hitelezők nem jutnak hozzá ahhoz az igényükhöz, amelyet a kielégítési sorrend megtartása mellett elérhettek volna. E leírásból kiolvasható a magatartás két központi sajátossága. Egyrészt sajátos jogtárgy-sérelemről beszélhetünk, hiszen nem az összes hitelező érdeke sérül, csak azoké, akiknek kárára más hitelezők követelését az adós teljesítette. Másrészt, noha a törvényhozó *expressis verbis* nem értékelt eredményt, a bűncselekmény megállapításának mégis immans tényállási eleme bizonyos hitelezői követelések teljes vagy részleges megghiúsulása. Enélkül ugyanis nem lenne jogtárgy-sérelem, a cselekmény nem lenne veszélyes a társadalomra, hiszen a befektetők hozzájárulásai végül megtérültek, a jogszabályi sorrend megsértésére pedig legfeljebb eljárési szabálysértésként lehetne hivatkozni, és a büntetőeljárás szükségtelen és aránytalan lenne.

¹⁶ Először az Alkotmánybíróság 30/1992. (V. 26.) AB határozatában (ABH 1992. 167, 176), illetve a 12/1999. (V. 21.) AB határozatában (ABH 1999, 106, 110-111) jelent meg.

¹⁷ Tóth: i.m. 174. o.

V. Minősített eset

Btk. 290. § (4) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1)-(3) bekezdésben meghatározott cselekmény a gazdasági életben súlyos következményekkel jár.

A jogalkotó ezzel a rövid, tömör rendelkezésével az első három alapesethez (fedezetelvonó csődbüntetés, csalárd bukás, vétkes gazdálkodás) kapcsolt minősített esetet, értelmezését pedig a jogirodalomra és a jogalkalmazásra bízta. *Nehéz munka árán sikerült a következőket a gyakorlatban lefektetni. A Büntető Törvénykönyvhöz készített Kommentár szerint: „[a] bűncselekmény tárgyi súlyát elsősorban a hitelező(k) érdeksérelmének nagysága határozza meg. Ez nem csupán a hitelező(k) számától és vagyoni sérelmének nagyságától függ. Jelentősen befolyásolja a hitelező(k)nek a nemzetgazdaságban vagy adott ágazatban betöltött szerepe, a foglalkoztatottak száma stb. E minősített eset akkor állapítható meg, ha az elkövető tevékenysége nagyszámú hitelező súlyos megkárosítását vonja maga után, vagy akár csak egy hitelezőnél, de olyan jelentős összegű elvonást eredményez, amely alapvetően megrendíti a hitelező gazdasági helyzetét és ezzel emberek (alkalmazottak) sokaságának ellátását vagy egzisztenciáját veszélyezteti”.*

Olyan erkölcsileg és szakmailag is nehéz, összetett kérdésekre kellett választ találni, mint például: hány ember megélhetését, egzisztenciáját kell a cselekménynek veszélyeztetni, esetleg tönkretenni? Összességében mekkorának kell lennie az elvonásnak, amely már súlyos gazdasági következményekkel jár? Szükséges-e, hogy az elvonás olyan mértékű legyen, amely már a bűncselekménytől teljesen független, kívülálló piaci szereplőkre, esetleg az adott ágazatra vagy akár a nemzetgazdaságra kihatással legyen? Figyelembe kell venni, hogy a „hátrány súlyosságának megítélése ágazatonként, időszakonként és régióként eltérhet”,¹⁸ sőt számba kell venni a hitelező gazdasági társaság nagyságát, alaptőkéjét, liquid tőkéjét, foglalkoztatottainak számát, nyereségességét- veszteségességét. Az eltérő gazdasági sebezhetőségük miatt különbséget kell tenni az óriás multinacionális cégek, illetve a kis- és középvállalkozások között is.

A gyakorlat a minősített esettel kapcsolatban még mindig nem kiforrott, több elemet is működik párhuzamosan, amelyek közül a következőket emeltem ki. Egyes nézetek szerint megállapítható a minősített eset, ha a bűncselekmény milliárdos nagyságrendű, és a hitelezők szélesebb körét, működési feltételeiket is veszélyeztető anyagi kihatással jár.¹⁹ Csakúgy, mint abban az esetben, amikor a vagyonelevonás mértéke megrendítette vagy lehetetlenné tette a jelentős számú alkalmazottat foglalkoztató hitelező további gazdasági tevékenységét.²⁰ Ezzel a megközelítéssel csak az a probléma, hogy figyelmen kívül hagyja a kis- és középvállalkozásokat, akik viszonylag ritkán fognak milliárdos beruházásokba, és általában nem foglalkoztatnak jelentős számú alkalmazottat sem. Kisebbségi tőkével működnek, szűkebb a piacuk, piaci kapacitásuk, érzékenyebbek bármiféle bevételkiesésre, amelyet kevés más

¹⁸ Tóth: i.m. 179. o.

¹⁹ Ügyészségi értesítő 1995. évi 10. sz.

²⁰ Tóth: i.m. 179. o.

eszközzel tudnak helyettesíteni, mint leépítéssel, elbocsátásokkal. Egy másik felfogás szerint a (4) bekezdés állapítandó meg, ha a cselekmény „akár közvetlenül, akár közvetve a gazdasági életben olyan súlyos működési zavarokat okoz, amelyek már kormányzati, akár költségvetési intézkedést igényelhetnek, vagy ezek hiányában már érzékelhető formában jelentkezhetnek”.²¹ Ez a meghatározás is – meglátásom szerint – átsiklik a kis- és középvállalkozásokon, pedig számos közgazdasági kutatás és elmélet is rávilágított már arra, hogy egy stabil, modern, prosperáló piacgazdaságnak, egy jóléti, fejlett államnak a gazdasági alapkövei a középvállalkozások (és nem a multik). Márpedig egy kormányzati szintű költségvetési intézkedést igénylő bűncselekmény, pusztán az elkövetési értékét tekintve, ritkán kapcsolódik egy közepes vállalkozáshoz.²²

Összességében a minősített eset megítélésem szerint egy olyan kérdés, amely inkább szakértői kompetencia, mintsem bírói, továbbá a középpontjába a hitelező cég dolgozóinak – beleértve a tulajdonosokat és valamennyi „beosztottat” – munkához való joga állítandó. Tudatosítani kell a társadalomban, hogy senki sem tanúsíthat olyan magatartást, amelynek következményeként egy másik ember elveszíti munkahelyét, egzisztenciáját, megélhetésének forrását. A munkához, foglalkozáshoz, illetve a vállalkozáshoz való jog alkotmányos alapjog, amelyet semmilyen, még ugyanezen alapjogon alapuló tevékenység sem sérthet, korlátozhat.²³

VI. Nemzetközi kitekintés

Jogrendszerünk sok szállal kapcsolódik a német jogfejlődéshez, és struktúráját tekintve is ez áll hozzá legközelebb. Ebből kifolyólag érdemesnek tartom a magyar csődbűncselekményhez hasonló, a német Büntető Törvénykönyvben (Strafgesetzbuch; a továbbiakban: StGB.) szereplő tényállás rövid áttekintését. Az StGB. 24. fejezete tartalmazza az ún. fizetéseképtelenségi bűncselekményeket. Szerkezetét tekintve, egy központi bűncselekményről és az abban nem szabályozott magatartásokra irányadó, de az azt pontosító, bővítő, részletező törvényi tényállásokról beszélhetünk. A fejezet alapja az StGB. 283 szakasza, a vagyonbukás, amelynek tényállása a következő.

§ 283 (1) Öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő, aki eladósodás, vagy fenyegető illetve már bekövetkezett fizetéseképtelenség esetén:

1. a vagyona részeit, amelyek fizetéseképtelenségi eljárás megnyitása esetén a fizetéseképtelenségi vagyontömeghez tartoznak, elrejt, eltitkol, vagy a rendszerű („rendszerinti, normális”) gazdálkodás követelményeivel ellentétes módon megsemmisít, károsít, használhatatlanná tesz;

²¹ Tóth: uo.

²² A többezer-milliárdos költségvetéshez mérten ugyanis a bűncselekménynek súlyos milliárdokat, inkább tízmilliárdokat kellene érintenie, hogy a kormánynak lépnie kelljen valamit (bevételi oldal növelése, kiadási oldal csökkentése, átcsoportosítás).

²³ Alkotmány 9. § (2) A Magyar Köztársaság elismeri és támogatja a vállalkozás jogát és a gazdasági verseny szabadságát. 70/B. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához.

2. a rendszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes módon veszteséges vagy spekulációs üzletbe vagy különbözeti üzletbe, árukkal vagy értékpapírokkal belekezd vagy gazdaságtalan („nem gazdaságos”) kiadásai, játék, fogadások jelentős összeget felemésztenek, vagy azzal adós lesz;
3. árukat, értékpapírokat hitelre megszerez, és azokat vagy az azokból előállított dolgokat jelentősen árukon alul, a rendszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes módon elidegeníti, vagy másként eladja;
4. másoknak jogot színlel, vagy koholt jogot elismer;
5. a kereskedelmi könyveket, amelyek vezetésére törvény kötelezi, vezetni elmulasztja, vagy azokat úgy vezeti vagy megváltoztatja, hogy azzal a vagyoni helyzetének áttekintését megnehezíti;
6. kereskedelmi könyveket vagy egyéb bizonylatokat, amelyek megőrzésére a kereskedő a kereskedelmi törvény szerint köteles, a könyvvizetésre fennálló megőrzési határidő lejártá előtt elrejt, eltitkol, megsemmisít, vagy károsít, amely által a vagyoni helyzetének áttekintése megnehezül,
7. a kereskedelmi törvénnyel ellentétesen:
 - a) a mérleget úgy állítja össze, hogy az a vagyoni helyzetének áttekintését megnehezíti, vagy
 - b) elmulasztja a vagyoni mérlegét vagy a leltárt az előírt időben összeállítani, vagy
 - c) más, a rendszerű gazdálkodás követelményeivel súlyosan ellentétes módon a vagyoni állapotát csökkenti, vagy a valós üzleti tevékenységét eltitkolja, vagy elleplezi.

(2) Ugyanígy büntetendő, aki az (1) bekezdésben meghatározott tevékenységekkel idézi elő az eladósodást vagy a fizetésképtelenséget.

(3) A kísérlet is büntetendő.

- (4) 1. Aki az (1) bekezdés szerinti eladósodás, vagy fenyegető vagy bekövetkezett fizetésképtelenséget gondatlanul nem ismeri fel, vagy
2. a (2) bekezdés szerinti eladósodást vagy fizetésképtelenséget könnyelműen okozza, két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel sújtandó

(5) Aki az (1) bekezdés 2., 5. vagy 7. pontja szerint gondatlanul jár el, és az eladósodást vagy a fizetésképtelenséget könnyelműen okozza, vagy aki a (2) bekezdés szerinti, tekintettel az (1) bekezdés 2., 5. és 7. pontjára, gondatlanul jár el, két évig tartó szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel sújtandó.

(6) A bűncselekmény akkor büntethető, ha a tettes a kifizetéseit beszüntette, vagy a vagyonáról a fizetésképtelenségi eljárást megnyitották, vagy a megnyitás iránti igényeket tömegesen elutasították.

§ 283a (Minősített eset): Hat hónaptól tíz évig tartó szabadságvesztéssel sújtandó: ha

1. a bűncselekményt nyereségvágyból követték el,
2. a bűncselekmény tudatosan sok személyt a rábízott vagyoni érték elvesztésével veszélybe vagy gazdasági szükséghelyzetbe hozott.

További ehhez a rendelkezéshez szorosan kapcsolódó tényállás még az StGB. § 283b a könyvvizetési kötelezettség megsértése; a § 283c ún. „hitelezőkedvezményezés” (vö. hitelező jogosulatlan előnyben részesítése); a § 283d az ún. adóskedvezményezés”, vagyis ha az adóson kívüli más személy az adós érdekében és beleegyezésével valósítja meg a § 283 (1) bekezdésének megfelelő maga-

tartást. Látható tehát, hogy egy részletes, szerteágazó törvényi szabályozásról van szó, mely aprólékosan meghatároz minden lehetséges elkövetési magatartást, kellően alkalmazva a visszautalásokat a háttérjogszabályokra, amelyeknek meglehetősen bő a tárháza. Számos egyezés, de ugyanakkor szembetűnő eltérések is tapasztalhatóak a magyar szabályokhoz viszonyítva. Példának okáért azonosság a két tényállás között az elkövetési magatartások felsorolása, főleg, ha a magyar cselekményhez hozzávesszük a számviteli rend megsértésének esetét is; szerepel továbbá mindkét esetben az objektív büntethetőségi feltétel is. Jelentős, és szinte azonnal szembetűnő különbség van a két szabályozásban az elkövetési ideje, és ilyenformán az elkövető felelőssége között. A német megoldás szerint a tettes felelősségre vonható már cége eladósodása idején is az általa tanúsított diszpozíciószerű magatartásokért. Az eladósodás pedig akkor következik be, ha „a passzívák az aktívákon felülemelkednek, akkor is, ha a tettes még fizetőképes”.²⁴ Itt tehát már jóval korábban fennáll a tettes felelőssége a gazdálkodásáért, mint a Btk. esetében. A fizetéseképtelenség pedig „a pénzeszközök tartós hiányán nyugvó lehetetlensége az esedékes követelések teljesítésének”.²⁵

²⁴ Reinhar Maurach – Friedrich-Christian Schroeder – Manfred Maiwald: Strafrecht Besonderer Teil. Teilband 1. C.F Müller Verlag, Heidelberg 2003. 295. o.

²⁵ Maurach – Schroeder – Maiwald: i.m. 296. o.

Handrik Adél

A justizmordok okai – tévedési források a büntetőeljárásban*

I. Bevezetés

Az igazságszolgáltatás rendszere a büntetőeljárásba beépített garanciák ellenére szükségszerűen magában hordozza a tévedés, végső soron a justizmord bekövetkezésének lehetőségét. A büntetőeljárásnak a jogállamiság szempontjából e legsúlyosabb kimenetele napjainkban egyáltalán nem mondható ritkaságnak, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, ahol a közelmúltban már a 280. ártatlanul elítéltet mentették fel.¹ Magyarországon arányait tekintve jóval ritkább az előfordulásuk, de sajnálatos módon nálunk is találhatók szemléletes példák, úgymint a Pusoma-ügy vagy a móri bankrablás esete. Ezeket az ügyeket közelebbről megvizsgálva, szembe-tűnő, hogy már a nyomozás során felmerültek olyan hibák, tévedések, amelyek feltárásuk hiányában végül megakadályozhatták egy valósággal adekvát ítélet meghozatalát. E körülményből adódhat a vizsgálódó számára az a kérdés, hogy egy justizmord valóban csak egyedül a bíró tévedése, – mint ahogy az az első pillantásra tűnik, – vagy más tévedési források, az eljárás más alanyainak hibái is hozzájárulnak a hibás meggyőződés kialakulásához, és ezáltal magához a téves ítélezéshez. Amennyiben ez utóbbi feltevés igaznak bizonyul, akkor a téves ítéletet nem elegendő a hozzávezető folyamattól elszigetelten, tehát önmagában és csak a tárgyalási szakban vizsgálni: megértéséhez mindenképpen szükséges a büntetőeljárás más szakaszaiban bekövetkezett hibák, tévedések mibenlétének feltárása is.

II. A justizmord fogalma, fokozatai

A „justizmord” kifejezés német eredetű, magyarra – a mibenlétét leginkább megragadó – „igazság megölése”-ként fordítható le. Fogalmát a Révai lexikon a „bírói tévedés” szócikk alatt határozza meg, miszerint a justizmord „tágabb értelemben: az igazságnak meg nem felelő büntető ítélet hozatala s ennek végrehajtása; szűkebb értelemben: ártatlan egyénnek halálra ítéltése és kivégzése”.² E meghatározás helyesen ragadja meg a justizmord lényegét, azonban meglátásom szerint – napjaink igazságszolgáltatási rendszereinek sajátosságait is figyelembe véve – nem lehetséges csupán e tágabb és szűkebb felosztással megelégedni.

E gondolat alapján tehát a justizmord tágabb értelemben a „bűnös terhelt felmentését”, szűkebb értelemben pedig a „nem bűnös terhelt elítélését” jelenti. Ez utóbbi

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntető eljárásjog” szekcióban 1. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Fenyvesi Csaba – Dr. Mészáros Bence

¹ <http://www.innocenceproject.org> (2011.11.19.)

² Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. III. kötet. Hasonmás Kiadás, Szekszárd 1990.

kategória azonban tovább osztható a kiszabott büntetés súlyossága alapján. Eszerint tehát, a nem bűnös terhelt

- halálra ítéltése, és az ítélet végrehajtása;
- halálra ítéltése, de az ítélet hosszabb ideig történő végre nem hajtása (halál-sor);
- tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltése;
- életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltése a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségével;
- határozott idejű szabadságvesztésre ítéltése

fokozatok határozhatók meg. (Megjegyzendő azonban, hogy a sor még tovább folytatható az enyhébb megítélésű justizmordok irányában.)

A nem bűnös-ként történő elítélés jogállami keretek között súlyosabb problémának tekinthető, mint a téves felmentés, ugyanakkor ez utóbbiak sem kívánatosak: minden bizonnyal a bűnözési ráták növekedését eredményezheti a felelősségre vonás hiánya, s az ezáltal lehetővé tett újabb bűncselekmények elkövetése, valamint a más elkövetők számára nyújtott rossz példa.³ Megjegyzendő azonban, hogy a felmentő ítéletek megszületésére éppen a jogállamiság megvalósulása miatt kerülhet sor: még „a feudális jog szerint azokban az esetekben, amikor az ügy nem volt világos (non liquet), az ítélethozatalt elhalaszthatták és a vádlott a gyanú állapotában maradt”.⁴ Hajdu megfogalmazásában ún. gyanút fenntartó ítéletek születtek.⁵ Ez természetesen ma egyáltalán nem kívánatos megoldás, ezért ha a bűncselekményt nem lehet minden kétséget kizáróan a terheltre bizonyítani, akkor fel kell őt menteni. E „kötelezettségből” következik, hogy ez a szó szoros értelmében nem minősíthető a bíró tévedésének, legfeljebb téves ítéletnek.

A továbbiakban, jelentőségére tekintettel elsősorban a „nem bűnös személy” elítélésének problematikáját vizsgálom. Ennek megfelelően a „justizmord kifejezést” is ebben az értelmében használom.

III. A justizmordok okai

1. Az eljárás résztvevőinek személyiségében rejlő tévedési források vizsgálata

A krimináltaktika „személyi jellegű bizonyítékszerzési mozzanatok főbb sajátosságaival és összefüggéseivel foglalkozik”,⁶ így az e tárgykörben előforduló hibák ve-

³ Már Beccaria megfogalmazta a büntetések elmaradhatatlanságának követelményét. Cesare Beccaria (ford.: Madarász Imre): A bűnökről és büntetésekről. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 1998. 42. o.

⁴ Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. Tanulmány a perbeli igazságról és valószínűségről. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972. 209. o.

⁵ Hajdu Lajos: A felvilágosodás büntető eljárásjogi követelése. In: Tóth Mihály (szerk.): Büntető eljárásjogi olvasókönyv. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 22. o.

⁶ Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor: Kriminálisztika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009. 37. o.

szélyforrását az eljárásban résztvevők személyében, még pontosabban a személyiségüknek megfelelő magatartásukban kell keresni.

A tévedések, végső soron a téves ítéletek előfordulásának valószínűségét azonban az eljárás résztvevőinek hibáin túl tovább fokozza a büntetőeljárás kettős szorításában, vagyis az alaposág és a gyorsaság követelménye között őrlődő nyomozó hatóság feszített munkatempója, és a nyomozás során alkalmazható eszközök, módszerek jogállami (adott esetben kevésbé hatékonynak tekintett) volta is.

Míg korábban az eljárás meghatározó eleme lehetett a tortúra, addig ma már kétségtelen, hogy akarathajlító, tudathajlító hatásával nem szolgálja a bűncselekmény valósággal adekvát felderítését. Ennek megfelelően nemzetközi emberi jogi egyezmények által tiltott az alkalmazása,⁷ de ezeknek a jogállami követelményeknek az értelmében nemzeti szinten is büntetni rendelik a vallomás kínvallatás útján történő megszerzését.⁸

A nyomozó hatóság tagjainak tehát más módszereket kell találniuk, amelyekkel „rávehetik” akár a terheltet, akár a tanúkat valósággal egyező ismereteik lehető legpontosabb átadására. Ugyanakkor vannak módszerek (pl.: taktikai blöff, szuggesztívó), amelyek nem feltétlenül szolgálják ennek a célnak az elérését, sőt bizonyos, a megengedhetőség határán egyensúlyozó taktikai megoldások még inkább elősegíthetik a terhelt hamis beismerését,⁹ vagy éppen a tanúk tévedéseit, amelyeknek végül beláthatatlan következményei lehetnek.

a) A (hamis) beismerő vallomás problematikája

Témánk szempontjából a beismerő vallomás vizsgálata elsődleges fontosságú, hiszen ez az a bizonyíték, amely már önmagában megalapozhatja a bűnösséget.¹⁰ A törvényhozó azonban látva e kétélű fegyverben rejlő problémát, a (hamis) beismerő vallomások súlyának csökkentésére megköveteli a Be. 118. § (2) bekezdésében, hogy a terhelt beismerése esetén is meg kell szerezni az egyéb bizonyítékokat, ha a törvény eltérően nem rendelkezik. Ennek ellenére felvetődik a kérdés, hogy a bizonyítékok királynőjének birtokában ténylegesen feltárják-e a terhelt és a mentő bizonyítékokat egyaránt. Meglátásom szerint a „helyes megoldás” ismerete (ti. hogy tényleg a terhelt lehet az elkövető) jelentősen befolyásolhatja az „egyéb bizonyítékok” beszerzését, amelynek legnagyobb hibája, ha azokkal csak alátámasztani akarják a beismerő vallomást. Tehát a nyomozó ilyen perszeverantikus ragaszkodása adott személy, mint elkövető bűnösségéhez jelentősen megnehezítheti, vagy meg is akadályozhatja a tényleges elkövető megtalálását és felelősségre vonását, hiszen a

⁷ EJEE 3. cikk

⁸ Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (továbbiakban: Btk.) 227. §-a

⁹ Gödöny József: Bizonyítás a nyomozásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968. 381. o.

¹⁰ Elek Balázs: A hamis beismerő vallomást eredményező befolyásolás a büntetőeljárásban. Debreceni Jogi Műhely 2007. 2. sz., <http://www.jogimuhely.hu> (2011.11.19.)

gyanúsított „lebuktatásának” célja uralja minden cselekedetét, így a tárgyi bizonyítékok megszerzése mellett a kihallgatási taktikáját is.¹¹

Az Egyesült Államokban némely esetben olyan szintű az ügyészség ragaszkodása az általa jónak tartott verzióhoz, hogy mindent megtesznek annak igazolására, s csak a végső esetben (legtöbbször a DNS vizsgálat kevésbé kétségbe vonható eredménye láttán), vállalják, hogy tévedés történt. Az egyik alkalommal „látomászerű” vallomása alapján ítélték halálbüntetésre valakit állítólagos tettéért.¹² Ez azonban nem volt beismerésnek nevezhető a szó büntető eljárásjogi értelmében, hiszen a kihallgatás során leginkább a nyomozók vezették rá a megfelelő válaszokra, a bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos körülményekre.

A tévedések, hibák elkerülése érdekében tehát jelentős szerepe van a kihallgatást végző nyomozó tevékenységének, különösen egyes „beugrató jellegű” taktikai fogások alkalmazása tekintetében, hiszen ő az, aki megteremti azokat a körülményeket, amelyek „felszínre hozzák” a kihallgatott személy pszichikai, akarati gyengeségeit.

Tóth Mihály által vizsgált taktikai blöff esetében például a tévedés lehetősége ott rejtőzik, hogy „a vizsgáló olyan körülményekkel operál, amelyek nagyobbrészt vagy teljesen ismeretlenek számára és csupán feltételezi azokat”.¹³

Elek Balázs által leírt példa is jól mutatja, hogy akár egy átlagos képességekkel, személyiségjegyekkel rendelkező terhelt esetén is bekövetkezhetnek e taktikai fogásokból eredeztethető tévedések. A gyakorlatban előfordult olyan eset, amelyben a nyomozói taktikázások következményeként az elkövető azokat a ház-, vagy gépkocsi feltöréseket is magára vállalta, amelyeket nem ő követett el, mivel azt a tájékoztatást kapta, hogy olyan ügyekben hallgatják csak ki, melyekben a helyszínen megtalálták az ujjnyomait. De nem ritka olyan kihallgatási módszer sem, amelynek keretében nem létező vagy még be nem szerzett (de létezőnek feltételezett) bizonyítéokra hivatkoznak a kihallgatás során, amelynek veszélyei magától értetődőek, befolyásoló hatásuk pedig a későbbi beismerő vallomásra, mint eredményre kétségtelen.¹⁴

A nyomozó már-már manipulatív magatartásán túl tehát a terhelt személyiségének vonásai, vagy akár társadalmi helyzete is jelentőséggel rendelkezik a hamis beismerő vallomások megtételében. A szakirodalomban számos hamis beismerést eredményező motivációról olvashatunk, azonban taxatív felsorolásuk aligha lehetséges.

A terhelt személyiségének vonásai közül különösen jelentősek lehetnek a hiszékenység, a gyenge pszichikai alkat, az alacsony intelligencia hányados, az esetleges pszichiátriai betegség vagy éppen a személyiségének kóros vagy hiányos fejlődése, amelynek következtében akár csupán pillanatnyi előnyért is beismerheti adott bűn-

¹¹ Savage és Milne is kiemeli írásában a rendőrség „beismerő vallomás-orientáltságát”. Stephen P. Savage – Becky Milne: *Miscarriages of justice*. In: Tim Newburn-Tom Williamson-Alan Wright (ed.): *Handbook of Criminal Investigation*. Willan Publishing, 2007-2008. 611. o.

¹² Badó Attila – Bóka János: *Ártatlanul halálra ítélték. Az amerikai igazságszolgáltatás tévedései*. Nyitott Könyv Kiadó, Budapest 2003. 51-60. o.

¹³ Tóth Mihály: *A taktikai blöff alkalmazása*. Belügyi Szemle 1980. 5. sz. 15. o.

¹⁴ Elek Balázs: *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. Tóth Könyvkereskedés és Kft., Debrecen 2008. 87. o.

cselekmény elkövetését. Az ilyen tulajdonságokkal rendelkező személyek esetén már maga a büntetőeljárás ténye, a kihallgatásra jellemző stresszhelyzet is komoly nyomásgyakorlást jelenthet.¹⁵

Mindezek mellett azonban a hamis beismerés okai között említhetjük azt a lehetőséget is, amikor a beismerő személy „tudatosan” vállalja magára az elkövetett bűncselekményt, amely leginkább érzelmi okokból vagy a valódi elkövetőtől való félelemből, esetleg fenyegetés miatt, kényszer hatására történhet meg.¹⁶ A hamis beismerés azonban a fentieken túl megjelenhet akár taktikai fogásként is, mint a szigorúbb büntetéstől való megmenekülés eszköze, vagy mint egy „kézenfekvő” lehetőség a gyanúsított számára a nyomasztó helyzetből történő minél gyorsabb „szabadulás” felé.

Mindezen szempontokat, valamint azt a körülményt is figyelembe véve, hogy nem csak a beismerés, de annak „visszavonása” is hamis lehet.¹⁷ Megállapítható, hogy a terhelt beismerő vallomását meglehetősen bizonytalanság jellemezheti, ezért mindenképpen helyes, ha a beismerő vallomás, mint bizonyíték szerepének túlértékelését a bírói gyakorlat is tiltja.¹⁸ Ennek megfelelően „az elsőfokú bíróság ítéletének megalapozatlanság folytán történő hatályon kívül helyezését eredményezi, ha a bíróság a bűnösséget megállapító ítéletét a vádlottnak a nyomozás során tett egyetlen - és később visszavont - olyan beismerő vallomására alapítja, amelyben foglaltakat az ügyben feltárt objektív jellegű bizonyítékok kellően nem támasztják alá, és elmaradtak azok a szakszerű vizsgálatok is, amelyek a vádlott beismerő vallomásának az alátámasztására, illetőleg azok megcáfolására alkalmasak”.¹⁹

Feltétlenül megjegyzendő azonban a témával kapcsolatban, hogy a beismerő vallomások létrejötténél ideális esetben nem csupán a terhelt és a hatóság képviselője van jelen, hanem a védőügyvéd is, akinek jelentős szerepe lehet mind a terhelt fentebb kifejtett motivációinak visszafogásában, mind a hatóság munkájának ellenőrzésében. Ahogy azt Fenyvesi Csaba megfogalmazta „a védő tevékenysége megfigyelő és ellenőrző akkor, ha a hatóságok eljárása előmozdítja a terhelt érdekeit; de a védő feladata támadó és cáfoló lesz, ha a hatóságok tévedésből vagy elfogultságból figyelmen kívül hagyják a terhelt jogos érdekeit.”²⁰

¹⁵ Elek Balázs: A személyi bizonyítékok megbízhatósága a büntetőperekben. Rendészeti Szemle 2009. 3. sz. 95. o.

¹⁶ Az Innocence Project keretében végzett kutatások alapján a következő hamis beismerő vallomást eredményező tényezőket határozták meg: kényszer, részegség, csökkent befogadó képesség, mentális károsodás, a jog nem tudása, erőszaktól való félelem, valós kár-, sérelemokozás, durva fenyegetés, a helyzet félreértése. <http://www.innocenceproject.org/understand/False-Confessions.php> (2011.11.19.)

¹⁷ Karl Peters: Fehlerquellen im Strafprozess. Eine Untersuchung der Wiederaufnahmeverfahren in der Bundesrepublik Deutschland. 2. Band. Verlag C. F. Müller Karlsruhe 1972. 7. o.

¹⁸ Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2004. 244. o.

¹⁹ BH2001.316

²⁰ Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd. A védő büntetőeljárás szerepéről és jogállásáról. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002. 143. o.

b) A tanúvallomások és a felismerésre bemutatás hibái

A bűncselekmény felderítésében, az események rekonstruálásában, a verzió felállításnál és a bizonyítási eljárás során - a terhelt személyén túl - a sértett és a tanúk szerepe lehet alapvető fontosságú, ugyanakkor a személyükben rejlő bizonytalansági tényezők jelenthetik éppen azt a momentumot, amely a terhelt hamis beismerése és nem elégséges tárgyi bizonyíték esetén a téves bírói meggyőződés kialakulásához vezethetnek.²¹

A sértett, mint „elsőszámú tanú”²² vallomásának pontatlanságát többek között személyes érintettsége, a történetek érzelmi okokból való „túlértékelése” okozhatja, azonban a szem- és hallomástanúk esetében ezek a szempontok már kevésbé játszanak szerepet.

A justizmord vizsgálatánál a tanúk fajtái közül a tévedő és a hamis tanúk bírnak relevanciával, mivel vallomásuk objektíve hamis tényeket tartalmaz. A különbség e két típus között csupán annyi, hogy a tévedő tanú szubjektíve igazat akar mondani, vallomása objektíve mégsem felel meg a valóságnak. Ezzel szemben a hamis tanúk nem tévednek, tudatosan állítanak hamis tényeket. A terheltre nézve mindkét lehetőség hasonló következményekkel járhat, ugyanakkor saját szempontjukból a jogkövetkezményeket tekintve már nem mindegy, hogy tévedtek vagy hamis tanúzást követtek el, amelyet a törvény büntetni rendel.²³

A tévedő tanú esetén feltételezhető, hogy a bűncselekmény megtörténtekor az észlelésben, a kihallgatás során pedig az emlékezés folyamatában megjelenő defektusok, a saját személyiségének tulajdonságai, a temperamentuma, adott esetben túlzott segíteni akarása, tehát végső soron a történetek szubjektumukon átszűrt visszaadása eredményezhet bizonytalanságokat, ezek pedig tévedéseket. Az észlelés és az emlékezés fontos folyamatok a tanúvallomás hiteltérdemlősége, megbízhatósága szempontjából. A bűncselekmény rekonstruálásához szükséges, hogy a majdani tanúk a cselekményt optimálisan észleljék, és a történeteket minél pontosabban vissza is tudják adni. Ezt azonban több tényező is befolyásolja. Egyrészt az események általában nagyon gyorsan történnek, így a pontos és részletes megfigyelésük nem lehetséges, valamint az észlelés körülményei sem mindig a legkedvezőbbek; másrészt az emberi emlékezés is sok tényezőtől függ: a nem megfelelően észlelt eseményeket nehezebb vagy teljesen lehetetlen pontosan visszaadni, továbbá adott személy érdeklődési köre, ismeretei is befolyásolhatják, hogy a konkrét cselekménnyel kapcsolatban mire figyelt fel, vagy éppen mit jegyzett meg.²⁴ Az észlelés és emlékezés hibáin túl azonban számolni kell a tanúknak felszínre törő lombroszi látásmóddal, a „született bűnöző” mítoszban megelevenedő

²¹ Az Egyesült Államokban e témával kapcsolatosan végzett kutatás eredménye szerint a téves ítélettel végződő esetek 77 %-ában játszottak közre a tanúk tévedései. John Collins and Jay Jarvis: *The Wrongful Conviction of Forensic Science*. Crime Lab Report, 2008. http://www.crimelabreport.com/library/pdf/wrongful_conviction.pdf (2011.11.19.)

²² Tremmel – Fenyvesi – Herke: i.m. 380. o.

²³ Btk. 238-241. §

²⁴ Nagy Lajos: *Tanúbizonyítás a büntetőperben*. KJK, Budapest 1966. 128-214. o., Kertész Imre: *A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. KJK, Budapest 1965. 199-244. o.

előítéletekkel, amelyek befolyásolják a visszaemlékezést, ezáltal „színesítve” a nem csupán tényekre szorítókozó vallomást.

A hamis tanú esetében a probléma azonban némileg eltérően jelentkezik. Meglátásom szerint e típusnál az előítéletes vallomás kevésbé lehet jellemző, hiszen előadását nem ilyen kisebb jelentőségű emocionális, hanem nagyon is tudatos alapokon teszi meg, amely természetesen nem zárja ki azt, hogy a háttérben komoly érzelmi okok álljanak. Így például az elkövetőtől való félelem, fenyegetés, számára fontos személy védelme, bosszú vagy éppen anyagi javakért cserében történő „tévedés”.

A fentiekben tárgyalt pszichikai folyamatok, a különféle motivációk azonban nemcsak a tanúvallomások téves (hamis) voltát eredményezhetik, hanem hatással vannak a felismerésre bemutatás eredményességére is, hiszen téves azonosításhoz, hamis felismeréshez vezethetnek. Odenthal szerint „a gyanúsítottnak a téves azonosítása a szemtanú által felismerésre bemutatással vagy fényképről felismeréssel az egyik fő oka a büntetőeljárásban hozott téves ítéleteknek. [...] Ráadásul a megismételt eljárás által korrigált hibás ítéletek száma sem becsülhető túl nagyra, mert egy tévedésen alapuló rossz azonosítást utólag alig lehet új tények és bizonyítékok segítségével megdönteni”.²⁵ Ehhez járul még az a körülmény, hogy a tanú számára nehezebb feladat lehet egy (talán) soha nem látott személy azonosítása, mint az események tanúvallomás körében történő felidézése. Peters szerint ahhoz, hogy egy azonosítás sikeres lehessen, szükség van megfigyelőképességre, megfigyelési lehetőségre, az emlékezetbe vésés és megőrzés képességére, önkritikára, valamint önállóságra.²⁶ Csak ezek együttes megléte adhat lehetőséget a helyes felismerésre, amely azonban a legritkább esetben adatik meg, így mindenképpen számolni kell bizonyos hibaszázalékkal. Azonban a felismerésre bemutatás végkimenetelét övező kétségek és bizonytalanságok is devalválhatják az eljárás hasznosságát, ezáltal eredményének súlyát, amely hosszú távon e bizonyítási eljárás nem megfelelő alkalmazásához, ez pedig ugyancsak tévedésekhez vezethet.

A felismerésre bemutatás kevésbé következetes alkalmazására lehet példa Kirják János esete, akit „fel nem ismerése” ellenére elítéltek egy szegedi nő megöléséért, s csak 11 évvel később derült ki, hogy a bűncselekmény elkövetése Kovács Péter nevéhez kötődik, aki ez idő alatt még további öt nőt ölt meg.²⁷

E bizonyítási eljárásra vonatkozó szabályok közül a gyakorlatban talán annak a rendelkezésnek van a legnagyobb jelentősége, hogy „nem szabad felismerésre bemutatni azt a személyt, illetve tárgyat, akit, illetve amelyet a nyomozás során fényképeinek nyilvános, előzetes bemutatásával kutattak fel, vagy akit, illetve amit a felismerő személy a nyomozási cselekmények végrehajtása során láthatott”.²⁸ Meglátásom szerint e szabálynak a be nem tartása (adott esetben be nem tarthatósága) okozhatja a legtöbb problémát a bizonyítási eljárás során.

²⁵ Hans Jörg Odenthal: Die Gegenüberstellung im Strafverfahren. Richard Boorberg Verlag, Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimar 1992. 19. o.

²⁶ Peters: i.m. 92. o.

²⁷ Kovács Lajos: A Mór megtette... Az elmúlt évek legmeggrázóbb magyar gyilkosságai. Korona Kiadó, Budapest 2009. 247-255. o.

²⁸ Nyer. 45. § (3) bek.

Ezt a megállapítást támasztja alá a móri bankrablás esete, amelynél a bűncselekménnyel elsőként összefüggésbe hozott, és a média segítségével már körözött Horváth Szilárdról és Farkas Róbertről készült fényképekkel kérdezték ki a tanúkat arról, hogy nem ezek a személyek voltak-e az elkövetők. A móri esetről azonban találhatunk példát a felismerésre bemutatás eredményének helytelen értékelésére is, hiszen a nyomozás előrehaladtával képbe került Kaiser Ede személyében a tanúk elég bizonytalanul „ismerték fel” az egyik elkövetőt. Erre a tévedésre csak az elítélést követően derült fény.²⁹

Az eddigiek alapján tehát megállapítható, hogy a kihallgatás „többszereplős” eljárási cselekmény, nemcsak a tanú kell hozzá, hanem a kihallgatást végző személy is. A tanúvallomás, mint végeredmény valóságnak megfelelő voltát, vagy éppen hiteltelenségét e személy magatartása, kihallgatási taktikája is befolyásolhatja szuggesztív kérdések feltételével, azzal, hogy lehetőséget biztosít a vallomás egyben történő elmondására, vagy esetleg saját elképzeléseit, előítéleteit próbálja a tanúra „erőltetni”.³⁰ A hamis tanúvallomások esetén, a nyomozó hatóság felelőssége abban rejlik, hogy ezeket kiszűrje, megfelelően ellenőrizze az abban foglaltakat, valamint feltárja az esetleges ellentmondásokat, ezzel is megelőzve a tévedés bírósági szakig való gyűrűzését. A tanúvallomások ellenőrzésére, az esetleges kétségek eloszlására alkalmas eszköz lehet a logikai ellenőrzés, a helyszíni kihallgatás, a bizonyítási kísérlet, a poligráfós vizsgálat, vagy a jegyzőkönyvek összevetése alapján az ellentmondások feltárása,³¹ ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a szembesítésről sem, amely megfelelő alkalmazás esetén szintén lehetőséget nyújt a tévedések felismerésére, tisztázására.³²

Megjegyzendő továbbá, hogy a nyomozó hatóság részéről az egyes nyomozási cselekmények nem megfelelő időben történő elvégzése is hatással lehet az egész büntetőeljárás eredményességére, itt azonban nem csupán a halaszthatatlan nyomozási cselekmények teljesítésére gondolok. Azokra a bizonyítási eljárásokra (például felismerésre bemutatás) is fokozott figyelmet kell fordítani, amelyek végkimenetelét nem csak az észlelés és emlékezés befolyásolja, mert a tanúkat – az idő múlásával arányosan – egyre több, a környezetükből érkező hatás is éri, amelyek károsak lehetnek a helyes emlékkép megőrzése, illetve felidézésére. Itt azonban újabb problémát vethet fel, ha nem lehet korábban elvégezni adott nyomozási cselekményt, bizonyítási eljárást, mivel a bűncselekmény elkövetésétől számított hosszabb ideig a nyomozás csupán „in rem” lehetséges, azaz ha még nem került gyanúsítható személy a nyomozó hatóság látókörébe. Hasonló eredményre vezethet azonban az is, ha egy tanút későn találnak meg, aki tudtán kívül fontos információval rendelkezhetett adott cselekményről, amely szintén torzult az idő múlásával. Mindezek alapján csupán az lehet a megoldás, ha különösen az ilyen személyi tényezőkön alapuló bizonyítási eszközök beszerzését és bizonyítási eljárások elvégzését minél gyorsabban és hatékonyabban hajtják végre figyelembe véve az alaposság követelményét is.

²⁹ Kovács: i.m. 215-222. o.

³⁰ Gödöny: i.m. 240. o.

³¹ Bócz Endre (szerk.): *Kriminalisztika*. Duna Palota és Kiadó, Budapest 2004. 885-921. o.

³² Fenyvesi Csaba: *Szembesítés. Szemtől szemben a bűnügyekben*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2008. 229. o., 249. o.

A fentiek tekintetében más megvilágításba kerülhet a „tisztesleges tárgyaláshoz való jog” keretében megfogalmazott (EJEE) és az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) számos döntésében³³ kifejtett ésszerű időn belül történő eljárás követelménye is.³⁴ Meglátásom szerint ez az elv csupán egy gyors és alapos felderítés megléte esetén érvényesülhet, ennek hiányában ugyanis nincs meg az a szükséges mennyiségű és hibáktól mentes információ tömeg, amely alapján a bíróság ezen a bizonyos „ésszerű időn” belül döntést tudna hozni.

c) A szakértővel kapcsolatos krimináltaktikai problémák

A szakértői tevékenység jellegéből következően elsősorban a krimináltechnika körébe tartozó – a szakvélemény elkészítéséhez szükséges vizsgálatok során felmerülő – hibák, tévedések adódhatnak. Felmerül azonban a kérdés, hogy a szakértőt, a véleményének kialakítása, illetve ezt követően a szakértői meghallgatás során, befolyásolhatják-e olyan személyiségjegyek, illetve egyéb tényezők, amelyek végül tévedéshez vezethetnek.

E kérdés megválaszolásánál feltétlenül figyelembe kell venni a szakértői szerepnek azt a sajátosságát, hogy a szakértő „nem kerülhetett közvetlenül kapcsolatba a bűncselekmény elkövetéséhez tartozó eseményekkel, hanem azokat számára mindig tárgyi jellegű bizonyítási eszközök vagy személyek közvetítik”.³⁵ Ennek fényében tehát megállapítható, hogy míg egy tanú az általa látott cselekmény emlékképéről számol be, – amelynek esetleges hiányosságait személyiségének megfelelően egészíti ki, s éppen a bizonytalanságok miatt befolyásolható a tanúvallomás, mint végeredmény – addig a szakértő a bűncselekménnyel kapcsolatos ténykérdésekről egy évek alatt megszerzett ismeretanyag, egy feltehetően tévedésektől mentesen kialakult és rögzült tudás alapján nyilatkozik.

Megjegyzendő azonban, hogy Grassberger szerint a szakértő kirendelésénél nemcsak a szaktudást, hanem egyéb tulajdonságok nagy számát is figyelembe kellene venni. Ennek megfelelően követelményként támasztja a szakértő szerénységét, helyes önértékelését, önmagával szembeni őszinteséget, továbbá a világos és következetes gondolkodás meglétét is.³⁶ Véleményem szerint e speciális személyiségjegyek megtalálása egyetlen személyben, túlzott akadályt gördítene a hatóságok elé, amely egy bűncselekmény felderítése során egyáltalán nem kívánatos; mindamellet az sem hagyható figyelmen kívül, hogy már maga a szakvélemény tudományos megalapozottsága is megkérdőjeleződhetne az ilyen személyiségi tényezők túlzott preferálása esetén.

³³ Az eljárás elhúzódásának megsértése tárgyában döntött az EJEB például a Miklós kontra Magyarország ügyben. Témánk szempontjából azonban fontosabb az ítéletnek az a megállapítása amelyben, kifejti, hogy „nem feladata a Bíróságnak, hogy a nemzeti hatóságok által állítólagosan elkövetett tény- és jogbeli tévedésekkel foglalkozzon, kivéve, ha e tévedések az Egyezményben védett jogokat és szabadságokat sérthetik”.

³⁴ EJEE 6. cikk 1. pont

³⁵ Cséka Ervin – Fantoly Zsanett – Károlyi Judit – Lőrinczy György – Vida Mihály: A büntetőeljárás jogi alapvonalai I. Bába Kiadó, Szeged 2006. 256. o.

³⁶ Roland Grassberger: A büntetőeljárás lélektana. Springer Kiadó, Bécs 1950. 312-315. o.

A fentiek tekintetében tehát alapvetően kétféle kérdéskör vetődhet fel a szakértők krimináltaktikai aspektusú vizsgálatánál. Egyrészt, hogy az eljáró hatóságok megfelelően értelmezik-e a szakértő által előadottakat,³⁷ amelynek különös jelentősége abban rejlik, hogy a bíróság végül ne egy helytelen kiindulási alapon, tehát hibás feltevésekre építve döntse el a jogkérdéseket. Másrészt kérdésként merül fel, hogy a szakértői meghallgatás során, mennyiben lehetséges a hatóságok általi befolyásolás.³⁸

Kétségtelen, hogy ez az eljárási cselekmény – a szóbeli jellege által – magában hordozhatja a szuggesztív lehetőségét, azonban a szakértő esetén nem a „vallatás”, hanem a „tudakozódás” a cél, éppen ezért kisebb esélyt látok már egy esetleges befolyásolási szándék meglétére. Mindamellett már az a körülmény is csökkentené, illetve kizárhatná a torzítási lehetőségeket, hogy a meghallgatásra a korábban elkészített szakvélemény birtokában kerül sor.

Végül elgondolkodtató az a probléma, amelyet Grassberger vetett fel. Eszerint sajátos „elfogultságot” eredményezhet adott esetben az is, ha a szakértőnek „olyan műhibáról kell nyilatkoznia, amely a kollégájával fordult elő, és alkalmas arra, hogy az egész hivatási ágazat iránt megingassa a bizalmat”.³⁹ Erre azonban Magyarországon a szakvélemény elkészítésére, valamint a szakértők kiválasztására, kizárására vonatkozó részletes szabályozásra tekintettel kevésbé látok lehetőséget.⁴⁰

2. Az eljárásban résztvevő személyek tevőleges magatartása, mint a justizmord egyik forrása

A krimináltechnika célja természettudományos és műszaki-technikai eszközök, módszerek felhasználásával a nyomok és anyagmaradványok felderítése, rögzítése, és ezekből büntetőjogilag releváns tények megállapítása a bűncselekmény felderítése érdekében.

E tevékenység csak akkor lehet eredményes, tévedésektől mentes, ha a vizsgálható nyomok és anyagmaradványok az eredeti állapotukban állnak rendelkezésre. Ez azonban annál kisebb valószínűséggel lehetséges, minél többen kerülnek kapcsolatba azokkal, továbbá a bűncselekmény helyszínével, a bűncselekmény elkövetésétől annak felderítéséig legalább az elkövetővel, a felfedező tanúval és a nyomozó hatóság tagjaival, amelynek következtében az említett nyomok és anyagmaradványok módosulhatnak vagy akár meg is semmisülhetnek. Ugyanakkor bizonyos esetekben az sem kizárt, hogy természeti tényezők, környezeti hatások, az időjárás eredményezzen nem kívánatos változásokat.

Ha kronológiai sorrendben vizsgáljuk e folyamatokat, a bűncselekmény elkövetésekor elsőként és elsősorban az elkövetőtől származhatnak nyomok és anyagma-

³⁷ A szakvélemény értékelésének nehézségeire tekintettel a Be. is több fokozatú szabályozást ad. Ld.: Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m. 268-270. o.

³⁸ E probléma vizsgálatánál Grassberger különösen a szuggesztív kérdések problémáját emeli ki. Grassberger: i.m. 320. o.

³⁹ Grassberger: i.m. 317. o.

⁴⁰ Ld. Be. 99-114/A. §-át, valamint az igazságügyi szakértői tevékenységről szóló 2005. évi XLVII. törvényt.

radványok. A tettes természetesen ezek megsemmisítésére vagy legalább módosítására törekszik, hogy a nyomozó hatóság munkáját nehezítse, illetve lehetőség szerint meg is akadályozza a bűncselekmény teljes felderítését. A fentiekben vizsgáltakhoz képest tehát ez esetben a motiváció egyértelmű, amely az elkövetői minőségből természetesen adódik. A potenciális bizonyítékok módosításával az elkövető más személyre terelheti a gyanút, ezáltal is elősegítve az esetleges téves ítélet meghozatalát. Azonban az sem elképzelhetetlen, hogy a nyomok és anyagmaradványok, tulajdonképpen a tárgyi bizonyítékok hiányában az elkövető gyanúsítottként szóba se jöjjön, míg adott bűncselekmény szempontjából indifferens személy lesz az, akit végül elítélnek. Természetesen ebben az esetben sem bizonyítékok nélkül történő ítélethozatalról beszélünk, gondoljunk csak a fentebb már tárgyalt beismerő vallomásokra, tanúvallomásokra, azonosításokra, amelyek a nyomoktól és anyagmaradványoktól függetlenül léteznek, ugyanakkor jelentős bizonytalanságokat rejthetnek magukban, amelyekből adódó tévedéseket kézzelfogható bizonyítékok nélkül nehéz megcáfolni és kiigazítani.

A tanúk közül elsősorban a sértettnek és a felfedező tanúnak lehet szerepe a helyszín megváltoztatásában, amely inkább a bűncselekmény miatti izgatottságból, figyelmetlenségből adódhat. Elvi lehetősége fennáll azonban annak is, hogy esetleg e személyek, akik a bűncselekmény elkövetése után elsőként kapcsolatba kerülnek a helyszínnel, tudatosan változtassanak a nyomokon, anyagmaradványokon, mellyel hozzátartozójukat vagy más, számukra fontos személyt akarnak védeni. Elképzelhető másfajta motiváció is (például az elkövető a sértettet kényszeríti a nyomok eltüntetésére), de meglátásom szerint a „véetlen” helyszínváltoztatáson és az ilyen emocionális okokon túli lehetőségek már kevésbé életszerűek.

Fontos továbbá megemlíteni, hogy ebben az esetben kevésbé fordulhat elő egy „beismerő vallomás” jellegű magatartás, azaz hogy valaki (de nem az elkövető) azért módosítja a nyomokat, hogy saját magát tettesként állítsa be.

E személyeken túl a nyomozó hatóság tagjainak tevékenysége, a helyszínt biztosító rendőr magatartása eredményezhet nem kívánt módosulásokat, melyek végül tévútra vihetik a nyomozást.⁴¹ Ez akkor is súlyos hátrányt jelenthet a nyomozás menetében, ha a későbbiekben ki tudják zárni a téves verziót, mivel jelentős idővesztéssel is együtt járhat, ami viszont már az eredményességet veszélyezteti. Természetesen ez utóbbi igaz a más személyek által történő helyszínváltoztatásokra is, de előbbi az, amit közvetlenül a nyomozó hatóság ki tud és ki kell, hogy küszöböljön, annál is inkább, mivel ezek a problémák a „saját érdekkörében” merülnek fel.

A problémával kapcsolatosan azonban Pusztai László utal arra is, hogy a megváltoztathatatlan követelményének bizonyos esetekben törést kell szenvedni a kriminalisztikainál (eljárás joginál) méltányolandóbb érdekek hatására: „mindenelőtt prioritást élvez az ember életének megmentéséhez fűződő érdek a büntetőeljárás sikeres lefolytatásához fűződő érdekekkel szemben. (...) A segítségnyújtás során azonban a lehetőségekhez képest arra kell törekedni, hogy a legkevesebb elváltozás jöjjön létre.”⁴²

⁴¹ Tremmel – Fenyvesi – Herke: i.m. 301. o.

⁴² Pusztai László: Szemle a büntetőeljárásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1977. 217. o.

Erre példaként említhető a móri bankrablás esete, hiszen először a mentősöknek kellett végigjárni a helyszínt túlélőket keresve, melynek során módosulhattak a nyomok és anyagmaradványok.⁴³

A nyomozás során a tárgyi bizonyítékok megszerzésekor szintén a nyomozó hatóság szerepe kerül előtérbe. Fontos a körültekintő és alapos nyomozói munka (mind a helyszíni szemle, mind a házkutatás során) egyrészt, hogy megtaláljanak minden releváns nyomot és anyagmaradványt, másrészt, hogy a rögzítésnél azokban ne kerüljenek további módosulások. Ezek jelentősége abban mutatkozik meg leginkább, hogy a terhelt, illetve a tanúk vallomásainak hibáit, tévedéseit fel lehet tární általuk.

A körültekintő és alapos nyomozói munka szükségességét bizonyítja az alábbi eset is: egy férfit azzal vádoltak, hogy ő ölte meg a feleségét, ugyanis az elkövetés feltételezett időpontjára nem volt alibije. Az elkövetés időpontját kedd este hat órától nyolc óráig terjedő időszakra állapították meg. Ezt arra alapozták, hogy a nő feltehetően hat órakor ért haza és a munkaruhájában volt, amikor a bűncselekmény történt. Csak később derült ki, hogy nem olyan színű ruhát viselt a helyszíni szemle során készített fotókon, mint amit a tanúk szerint e keddi napon viselt. Tehát másnap reggel munkába menet előtt ölték meg. Erre az időpontra pedig már a férjnek is volt alibije.⁴⁴

A szakértő esetén a fentiekhez hasonló közrehatásról nem nagyon beszélhetünk, munkájukat azonban befolyásolhatja, ha nincsenek megfelelően tájékoztatva az ügy körülményeiről, vagy a vizsgálandó anyagmaradványokat nem megfelelő minőségben bocsátják rendelkezésre.

A szakértői tevékenység során a nyomokból és anyagmaradványokból levont következtetések ideális esetben tudományos megalapozottsággal bírnak, azonban mégis előfordulhatnak hibalehetőségek, amelyek gyökere elsősorban a szakértő előítéletes vagy nem megfelelő minőségű munkájában keresendők.

E momentum pedig súlyos veszélyeket hordoz magában, hiszen – ahogy azt Erdei Árpád is megfogalmazta művében, – „a hatóságok és a felek bizonyos értelemben »kiszolgáltatott« helyzetben vannak a szakértővel szemben: ellentétes bizonyítékok és nem szakmai természetű hibák hiányában »el kell hinniük« a véleményben foglaltakat».⁴⁵

A téves következtetésekben rejlő veszélyek elkerülésére egyrészt a Be. bevezette a szakértők párhuzamos meghallgatását, mint bizonyítási eljárást⁴⁶, mely a szakértők eltérő véleménye esetén segíthet feloldani a felmerülő ellentmondásokat, másrészt a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy „a szakvélemény ellentmondásainak a feloldása nélkül az elsőfokú bíróság ítélete megalapozatlan».⁴⁷

⁴³ Kovács: i.m.

⁴⁴ Zakaria Erzinclioglu: Helyszínelők. A törvényszéki vizsgálatok képes útmutatója. Alexandra Kiadó, Pécs 2006. 31. o.

⁴⁵ Erdei Árpád: Tény és jog a szakvéleményben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1987. 242. o.

⁴⁶ Be. 125. §

⁴⁷ BH2005.385

A szakértői bizonyításban rejlő hibalehetőségekre példaként említhető egy 1991-es Egyesült Államokbeli tüzeset. Cameron Todd Willinghamet szakértői vélemények alapján vádolták meg saját lakásának felgyújtásával, melynek következtében három gyermeke is meghalt. A tűszakértők a „bűncselekmény” helyszínén olyan foltokat, alakzatokat találtak, amelyeket gyújtogatásra utaló nyomoknak vélték. Szakvéleményük alapján a „háromszoros gyerekgyilkost” halálra ítélték, majd 2004-ben ki is végezték. Habár kivégzése előtt már voltak olyan szakértői vélemények, miszerint nem követte el a terhére rótt bűncselekményt, kegyelemben már nem részesítették. Ezek a vélemények, amelyek a tüzeset rekonstruálásán alapultak, megállapították, hogy a helyszínen talált foltok nem égést gyorsító anyagok voltak, hanem csupán a tűz levegő általi berobbanása hozta létre őket, maga a tűz pedig elektromos hiba következménye volt.⁴⁸

Az elkövető megtalálása érdekében alkalmazott azonosítási módszerek az ujjnyom, illetve a DNS alapján történő azonosítások, a szagazonosítás, vagy éppen a profilalkotás eredménye többnyire megbízható, azonban lehetnek körülmények, amelyek mégis tévedéshez vezetnek.

Az ujjnyom és a DNS alapján történő azonosítás esetén fontos kérdés a mikor, tehát annak a tisztázása, hogy a feltételezett elkövetőtől származó nyomok, anyagmaradványok a bűncselekmény elkövetésekor kerültek-e a helyszínre vagy attól különböző időpontban. Ha ezt nem sikerül bizonyítani, akár kategorikus szakvélemény esetén is fennállhat annak a lehetősége, hogy „nem bűnös” vádlottat ítélnék el. Megjegyzendő, hogy a DNS alapján történő azonosítás az esetleges hibalehetőségek ellenére is az egyik legbiztosabb módszer az azonosításra. Az Egyesült Államokban – miután elfogadottá vált az alkalmazása – éppen ezen eljárás segítségével tisztázták több halálra ítélt ártatlanságát.

A szagazonosítás a fentiekhez képest problémás, hiszen a szag illékony természetét figyelembe véve nem gyakran kerülhet sor annak rögzítésére. Ha mégis sikerül, e módszer alkalmazása sem hoz mindig a valóságnak megfelelő eredményt. Egyrészt itt is felmerül a kérdés, hogy MIKOR került adott személy „szagnyoma” a bűncselekmény helyszínére, másrészt nem bizonyított tény az azonosítást végző kutya tévedhetetlensége sem.⁴⁹

Pusoma Dénest lényegében három bizonyíték: szagazonosítás eredménye, szellemi fogyatékos tanú vallomása, a vádlott saját kezűleg írt beismerő vallomása alapján ítélték el halált okozó testi sértés, valamint rablás kísérlete miatt.⁵⁰ Most csak a szagazonosítás eredményét vizsgálva megállapítható, hogy az bizonyos tekintetben tényleg „sikeres” volt, hiszen Pusoma tényleg ott járt a bűncselekmény helyszínén, ugyanakkor nem mindegy, hogy mikor.

⁴⁸ David Grann: Trial by Fire. Did Texas execute an innocent man? The Newyorker, September 7, 2009

⁴⁹ Bócz (szerk.): i.m. 689. o.

⁵⁰ <http://www.hevesbir.hu/medianyilv.htm>: Tájékoztatás a Heves Megyei Bíróságon Pusoma Dénes büntető ügyében lefolytatott eljárásról és az azt követő kártalanítási perről. (2011.11.19.)

Egy másik példa a Whiskys ügy kapcsán fordult elő, amikor egy alkalommal a szagminta alapján a Szűcs testvéreket azonosította a kutya. Megjegyzendő, hogy a tanúk is őket ismerték fel Ambrus Attila helyett.⁵¹

„A profilalkotás az elkövető személyiségprofiljának, személyiségképezet megalkotására irányul, ezáltal mintegy a személyazonosítás egyik modern, az elmúlt évtizedekben teret nyert formájává vált. Az elkövetői személyiségprofil ismeretében újabb verziókat tud felállítani a nyomozóhatóság, amelyek ellenőrzése az elkövető felderítéséhez is vezethet.”⁵²

A nyomozás során betöltött funkciói közül témánk szempontjából elsősorban annak van jelentősége, hogy segít leszűkíteni a lehetséges elkövetői kört. Azonban kérdésként merül fel, hogy ez a leszűkítés elegendő-e ahhoz, hogy a már meglévő közvetett bizonyítékok alapján a ténylegesen a tettes kerüljön „kiválasztásra” a potenciális elkövetők közül.

3. A bíró személyében rejlő okok

A tévedések okai a bíró büntetőeljárásban betöltött szerepének, feladatának jellegéből adódóan alapvetően kétféle csoportban vizsgálhatók. Egyik megközelítés alapját az adja, hogy a bíróság „hozott anyagból” dolgozik, tehát a fentiekben vizsgált tényezők mind közrehatnak az ítélethozatalban, így az eljárás korábbi szakaszainak hibái is a végső döntés részét képezik, ha a bírósági szakban sem sikerül feltárni és kiküszöbölni őket.

E tényezőben rejlő kockázatot tehát az adja, hogy ez a „hozott anyag” a bírói meggyőződés kialakulásának alapja. Ez a büntetőeljárás természetéből adódik, hiszen a bűncselekmények teljes felderítését nem végezheti maga a bíróság, így „kénytelen” az ügyészség (nyomozó hatóság) által elért bizonyítékokra támaszkodni. Ez pedig – a hibák, tévedések átgyűrűzése mellett – elősegítheti a nyomozás során kialakult téves preconcepció tárgyalási szakra való „áttérjedését” is, amelynek feltárása, az attól való eltérés egyre nehezebb.⁵³

Az információk, a bizonyítékok a bírósághoz tehát csak többszöri áttételen keresztül jutnak el, ez viszont már az információtorzulás, rosszabb esetben az információtorzítás lehetőségét is felveti, amelyek még inkább megnehezítik egy valósággal adekvát ítélet meghozatalát.

A tévedések kiküszöbölése a bírósági szakban már csak elsősorban a jegyzőkönyvek összevetése, a tárgyaláson felvett bizonyítás alapján, az ellentmondások felderítése által lehetségesek. Azonban e szakaszban sem kizárt, az eljárásban résztvevők, különösen a tanúk tévedése, hiányos vallomástétele, hiszen „a bírósági eljárások nem teszik lehetővé, hogy egy kényelmes tempóban haladjon az ügy, így a

⁵¹ P. Gál Judit – Ambrus Attila: *Én, a Whiskys*. IPM Könyv, Budapest 1999. 168. o.

⁵² Tremmel – Fenyvesi – Herke: i.m. 220. o.

⁵³ Álláspontom szerint éppen a hibás preconcepció vezethetett el a móri bankrablás esetében is justizmordhoz. Egyet kell értenem tehát Tóth Mihálynak azzal a gondolatával, miszerint „a hibásnak bizonyult preconcepciót a nyomozás során alakították ki, ott igazították (vagy próbálták igazítani) a bizonyítékokat a feltételezett tényekhez.” Tóth Mihály: *Mór belénk égett árnyéka*. Magyar Rendészet 2009. 3-4. sz. 6-7. o.

kihallgatottak kérdés nélküli beszéltetését célzott kérdésekkel kell kombinálni”.⁵⁴ Ez pedig, ahogy már a fentiekben láttuk információvesztéshez, tévedésekhez vezethet.

A tévedések okainak másik csoportját lényegében a bíró személyisége és bizonyíték-értékelő szerepe adja, amely függetlenül a „hozott anyag” valóságnak megfelelő voltától, helytelen megállapításokat, következtetéseket eredményezhet.

A büntetőeljárásról szóló törvény kimondja a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét, valamint az ennek eredményeként kialakuló meggyőződés alapján történő bizonyíték értékelésének követelményét.⁵⁵ Azonban fontos vizsgálni, hogy ez a „meggyőződés”, hogyan alakul ki, milyen tényezők befolyásolják, hiszen a bíró személyén kívül álló okok mellett ez az a folyamat, amely mint bizonytalansági tényező jelenik meg az ítélet tartalmának kialakításában, amelynek hibái, hiányosságai végül téves döntéshez vezethetnek.

Ahogy a fentiekben az eljárás egyéb résztvevőinél vizsgáltuk személyiségük, tapasztalataik, előítéleteik szerepét az észlelés, emlékezés és ezek visszaadása folyamatainak körében, úgy ezek a bíró tevékenységében is szerepet játszanak. Jerome Frank a következőképpen fogalmazta meg: „[a] bíró annak a tanúja, ami a tárgyalóteremben történik. Abból kell megállapítania az eset tényállását, amit lát, illetve hall, vagyis a tanú szavaiból, gesztusaiból és viselkedésének egyéb jellemzőiből. [...] Ha a tanúk emlékezhetnek rosszul, vagy visszaadhatják a történeteket kiszínezve, ugyanígy a bíró is elkövethet hibát a vallomás összefüggéseinek feltárásában”.⁵⁶

Mindezek mellett fontos megjegyezni, ami a tanúvallomás esetén kiküszöbölendő tényező, tehát a tapasztalataikon, előítéleteiken keresztül történő meggyőződés kialakulása az elkövetett bűncselekményre, valamint a tettes személyére vonatkozóan, az a bírónál szükségszerű velejárója az ítélezés folyamatának. Ennek természetesen a fentiek tekintetében vannak előnyei és hátrányai is. Előnynek tekinthető a bíró személyében meglévő szakmai felkészültségnek, tapasztalatnak, emberismeretnek megléte, ugyanakkor hátrány lehet a magánéleti tapasztalatok, benyomások, esetleges előítéletek vagy éppen szimpátia. Ezek mind a bíró személyiségének összetevői, s csak megfelelő egyensúlyuk esetén lehetséges optimális döntéshozatalról beszélni. Mindazonáltal nem kívánatos az ítélet csupán személyi bizonyítékokra történő alapozása sem, hiszen azok jelentős bizonytalansági tényezőket hordozhatnak magukban, így mindenképpen irányadó a lehető legtöbb tárgyi bizonyíték beszerzése. Természetesen ezekből megfelelő következtetések levonása szintén okozhat problémákat, de talán kevésbé vitás a kiindulás alapja, mint az előbbi esetben.

A justizmordok meghozatalában a fentiekben kívül még szerepet játszhat egyes bizonyítékok megfelelő indok nélküli figyelmen kívül hagyása, vagy nem súlyuknak megfelelő értékelése is. A Legfelsőbb Bíróság ezért kimondta, hogy „[m]egalapozatlan az ítélet, ha a bíróságnak a bizonyítékokat értékelő tevékenysége nem felel meg az eljárási törvény rendelkezéseinek. Ilyennek kell tekinteni a bírói gyakorlat szerint, ha a bírói meggyőződés kialakításához szükséges értékelés sérti az ésszerűség és a logika szabályait, továbbá, ha a bíróság nem vont valamennyi bizo-

⁵⁴ Elek: i.m. 143. o.

⁵⁵ Be. 78. § (2)-(3) bek.

⁵⁶ Frank: i m. 59. o.

nyítékot a mérlegelési körébe.”⁵⁷ Ha sikerül is minden tévedést elkerülni, akkor sem mondhatunk mást, mint hogy „a tényeket illetően a bírói folyamatban is csupán valószínűség-következtetésekkel számolhatunk. [...] A bírói ténymegállapítás igazsága így a legjobb esetben is az, aminek emberi megismerésünk adott feltételei között versenyképes alternatívája nincs”.⁵⁸

Az eddigi megállapításaink jellemzően a kontinentális rendszerek büntető igazságszolgáltatásának sajátosságain alapultak, hiszen ezek esetén igaz, hogy az adott bűncselekményt tárgyaló bíró személyében rejlő hibák az eljárás záró szakaszában még hatással lehetnek az ügy kimenetelére.

Az angolszász (elsősorban amerikai) büntetőeljárásban ez némileg másképp alakult, hiszen eltérően a kontinentális jogrendszerekben érvényesülő hivatásos bírók általi igazságszolgáltatástól, ott esküdszéki bíráskodás működik.⁵⁹ Az Egyesült Államokban egy hivatásos bíró általi döntésre csupán abban az esetben kerül sor, ha a vádlott beismerte tettét és vádalkut kötött, lemondva ezzel ügyének esküdszék általi elbírálásáról.⁶⁰ Egyéb esetekben, amikor érdemi tárgyalást kell lefolytatni, az esküdszék ítélkezik a bíró által történő - a bizonyítékértékelést, illetve a kizárt bizonyítékokat érintő kérdésekre vonatkozó - jogi kioktatás, iránymutatás után. Problémaként vetődhet fel azonban, hogy ebből a jogi felvilágosításból, illetve az ügyész és az ügyvéd előadásából mennyit értenek meg az esküdszék tagjai, s mindezek alapján milyen módszerekkel jutnak el az ítélethez.⁶¹ Ez pedig magával hozhatja azt a következményt, hogy az ügyész és az ügyvéd az érzelmekre hatva, s kevésbé szakmai érvekkel próbálják az igazukról meggyőzni az esküdteket. Egy laikus szempontú értékelése a tárgyaláson hallottaknak, csupán intuíción, érzelmeken, benyomásokon alapuló ítéletet eredményezhet, amely adott esetben megfelel a társadalmi büntetőigény beteljesülésének, ugyanakkor a bűncselekmény és a bizonyítékok valós értékelésének, mérlegelésének nem feltétlenül tesz eleget. Meglátásom szerint éppen ezek miatt több téves ítélet születhet elsősorban a nagy súlyú, a társadalmi érdeklődésre is számotartó ügyekben, amelynek eredményeként nagyobb felelőssége lehet a fellebbviteli fórumoknak a tévedések feltárásában.

Jól szemlélteti e rendszer hibáit az a momentum is, hogy a súlyos bűncselekményekkel megvádoltak ártatlansága sok esetben nem derül ki az elsőfokú ítélethozatal során. Általában hosszú éveknél kell eltelnie, ahhoz, hogy kemény munka és bizonyítások árán meneküljön meg az elítélt adott esetben a halálbüntetéstől.

Az Egyesült Államokban több, a téves elítélésekkel foglalkozó szervezet működik, mint például az „Innocence Project”, amelyek kutatásaik, vizsgálataik alapján a szemtanúk tévedéseit, a megbízhatatlan tudományos eredményeket, a hamis beismeréseket, az eljáró hatóságok hibáit, az informátorok, besúgók szerepét és a rossz védelmet nevezik meg a tévedések fő okaiként.⁶² Utóbbiakkal kapcsolatban megem-

⁵⁷ BH2000.47.

⁵⁸ Varga Csaba: A bírói ténymegállapítási folyamat természete. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992. 139. o.

⁵⁹ Badó – Bóka: i.m. 137-152. o.

⁶⁰ Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m. 633. o.

⁶¹ Frank: i.m. 107-108. o.

⁶² <http://www.innocenceproject.org> (2011.11.19.)

lítható, hogy a Crime Lab Report által vizsgált esetek (csupán) 2%-ában okozott a rossz védelem téves ítéletet, a zárkatársak vallomásai pedig 13%-ban hatottak közre a tévedésekben. Ez utóbbi szám elég magas, ugyanakkor nem meglepő, hiszen az Egyesült Államokban a bűncselekmények felderítésében segítő elkövető előnyben, kedvezményben részesülhet saját ügyében. Ugyanakkor figyelemre méltó e kutatásoknak az az eredménye, miszerint a tanúk általi téves azonosítások játsszák a legnagyobb szerepet a justizmordok meghozatalában, így a vizsgált esetek 77%-ában, ehhez képest a kriminaltechnikai tévedések 13%-ban, a hatóság szerepe pedig 14%-ban hatott közre a hibás döntés megszületésében.⁶³

IV. Összegzés

Az igazságszolgáltatásban az ember a legnagyobb bizonytalansági tényező, amelyet a jogalkotó által törvényi garanciákkal körülbástyázott eljárás sem képes teljes egészében kizárni, ellensúlyozni.⁶⁴ Ennek eredményeként bekövetkező legsúlyosabb hiba, ha a bíróság olyan vádlottat mond ki bűnösnek, aki nem követte el a terhére rótt bűncselekményt. A „végső szót”, a téves ítéletet végül tehát az igazságszolgáltatást megtestesítő bíró mondja ki, azonban e tévedés egy komplex folyamat eredményeként realizálódik, amelyben szerepe van az eljárás minden résztvevője szubjektumában és ezáltal magatartásában fellelhető hibának, bizonytalansági tényezőnek.

A sértett és a tanúk szerepe a bűncselekmény rekonstruálásánál, az elkövető azonosításánál fokozott jelentőséggel bír, így a rosszul megfigyelt események, a hibás emlékképek, az előítéletes vagy éppen hamis vallomások már a nyomozás kezdetétől fogva gátját képezhetik a valós történések feltárásának. Ez utóbbiak közül talán a legnagyobb kockázata a hamis beismerő vallomásnak van. Éppen ezért a nyomozó hatóság még kevésbé engedheti meg magának az olyan hibákat, amelyek a nyomozás alapvető szabályainak betartásával megelőzhetőek volnának, itt is hangsúlyozva az előítélet eljárásból való kizárásának fontosságát, az egyoldalú nyomozás elkerülését, hiszen ezek olyan prekoncepciók kialakulásához vezethetnek, amelyek megdöntése a későbbiekben jelentős nehézségekbe ütközhet.

A szakértő érdekkörében felmerülő problémák szintén akadályt képezhetnek egy helyes ítélet meghozatalában. E tekintetben nagy jelentősége van, hogy megfelelő minőségben bocsátották-e rendelkezésére a vizsgálandó nyomokat és anyagmaradványokat; hogy a szakértő előítéletektől mentesen alakította-e ki, illetve a valóságnak megfelelően és tudományos megalapozottsággal alkotta-e meg szakvéleményét. Az alapvetően tévedésektől, hibáktól mentes szakvélemény esetén is fennállnak azonban a valószínűségi jellegből adódó problémák, amelynek megfelelő kezelése szintén a nyomozó hatóságok, végső soron pedig a bíró feladata.

A bíró, mint végső döntéshozó esetén a problémát az a sajátosság jelentheti, hogy személyére hat a legnagyobb befolyásolás elsősorban a nyomozó hatóságok és az ügyészség részéről, hiszen e hatóságok által rendelkezésre bocsátott iratok alapján

⁶³ Collins and Jarvis: i.m.

⁶⁴ Ugyanakkor fontos momentum, hogy „az emberi ítélő erő, a szubjektum semmivel nem pótolható az igazság megállapításában.” Finszter Géza: Bizonyításemleletek a jog világában. Rendészeti Szemle 2006. 7-8. sz. 72-73. o.

képes megismerni az adott ügyet. Ez a momentum pedig objektíve a „vád oldalára állíthatja” a bírót, nem lévén a védelem oldalán ilyen súlyú információforrás.⁶⁵ Meglátásom szerint ilyen körülmények között nehéz a függetlenedés a hatóságok által előirányzott prekonceptióktól, amely még inkább megnehezíti a bírónak azt a feladatát, hogy az elétárt bizonyítékokból felismerje azokat, amelyek nem felelnek meg a valóságnak.⁶⁶A tévedés lehetősége tehát Damoklész kardjaként lebeg az egész büntetőeljárás felett, amely a társadalom igazságszolgáltatásba, sőt jogállamiságba vetett hitét, bizalmát helyrehozhatatlanul megingathatja.

Különös jelentősége van tehát, hogy ki és miben „tévedett”, és azt mely eljárási szakban tette, hiszen e hibák legyenek bármily jelentéktelennek tűnők is az eljárás kezdetén, felderítésük és tisztázásuk hiányában, az eljárás végéhez érve áttörhetetlen falként emelkedhetnek a terhelt elé a bűnösség megállapításától való megmenekülése útján. Így a nyomozás során vétett krimináltaktikai és krimináltechnikai hibák következményei is a bírósági szakban meghozott téves ítéletben csapódnak le, ugyanúgy, mint a bíró személyében rejlő bizonytalansági tényezők, tévedések.

Mindezek tekintetében a nyomozás során elkövethető hibák, s ezek tévedéshez vezető hatásainak vizsgálata jelenleg fontosabb, mint a bíró tévedése, hiszen a büntetőeljárás reformjának megghiúsulása folytán még mindig túlzottan hangsúlyos ez a büntetőeljárás szak. A problémát tovább mélyíti az ítélethozataltól való távolsága, amely egyre inkább megnehezíti az esetleges hibák kijavítását, az ellentmondások felderítését, s talán ez is az oka annak, hogy - kissé sarkítva - szinte csak az e szakban feltárt körülmények, bizonyítékok „szentesítésére” kerül sor a bíróság előtt. Ennek megfelelően a nyomozás során nemcsak olyan szintű felderítés zajlik, amely elegendő a vádemeléshez, hanem szinte minden lehetséges bizonyíték feltárása, amely az ügyben terhelő és mentő tényként a bíró meggyőződésének kialakulását elősegítheti. E momentum azonban még nagyobb felelősséggel terheli az amúgy is nehéz felderítési tevékenységet, azzal, hogy az egész büntetőeljárás sorsa itt dől el. De hiába e nagy súlya a nyomozásnak, hiszen végül az ítéletet mégiscsak a bíró mondja ki, s elvileg senki sem gátolja meg abban, hogy ő maga is bizonyítást folytasson le. Az már más kérdés, hogy a megismételhetetlen nyomozási cselekményekkel, mint olyannal itt már nem lehet mit kezdeni.

Mindezeket figyelembe véve követelményként fogalmazható meg az eljárás elhúzódnásának elkerülése, tehát a gyors nyomozás és ezáltal a lehető legrövidebb időn belül történő ítélethozatal, amely jelentősen elősegítené mind a sértett, a tanúk, az eljáró hatóság tagjainak visszaemlékezését, mind a nyomok, anyagmaradványok felhasználhatóságának, újabb vizsgálatok alá vetésének lehetőségét. Továbbá követelményként fogalmazható meg a nyomozó hatóság részéről az egy „helyesnek hitt” verzióhoz való ragaszkodás mellőzése. Ugyanígy az ügyészség részéről ennek az egy lehetséges megoldásnak a mindenáron történő alátámasztása. Végül a szubjektumában is pártatlan bíró legmagasabb szintű szakmai felkészültsége, emberismerete, egészséges kételkedésének fenntartása, szinte saját személyiségétől is füg-

⁶⁵ Ezért is van különös jelentősége a Be. rendelkezésének, amely az ügyész számára egyaránt előírja a terhelő és mentő bizonyítékok feltárását. [Be. 28. § (1) bek.]

⁶⁶ Hasonló gondolatokat fejt ki Király Tibor a büntető eljárásjogi tankönyvében. Király Tibor: Büntetőeljárás jog. Osiris Kiadó, Budapest 2008. 130-131. o.

getlen meggyőződésének kialakítása, amely által képes az addig „felhalmozódott” csúsztatásokat, bizonytalanságokat, torzulásokat felismerni, és az ítéletével tényleg igazságot szolgáltatni. Mindezen tevékenysége során pedig kívánatos lenne az in dubio pro reo elv maradéktalan érvényesülésének szem előtt tartása, hiszen éppen ez az a jogalkotó által törvénybe iktatott garancia⁶⁷, amely féket jelenthet a justizmordok bekövetkezéséhez vezető úton azáltal, hogy „ha a bizonyítás tárgyául szolgáló tény tekintetében a bizonyítás összes lehetőségeinek kimerítése ellenére is kétség marad fenn, azt az ügydöntő határozatban a terhelt javára kell értékelni”.

⁶⁷ Be. 4. § (2) bek. A kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére.

A kriminalisztikai szagazonosítás jelene és jövője*

Jelen tanulmányban a kriminalisztikai szagazonosítást, mint a kriminalisztika viszonylag fiatal ágát kívánom bemutatni. Maga az eljárás alkalmazható egyrészt a nyomozás operatív szakaszában, másrészt a bírósági eljárásban is felhasználásra kerülhet annak eredménye. Többek között az eljárás újszerűségére és nem kellő megismerhetőségére hivatkozva kételyek merülhetnek fel többekben az eredmények megbízhatóságának tekintetében. A tanulmány elkészítése során, olyan vizsgálati módszert alkalmaztam, amely alátámasztja a szagazonosítás létjogosultságát a hazai büntető igazságszolgáltatásban. Mind a kutyák fiziológiai felépítésének vizsgálata és az eddigi gyakorlat alátámasztja ezt a tételt. Azonban annak ellenére, hogy Magyarországon több mint 30 éve alkalmazzák a felderítés során ezt a fajta személyazonosítást, a hazai szakirodalom (eltekintve néhány jeles képviselőtől) és a jogalkotó nem helyezett kellő hangsúlyt az eljárás kidolgozására, esetleges gyakorlatban felmerült visszasságok megoldására. A jogi szabályozás vizsgálata során hiányosságok, pontatlanságok figyelhetők meg, amelyek felvetik a kérdést: fontos-e egyáltalán a jogalkotónak és a jogalkalmazónak, hogy a szagazonosítás, ahogyan a poligráf használata is bizonyítási eljárásként legyen alkalmazható a büntetőeljárás során? A szabad bizonyítás elvéből következően helyes az a megállapítás a jogalkotó részéről, hogy a szagazonosítás egyéb bizonyítási eljárásnak tekinthető, azonban az eljárás résztvevőinek jogi állása nem kerül megállapításra. A jelenlegi helyzet tükrében, olyan gyakorlati problémák is felmerülnek a szabályozás során, amelyek az eljárás alkalmazását, megbízhatóságát tovább gyengítik. Véleményem szerint ennek a külön kiemelt problémának a kezelése az elsődleges feladat a szagazonosítás területén. Magyarország az elsők között volt, amely alkalmazta a szagazonosítást, azonban az elmúlt évtizedek alatt empirikus kutatások nemigen születtek az összehasonlító eljárásra vonatkozóan. Amíg a tudomány jelen állása nem teremti meg a lehetőséget, hogy a kutyákat, mint speciális műszereket helyettesíteni tudjuk, addig az eljárás mibenlétének, határainak és korlátainak megismerése közelebb vihet minket a hibalehetőségek, a felmerült kétségek enyhítéséhez. A jövőre vonatkozó rövid áttekintés és maga az azonosítás tárgya is indokolja a kísérletek megkezdését. Az eredmények nemcsak hazai, hanem nemzetközi szinten is elismerést jelentenének, esetleges standardizálást is felvetnének. A kutyák szaglásának pontos megismerése nemcsak a kriminalisztika, hanem az egészségügy és hadiipar területén is új lehetőségeket kínálnának a jövőben.

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetés-végrehajtási jog és kriminalisztika” szekcióban különdíjat kapott. Konzulens: Dr. Fenyvesi Csaba – Dr. Mészáros Bence

I. Bevezetés

A bűnüldözés fegyvertára a technika fejlődésének köszönhetően egyre bővül a XXI. században. Az elkövetők „kézre kerítésében” sokban közrejátszanak azok a műszerek, eljárások, amelyek segítségével olyan információkat, összefüggéseket is megismerhetünk egy bűncselekmény felderítése során, amelyekre Sherlock Holmes még álmában sem gondolhatott. Napjaink közkedvelt tévésorozataiban a nyomozók számos ilyen eszközt hívnak segítségül gyanújuk megalapozására. Azonban az életben egy büntett felderítése nem „45 perc alatt” történik, és nincs a kezdetektől gyanúsítható személy, hanem számos előkészítő munka előzi meg a vádemelést. Régebben az elkövetők elképzelhetetlennek tartották, hogy láthatatlan nyomokat is hátrahagyhatnak egy bűncselekmény helyszínén. A bűnügyi technika gyors ütemű fejlődésével, és a nagy nyilvánosság általi megismerhetőségével később aztán kitanultak egy s más, például álarc, kesztyű viseletét egy bűncselekmény elkövetésekor. A több tv csatornán is futó sorozatok számos olyan lehetőséget mutatnak be, amellyel a nézők érdeklődését fenntartják, ugyanakkor ötleteket is adnak az elkövetőknek, hogy mire figyeljenek oda például egy emberölés elkövetése során. Szerencsénkre azonban léteznek olyan „műszerek”, amelyeket nem befolyásol az elkövető „felkészültsége”, és még a filmvászonon sem került megörökítésre, hogy hogyan lehetne kijátszani a „rendszer.” Az ujjnyomokhoz hasonlóan ezek is olyan láthatatlan nyomok, amelyeket ellentétben az előzővel, nem lehet előhívni, láthatóvá tenni semmilyen technika segítségével. Ez a hátrahagyott, látens, de árulkodó nyomok vizsgálatára használt műszer az „orrával lát”, így könnyen azonosítani tudja az elkövető által minden esetben hátrahagyott szagokat.

A szagazonosítás viszonylag új keletű módszernek tekinthető, azonban a nyomkövetést, a „speciális szakértők” már régóta sikeresen végzik. A kriminalisztikai odorológia a bűncselekmény helyszínén hátrahagyott szagokkal foglalkozik, a bűncselekmények felderítése érdekében. Ahhoz, hogy a szagazonosítás *elnyerje méltó helyét a büntető igazságszolgáltatásban meg kell ismernünk előnyeit, hátrányait és korlátait.* A következő kérdésekre kell tehát válaszokat kapnunk.

- Mi is a szagazonosítás, mi történik az eljárás alatt, és miért a kutya végzi az azonosítást?
- Milyen más bizonyítási eljárásokhoz hasonlíthatjuk, a jelenlegi szabályozás tekintetében?
- Egyáltalán a szabályozás megfelel-e az elvárásoknak?
- Kik és milyen minőségben vehetnek részt az eljárás során?
- Mind természettudományos, mind büntető eljárásjogi megközelítésből is meg kell vizsgálni, hogy indokolt-e a használata a bizonyítékok megismerésére?
- A büntető eljárásjog egyik kiemelt szempontja a justizmordok elkerülése, így óhatatlanul is ki kell térnünk olyan kérdések vizsgálatára, hogy a szagazonosítást hogyan értékeli a bíróság, egyáltalán támaszthatók-e olyan következmények a kutyával, mint „biodetektorral” szemben, amiket műszerek vagy szakértők esetén várunk el?

- Az egységesítés, standardizálás gondolata esetleg felmerülhet-e az eljárás vonatkozásában?

Ahhoz, hogy válaszokat kapjunk a téma kifejtése során mind hazai, mind külföldi tekintetben vizsgálni kell ezt a fiatal ágát a kriminalisztikának.

II. Szolgálati kutyák alkalmazása

A szolgálati kutyák alkalmazására Magyarországon már a 20-as évek elején sor került, azonban konkrét kiképző központ létesítése csak 1964-ben történt meg Dunakeszin.¹ A mai napig kiképző központként működő telepen, nemcsak klasszikus nyomkövetési, munkafeladatokat ellátó kutyák kerülnek tanításra, hanem az évek során, a bűnüldözés specializációjával már beszélhetünk kábítószer-kereső, robbanószer-kereső illetve szagazonosító kutyák kiképzéséről is. Az urbanizáció következményeként a nyomkövető kutyák alkalmazására ritkábban kerül sor, mivel a tömegközlekedési eszközök használata kizárja a kutya adott nyomvonal követésén való alkalmazását. Így egy olyan módszerre van szükségünk, ami a környezeti tényezőket kevésbé figyelembe véve képes arra, hogy a helyszínen hátrahagyott tetteszagról összehasonlítsa a későbbiekben a nyomozhatóság által gyanúsított személy szagával, tehát kriminalisztikai azonosítást végezzen. Ennek a követelménynek a megfogalmazásával el is jutottunk a szagazonosítás fogalmi elemeihez.

III. A szagazonosítás, mint kriminalisztikai azonosítás

A szagazonosítás során a szolgálati kutya összehasonlítja a tett helyszínén rögzített szagmaradványt és a nyomozás során gyanúsítottól levett szagmintát. A szagokat tárgyi bizonyítási eszköznek tekinthetjük, mégpedig biológiai anyagmaradványoknak, akár csak a DNS-t, vagy a hajszálat. Az egyediség követelményeinek megfelelően, olyan anyagot kell tehát a vizsgálat alá vonni, amely alkalmas az egyedi azonosításra, nemcsak csoportazonosság megállapítására. Az emberi szag összetevőit 4 nagy csoportja oszthatjuk. Ezek a következők: genetikailag determinált biológiai szag, testszag, másodlagos biológiai szagok illetve a járulékos szagok.² Ezek egyvelege, sajátos koncentrációja adja meg az adott egyénre jellemző szagot. Mindezek mellett a táplálkozás, egyes betegségek befolyásolhatják, módosíthatják az alapszagunkat. Kísérletek bizonyították, hogy egypetéjű ikrek különböző étrendje esetén már nem beszélhetünk egyező szagról. Az emberi testszagon belül az eddig azonosított faggyún belüli savak és molekulatípusok által létrejöheto szaghatások száma végtelen. Ezek kereszteződése a feromonokkal, a levált hámsejtek baktériumos bomlástermékeivel és a mirigyváladékokkal megerősíti azt a tételt, hogy az ember, és azon belül is az egyén szaga egyedi, tehát azonosítás tárgya lehet. Az összehasonlító vizsgálatra egy erre külön kialakított

¹ Katona Géza: A szagazonosítás büntetőeljárásjogi kérdesei. Az ORFK Kutya vezető-képző Iskola, Dunakeszi 1997. 1-2. o.

² Janza Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminalisztika II. BM Kiadó, Budapest 2004. 677. o.

helyiségben kerül sor. A szagazonosító kutya 5 különböző szagból választja ki az egyezőt a megmutatott szaghoz képest.

IV. A kutyák szaglása

A természettudományos megközelítés jelentősége, hogy megismerjük azokat a tényeket, amelyek igazolják, hogy a kutya fiziológiai felépítése alkalmassá teszi a szagazonosítás elvégzésére az emberrel ellentétben.

Az evolúciós fejlődés során a farkasok szaglása fejlettebbé vált az emberénél, amelynek oka nemcsak a ragadozó életmód fenntartása, hanem a földközelség megtartása is volt. A mai ember elképzelhetetlennek tartaná, ha csak orrára kéne hagyatkoznia, és pusztán szaglás alapján megtudna bizonyos információkat a másik egyedről. Ha nem is tudatosan, de a párválasztás során ez a képességünk látens, de azért jelen van, amelynek során a feromonok érzékelését használjuk ki kapcsolat kiépítésére az ellenkező nemű egyeddel. Az evolúció során a kutyák nemcsak fajtáik biológiai üzeneteit képesek érzékelni, hanem az emberek érzelmeit is, különböző szagok leképeződése által. Az ember szaga bizonyos helyzetekben módosul (stressz, izgalom, agresszió), azonban nem változtatja meg olyan mértékben jellegzetességeit, hogy az teljes mértékben más egyedi szagot képezzen.

A kriminalisztikai odorológia a kutyák szaglásával foglalkozik, és a szaglás mechanizmusának ismeretanyagait hasznosítja a bűncselekmények felderítése kapcsán. A szaglás szerve az orr, azon belül is a szaglóhám, amely az orrüregben helyezkedik el. Az orrüregben három orrjárat található, amelyek közül a felső orrjárat falát speciális szaglónyálkahártya fedi. A kutyák szaglása körülbelül egymilliószor jobb, mint az emberé. Ennek magyarázata, hogy a szaglónyálkahártya mérete eltérő az embernél és kutyánál. Ha illusztrisan szeretnénk kifejezni, ez annyit tesz, hogy egy kutya szaglómezeje kiterítve egy 1,5 x 1,5 méteres szőnyegnek felel meg, míg az embernél csak egy gyufásdoboz méretű területet ad ki.³ A kutyák szimatolás segítségével hosszabb ideig képesek a szaganyagot a szaglónyálkahártyával érintkezésben tartani, ezt a képességüket használják ki például nyomkövetés során vagy a hétköznapi életben a vadászkutyák esetében. Míg a szaglás elvesztése esetén a kutyák elpusztulnak, emberek esetében a látás, illetve a hallás elvesztése jár főként pszichés károsodással. Mindezek igazolják, hogy a kutya, pontosabban a külön erre a célra kiképzett szolgálati kutya alkalmas az összehasonlító eljárás elvégzésére az emberrel ellentétben.

V. A szagazonosításra vonatkozó jogi szabályozás és annak hiányosságai

A szagazonosításra vonatkozó törvényi kereteket egyrészt a 23/2003. (VI. 24.) BM-IM együttes rendelet tartalmazza, amelynek értelmében a szagazonosítás, mint

³ Fehér György: A háziállatok funkcionális anatómiája. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1980. 724. o.

egyéb bizonyítási eljárásnak tekintendő.⁴ A speciális rendelkezéseket a 22/2008. (OT 12.) ORFK utasítás⁵ (továbbiakban: utasítás) rögzíti, és a szagazonosítást a felismerésre bemutatás szabályai szerint rendeli alkalmazni. Az eljárás gyakorlati megközelítése szerint, több pontban hagy kivetni valót maga után a fent említett ORFK utasítás. A következő pontokban a hangsúlyosabb hibákat kívánom bemutatni, azonban előtte pár törvényszerűsége hívom fel a figyelmet az eljárással kapcsolatban.

Az azonosítás tárgya, az ember egyedi szaga és az eljárás pontos megismerhetőségének hiánya, olyan felmerülő problémáknak tekinthetők, amelyek már önmagukban kétségeket ébreszthetnek a szagazonosítással kapcsolatban. Az emberi szag pontos műszerek általi meg nem határozhatósága, a kutyaába vetett „hit, bizalom” kérdése, a szagokat befolyásoló környezeti tényezők, a párolgás fizikai törvényszerűsége, a kutya pontos viselkedésének kérdése az eljárás során, „tévedhetősége” mind alátámasztják kételyeinket. Amennyiben *a kutya nem jelez azonosítást*, annak okai a következők lehetnek:

- A szagrögzítés speciális menetét nem tartották meg, helytelenül került rögzítésre a szagmaradvány vagy a szagminta, az időkiesés túl nagy volt a szag rögzítése és a bűncselekmény elkövetése között, vagy a szaghozó kedvezőtlen felülete befolyásolta.
- A szag nem volt alkalmas arra, hogy a kutya észlelje a gyanúba került személy egyedi szagát, és azt később összehasonlítsa az azonosítás többi tárgyával. Ennek okai lehetnek: erős parfüm használat, az elkövetés légtérének szándékosan történő megváltoztatása, így akár gázspray-vel történő befújása, borssal beszórása.
- A szagazonosító kutya munkavégzésre alkalmatlan állapota, mint például betegség, tüzelő szuka jelenléte a kutyasoron kan azonosító kutyák esetében, vagy maga a tüzelés állapota szukák tekintetében. Mindezek a tényezők azonban felismerhetőek, és kizárhatóak emberi odafigyelés által.
- Kutya tévedésének lehetősége. Mint minden ember a kutyák is tévedhetnek. Felmerülnek egyéb kérdések ezzel összefüggésben, mint a megfelelési kényszer a gazda irányába, a túlzott megterhelés. (Ha adott esetben nem tartalmazza az elkövetői keresett szagot az öt különböző minta, a kutya akkor is választhat, csak hogy bizonyítson gazdája felé.)
- A szagkonzerv hosszú tárolási idő alatt tönkremehet (bedohosodik).
- Akkor is lehet negatív eredményű a szagazonosítás, ha nem egyezik az azonosító és az azonosítandó tárgya, tehát nem a feltételezett személy követte el a bűncselekményt.

A nyomozóhatóságnak ügyelnie kell arra az elemző munka elvégzése során, hogy az adatokat összevegye az azonosítás eredményével. Ennek figyelmen kívül

⁴ 23/2003 (VI.24.) BM-IM együttes rendelet a belügyminisztérium irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól

⁵ 22/2008. (OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról (továbbiakban: ORFK utasítás)

hagyása téves gyanúsításokhoz, végső esetben justizmordokhoz vezethet. Az előző pontok alapján láthatjuk, hogy az eljárás valóban kényes területnek tekintendő, számos hibalehetőséget rejt magában, nemcsak a kutya részéről, hanem főként emberi hibázásból adódóan. A szagazonosításra vonatkozó speciális szabályozást tekintve az utasítás nemhogy enyhítene az esetleges problémákon, további kérdőjelekkel tetézi meg az összehasonlító vizsgálatot.

1. A szagmaradványok felkutatása

Az utasítás egyszerűen értelmezi a szagmaradványok esetleges rögzítési helyeit, illetve azok azonosításra alkalmas minőségét. Az első kérdéseinkre, hogy hol találhatóak feltételezhetően a szagmaradványok, a belső norma alapszintű eligazítást nyújt. A bűncselekmény gondolati rekonstruálása során feltételezhetővé válik, hogy az elkövető milyen útvonalat járt be, milyen tárgyakkal érintkezett, illetve, hogy a cselekmény során ez mennyi időt vett igénybe. A szabályozás első pontjából is kiténik, a felkutatás során ügyelni kell arra a tényre, hogy ezek a szagok nem állnak állandóan rendelkezésünkre. A *szagok tartósságát* egyrészt az elkövető helyszínén tartózkodásának függvényében kell értelmezni, másrészt figyelembe kell venni a párolgás törvényszerűségét is. Lényeges probléma, hogy helyszíni szagmaradványok rögzítése esetén megismételhetetlen eljárásról beszélünk, hiszen nem térhetünk vissza újabb szagrögzítés céljából, az előbbieken említett időbeli korlátok miatt. Így megfelelő mennyiségű szagot kell rögzíteni, ami alkalmas a szagazonosítás többszöri ismétlésére. Példaként egy bolti rablásnál feltehetőleg a pénztárral szemben tartózkodott az elkövető a leghosszabb ideig, esetleg még a pultot is érintette. A cselekmény időtartamának hosszúságára vonatkozóan ez esetben támaszkodhatunk a tanúk elmondására, vagy a biztonsági kamera felvételére. A szagrögzítés eredményességének figyelembe vételénél nemcsak az *elkövető helyszínén tartózkodásának* idejét kell figyelembe venni, hanem a *gyors kiérkezést*, mint követelményt is meg kell határozni.⁶ Így megfogalmazhatjuk, hogy a hibák száma az időmúlással egyenesen arányos. Tehát minél nagyobb az időkiesés, annál valószínűbb, hogy nem sikerül megfelelő szagot rögzíteni a helyszínen a későbbi azonosításhoz. Példánkra visszatérve tehát fontos annak a ténye, hogy mennyi ideig tartózkodott az elkövető a boltban, hiszen egy ilyen cselekmény akár másodpercek alatt is elkövethető. Az elkövető a helyszínen mindenhol hátrahagy maga után szagot, azonban mindig a *feltehetően legtöbb szagot tartalmazó helyről* kell elvégezni a rögzítést. A nyomképző személynek, azaz az elkövetőnek, 30 másodpercnél többet kell a helyszínen tartózkodnia, hogy nyomkövető kutya alkalmazható legyen, illetve szagrögzítésre sor kerüljön.⁷ Az esetlegesen érintett pult sem alkalmas arra, hogy pár másodperces érintése után szagmaradványt rögzítsünk róla, azonban ujj- és tenyérnyom rögzítésre kerülhet a nyomhordozó felületről. Extrém esetek is előfordultak már a gyakorlatban amikor pár másodperces érintése a tárgynak alkal-

⁶ Gáspár Péter – Walter Tamás: Módszertani útmutató a személyi szagminták és a helyszíni szagmaradványok felkutatásához, rögzítéséhez és a nyomkövető kutyák helyszíni alkalmazásához. Kézirat. Pécs 2007. 1. o.

⁷ Janza: i.m. 683. o.

mas volt azonosításra, feltehetően a fokozott szagkibocsátás miatt. Az egyéni szag sikeres rögzítésénél nemcsak a közvetlen kapcsolat tényét kell figyelembe venni, hanem annak módját is értékelni kell. A *szaghordozó felület tulajdonságai*, ismérvei is *befolyásolják a szagmolekulák kötődési idejének hosszát*. Összefoglalóan elmondható, hogy alkalmasabbak a laza, egyenetlen szerkezetű, illetve porózus felületek szaghordozóként, mint a vegyi anyaggal kezelt vagy sima felületek.⁸ Annak megválaszolása, hogy mennyi ideig alkalmasak szagrögzítésre a szagmaradványok egyrészt az előzőekben említett időnek is szerepe van, ugyanakkor a szaghordozó felületet ért külső behatások is szerepet játszanak. Míg az enyhe havazás tartósabban őrzi meg a nyomokat, addig a jég, illetve az olvadás hamarabb semmisíti meg a szagokat.⁹ A helyes szagrögzítéshez szükséges tehát a helyszínrre történő *gyors kiérkezés, a szakmai felkészültség*, illetve a *technikai feltételek megléte*.¹⁰ Ennek értelmezésében helyes az a megállapítása az utasításnak, hogy amennyiben más nyom rögzítését nem veszélyezteti, a bűnügyi kutyavezetőnek kell először a bűncselekmény helyszínére belépnie. Ez azért is fontos követelmény, mert a helyszínen feltételezhető szagmaradványt óvja az idegen szagokkal történő keveredéstől, ami szintén a szagazonosítás eredményességét befolyásolhatja a jövőben.¹¹

2. A szagrögzítés módja

Az ORFK utasítás 3. és 4. pontja tartalmazza a *szagrögzítés módját*. A szagmaradványokat és a szagmintákat is *speciális standard textil útján kell rögzíteni*, amelyet a vélt szaghordozó felületre kell leteríteni és alufóliával lefedni. A kutya azonosító munkáját befolyásolhatja a hosszú időn át tárolt szagkonzerv, amelyben a szagrögzítő textil bedohosodhat. Új szagrögzítő eljárás kidolgozásával ez a „hibaforrás” is elhárítható lenne. Attól függően, hogy milyen a szaghordozó és a környezetének tulajdonsága, illetve mekkora az időkiesés, *legalább 30 percen keresztül* kell a textilt a szagmaradványon tartani.¹² Ahhoz, hogy elkerüljük a szagmaradvány idegen szagokkal történő érintkezését minden esetben *csipesszel*, és *gumikesztyűben* kell elvégezni a rögzítést. Mivel a későbbiekben a szagazonosítási eljárás bizonyítékként történő felhasználása lehetséges, ezért a szagmaradványok *pontos rögzítési helyét fel kell tüntetni, és bűnjelként kell azokat lefoglalni*. A bűnjelcímkének tartalmaznia kell azt, hogy ki végezte a szagrögzítést, milyen felületről történt az, illetve milyen bűncselekmény kapcsán. A rögzítésről minden esetben jegyzőkönyvnek kell készülnie.

3. Szagminta rögzítése

⁸ Gáspár – Walter: i.m. 2. o.

⁹ Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor: Kriminilasztrikai Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2005. 241. o.

¹⁰ Gáspár – Walter: i.m. 1. o.

¹¹ 22/2008. (OT 12.) ORFK utasítás

¹² Janza Frigyes: Szagazonosítás szagkonzervek alapján. In: Sági László (szerk.): III. Nemzetközi Kynológiai Kongresszus. BM Könyvkiadó, Budapest 1990. 93. o.

A szagminta rögzítését, azaz a személyről közvetett vagy közvetlen módon levett egyedi szag rögzítésének módját az utasítás szintén meghatározza. A *nyílt, azaz közvetlen módon* történő szagminta rögzítése meleg, folyóvízben megmosott kézről történik. Az eljárás időtartama 10 perc, melynek során 2 szagkonzervbe kerülnek a személy szagmintái.¹³ Az utasítás nem tartalmazza, azonban fontos kiemelni, azt a tényezőt, hogy nemcsak kézről történhet kizárólag az egyedi szag rögzítése. A rögzítés helyének meghatározásánál *figyelembe kell venni azokat a sajátosságokat* is, hogy mivel foglalkozik az illető (olajjal, festékekkel érintkezik minden nap), hiszen így is keletkezhetnek olyan zavaró szagok, amik *más testrésztől indokolják a rögzítés elvégzését*. Ilyen esetekben olyan testfelületre kerül a szagrögzítéshez szükséges textil, amin nem található zavaró szag (pl.: dezodor, parfüm).¹⁴ A 22/2008. ORFK utasítás ezzel szemben nevesít olyan eseteket, amikor *nem kerülhet sor szagminta vételére*. Ezeket is olyan zavaró szagként értelmezhetjük, amik befolyásolják a későbbi azonosítás eredményét. *Alkoholos befolyásoltság* alatt, illetve nők esetében *menstruáció ideje* alatt nem kerülhet sor szagminta rögzítésére.¹⁵ A két kizáró okot az magyarázhatja, hogy alkoholfogyasztás esetén, ahogy a legtöbb vérbe jutó anyag tekintetében is, az alkohol kiválasztódik a bőrön keresztül, tehát befolyásolhatja az egyén szagát. A másik kizáró ok magyarázata nőkre vonatkozóan az lehet, hogy a kutyák saját fajtársaik biológiai „üzeneteit” is azonnal felismerik, és az ember vonatkozásában is képesek erre, tehát ennek ismeretében az azonosítás eredményére is kihatással lehet a nem megfelelő időben rögzített szagminta. Nem egyértelmű az utasítás alapján, hogy miért csak ez a két kizáró ok kerül meghatározásra, annak figyelembe vételével, hogy egyéb hormonális változások, anyagcsere folyamatok is befolyásolhatják a szagkiválasztás minőségét.

A szagmaradvány és a szagminta rögzítéséről is jegyzőkönyvet kell készíteni, hogy megfeleljen az eljárás jogi követelményeinek. A szagminta rögzítéséhez a gyanúsított, a sértett, illetve a tanú beleegyezése szükséges. Ha ez nem történik meg *közvetett úton történt szagminta vételről* beszélünk. Ez a következőképpen történhet: a nyomozó szerv lefoglalja azok tárgyait, ruhadarabjait, akik *nem egyeztek bele a közvetlen eljárás lefolytatására*. Ez esetben a szagmintát a szagmaradvány rögzítésénél leírt módon kell rögzíteni, és jegyzőkönyvben dokumentálni.¹⁶

4. Szagkonzervek tárolása

A szagmintákat is minden esetben ugyanolyan üvegben (szagkonzervben) kell tárolni, mint a szagmaradványokat. Ezek a szagkonzervek megőrzésére vonatkozó szabályok a következők: *szobahőmérsékleten, elkülönítve kell tárolni évjárat, jelleg és beküldő szerv szerint* a területi rendőri szervek bünyügyi technikai osztályán található *szagbankokban*. Követelmény, hogy a szagbankként szolgáló helyiség alkalmas legyen 5000 szagkonzerv tárolására, valamint annak nyílászáróit megfelelő módon biztonságossá tegyék a külső behatolások ellen. A rögzített szag-

¹³ ORFK utasítás

¹⁴ Gáspár – Walter: i.m. 3. o.

¹⁵ ORFK utasítás

¹⁶ ORFK utasítás

maradványokat és szagmintákat 72 órán belül a jegyzőkönyv 3. számú példányával kötelesek eljuttatni a helyi szervek a szagbankba.

Az elhelyezett szagkonzervek külön szabályok szerint *selejtezhettek*. Az általános selejtezési idő 3 év, azonban ismeretlen tettes által elkövetett élet elleni bűncselekmény helyszínén rögzített szagmaradvány 10 év után kerül *megsemmisítésre* vagy *gyakorlás céljára* történő felhasználásra.¹⁷ Nem egyértelmű annak eldöntése, hogy a normaalkotó mi alapján határozta meg ezeket az időintervallumokat. *A gyakorlatban* egy 3 éves szag azonosítása az eljárás rögzítésének módja okán (a speciális standard textil bedohosodása miatt) *kérdéses*. Nem tudjuk, hogy ez milyen befolyással van a kutya azonosítási tevékenységére, azonban ha az ember saját érzékszervével is képes ezt érzékelni, feltehetően a kutya jobb szaglóképességének köszönhetően sokkal nagyobb arányban, töménységben érzi ezt a szagot. Az azonosítás során *valószínűleg zavaró szagként jelentkezik* a textil bepállása. Arra vonatkozóan sem történtek kísérletek, hogy *egy szag mennyi idő alatt bomlik le az üvegben?* Ezek alapján kérdéses, hogy a belső norma mi alapján határozza meg a selejtezési időt, illetve *miért privilegizálja* az életellenes bűncselekmény elkövetése során keletkezett szagmaradványt a többi szagmaradvánnyal szemben? *Mitől lesz alkalmasabb* azonosításra, ha más bűncselekmények esetén egy 4 éves szagmaradvány már nem elfogadható? *Az egységes szabályozás kialakítása* érdekében véleményem szerint, amíg nem ismertek a természettudományos kutatások eredményei nem a bűncselekmény minősítéséhez viszonyítva kellene meghatározni a selejtezési időt.

A szagkonzerválásra vonatkozó *tárgyi és technikai feltételeket* az utasítás 22. pontja foglalja össze. A szagmaradványokra és szagmintákra vonatkozó utasításból kiderül, hogy *megfelelő ismeretekkel kell rendelkeznie* a bűnügyi technikusnak, hogy a szagokat ehhez mérten rögzítse és azok később sikeresen felhasználhatóak legyenek a szagazonosítás során. Ha a kutya szagazonosítás során nem állapít meg azonosítást, annak *oka a nem megfelelő helyről, felületről, és időben rögzített szagmaradvány, illetve szagminta is lehet*. Mivel ez a hibalehetőség emberi tevékenység során keletkezett, véleményem szerint megfelelő odafigyeléssel kiküszöbölhető, és így a szagazonosítás eredményének hitelessége is növelhető.

5. A kutyavezető jogállása

A szagazonosítás során keletkezett eredményeket a kutyavezetőnek kell közvetítenie az eljáró hatóság, bíróság felé. Mivel a Be. lehetőséget ad arra vonatkozóan, hogy a speciális szakértelemmel rendelkező személy szaktanácsadóként működjön közre a nyomozási cselekményeknél, így a szagazonosító kutyavezetőt is szaktanácsadónak tekinthetjük. A Be. taxatív felsorolja a bizonyítás eszközeit, többek között a tárgyi bizonyítási eszközt, ami esetünkben a „szagnyom”. Ennek felkutatásához, rögzítéséhez szakértelem szükséges, illetőleg, ha az ügyész vagy nyomozóhatóság szakkérdésben felvilágosítást kér, szaktanácsadó közreműködése vehető igénybe. Ezek alapján a kutyavezetőt szaktanácsadónak kell tekinteni, attól függetlenül, hogy sem az új Be., sem más szagazonosítással kapcsolatos szabályozás nem tesz említést konkrétan a kutyavezető jogállására vonatkozóan a bírósági eljárás

¹⁷ ORFK utasítás

keretében. A fent ismertetett jogi szabályozásból eredő problémák kiküszöbölése alapvető követelmény kell, hogy legyen annak érdekében, hogy a természettudományos fejlődés, a kísérletek csak a majdani pontosításhoz adjanak segítségét az eljárás területén.

VI. Szagazonosítás a gyakorlatban

1. A magyar gyakorlat

A szagazonosítás módszerét, gyakorlati megvalósulását a korábbiakban említett ORFK utasítás tartalmazza. Összefoglalva a következőket mondhatjuk el a gyakorlatról.

A szagazonosító helyiség kialakításának fontos szerepe van, a fent említett okok alapján. Az utasítás szerint a szagazonosítás végrehajtása szobahőmérsékletű, 8-10 m hosszú, sima, de nem csúszós padlózatú, jól szellőztethető helyiségben történik. Szükséges egy figyelőszoba kialakítása is a jelenléti jogok biztosítása végett, ami az eljárás során esetlegesen résztvevő hatósági tanú, illetve a nyomozási cselekményre idézettek tartózkodására szolgál, mivel a szagazonosító helyiségben a kutyavezetőn kívül csak egy segítő tartózkodhat. A helyiség padlózatán 5 db üvegtartályt kell elhelyezni, egymástól azonos távolságban (80-90 cm), amik egyikében a helyszínen biztosított szagmaradvány vagy a személyről rögzített szagminta található, attól függően, hogy az azonosítást miről végezzük. A *zavaró szagok* tekintetében a következő kritériumok fogalmazhatóak meg: olyan *hasonló helyszíni szagmaradványokat* kell rögzíteni, vagy *hasonló személyi szagmintákat* (azonos nemű, etnikumú), amelyek *azonos időben keletkeztek, azonos szaghordozó felületen* találhatóak, közel *azonos időkiesséssel* lettek rögzítve, *hasonló járulékos szagokkal* rendelkeznek, mint a bűncselekmény helyszínén rögzített szagmaradvány. A szabályozás kialakítása során *nem történt meg azoknak a körülményeknek a figyelembe vétele*, hogy ha a szagnyomokat általános 3 éves selejtezési idővel számítjuk, és a gyanúsított az elkövetés után 2 évvel kerül a hatóság látókörébe, vagy akár pár hónappal később, nem lehet közel azonos időkiessérről és közel azonos járulékos szagot tartalmazó szagmaradványról sem beszélni. A gyakorlatban folyamatosan történik a zavaró szagok gyűjtése különböző szaghordozókról, az összehasonlítás elvégzése miatt. Az azonosítás során a *kutya indítását* ötször kell megismételni, kivételt képez ez alól, ha a kutya nem jelez azonosságot az azonosítás tárgyai között két alkalommal, így az eljárást be kell fejezni, és rögzíteni kell annak eredményét. Az eljárás során egy szagrögzítő textilt lehet felhasználni, amit későbbi azonosítás során már nem vehet igénybe a kutyavezető. Minden eljárás megkezdése előtt *kötelezően ellenőrző indítást* kell végezni, annak kiszűrése érdekében, hogy a kutya mennyire találja számára kedvesnek, illetve zavarónak az azonosítandó szagot. Gyakorlati jelentősége még abban áll, hogy *megállapíthatóvá válik a kutya napi kondíciója*. A kutyákat kiképzéssel lehet rávenni arra, hogy érdekelje őket az emberi szag. Ha nem történik folyamatos gyakorlás, és nem érik őket sikerélmények, a kutyát személyiségétől függően nem érdekli majd a szagazonosítás. Az ellenőrző indítás szükségessége, hogy az eljárás hitelességét növelje, ugyanis, ha a kutya valamiért jelzi a későbbi szag-

azonosítás során felhasználásra szánt azonosítandó szagot, mert érdeklődést mutat iránta valamilyen oknál fogva, akkor valószínűleg az azonosítás során is jelezni fogja azt.

Az ellenőrző indítás során az indító szag párja szintén megtalálható a soron, azonban az indifferens szagok közé teszik a későbbi azonosítandó szagmaradványt vagy szagmintát. A kutyának mindenképp sikerélménye lesz, ha megtalálja a szagpárt, így ráhangolódik a későbbi munkavégzésre. Abban az esetben, ha a kutya az azonosítandó szagot választja ki, meg kell ismételnünk az indítást, és ha ez többször is megtörténik, egy másik kutyával is el kell végezni az ellenőrző indítást. Ha a második kutya is jelez a szagra, akkor valószínűleg a szagrögzítés során keletkezhetett a hiba oka, vagy a szagfordozó felület volt alkalmatlan a rögzítésre. A gyakorlati példa szerint, olyan szagmaradványt küldtek azonosításra, amelyet autóból rögzítettek. A két kutya mindkét alkalommal kedvesnek találta az ellenőrző indítás során a szagot. A szagot rögzítő technikus később elmondta, hogy a kocsiban „vágni” lehetett a vaníliás autóillatosítót. Egyéb példákat is felhozhatnánk, mint mikor a helyszíni szagmaradványt a lakásban több éve élő kutya állandó tartózkodási helyéről vagy személyi szagmintát erősen beparfümözött személyről rögzítettek. Az ebből eredő hibák gondos körütekintéssel kiküszöbölhetőek.

A szagazonosítás során a kutyának attól függően kell *jeleznie* a kutyavezető számára egyértelmű módon, hogy azonosságot megállapított-e vagy sem. A kutyavezetőhöz vissza kell mennie, ha kizárja az azonosságot, azonban ha megállapítja, mindig azonos módon kell azt jeleznie a kutyavezető felé (állás, ülés, fekvés).

2. Az eljárás változatai

Nem mindig beszélhettünk az eljárás kialakulása során szagkonzervről történő azonosításról. Kezdetben a szagazonosítás során a kutya közvetlen kapcsolatba került mind az elkövetővel, mind annak tárgyaival. A volt *Szovjetunióban* is először erre nézve vizsgálták az azonosítás eredményeit a 70-es években.

Az azonosítandó személy tárgyain lévő szagmolekulákat nem textillel rögzítettek, hanem magát a tárgyat helyezték egy hermetikusan zárt üvegbe csipesszel, illetve a hónaljról és máshonnan vett szagokat vatta segítségével konzerválták. A gyakorlat során a kutyavezető polyamid zacskóba tette át a személy szagmintáját és az üvegből adott szimatforrást a kutyának. Tárgyazonosítás során a vizsgálat eredménye szerint a kutya egyszer sem tévedett, tehát következtetésként a tárgyak szagtartó képességét hosszú időben határozták meg, mivel a gyakorlatokat 115 nappal a rögzítés után is elvégezték, és a szagkonzerv összesen 1 óra hosszát volt nyitva az egész vizsgálat alatt. Szagmintáról történő indítás esetén, a gyakorlat során mindig készenlétben állt 4-5 személy, akire lehetett dolgozni.¹⁸

A mai, *hazai* gyakorlat értelmében több probléma is felmerül az ilyen azonosításokkal kapcsolatban. Az egyik ilyen kiemelendő probléma a felállított személyek vonatkozásában merül fel. Azáltal, hogy közvetlen kapcsolatba kerülnek a szagazonosító kutyával, megváltozhat egyedi szaguk egy része is, mivel lelki tényezők is

¹⁸ Kivonatos közlés: A bűnjelek megőrzése és jelentőségük a kriminalisztikai gyakorlatban. Lapszemle 1975. 6. sz. 117. o.

közre játszhatnak a szagok összetételének megváltozásában. Az eljárás során fellépő stresszhelyzet és félelem érzete változó tényezőnek tekinthető. A kutyák szaglásának ismertetésénél láthattuk, hogy kísérletek bizonyították, hogy képesek megkülönböztetni veszély, stressz, illetve félelem szagokat. Ha ezek számukra elhatárolható formában képeződnek le a tudatukban, akkor a későbbi kiválasztás során is jelentőségük lesz. Mivel az elkövető is stresszhelyzetben van a bűncselekmény elkövetésekor, feltételezhető, hogy a „tettes szag” egyik fő alkotóeleme a „stressz szaga”. A kutyák „éles” munka esetén sokkal intenzívebben dolgoznak a „tettes szagra”, mint a nem elkövetőtől származó szagmintára.¹⁹

Felmerül a kérdés, hogy a kutya akár különbözőség alapján is választhat-e a soron kihelyezett szagokból. Ha olyan emberről rögzítjük a szagot, aki hasonlóan stresszhelyzetben van, mint az elkövető a bűncselekmény elkövetésének idején jelezhet-e azonosságot a kutya (például vizsgadrukk az egyetemisták körében)?

Németországban a személyi szagmintát rozsdamentes acélcsővön vagy zártszelvényen rögzítik. A tettesek által a helyszíneken hátrahagyott tárgyak, illetve azokról rögzített szagmaradványokat és a személyek szagmintáját hasonlítják össze. Mind a gyanúsítottak, mind a zavaró szagot képviselő személyek kezébe a már említett 10-12 cm hosszúságú rozsdamentes acélcsővet adnak, amit 5 percig tartanak a kezükben. A szagos csövet belehelyezik egy tároló üvegbe. A keresett, azonosítandó acélcső helyét sorsolással jelölik ki, és egy kutyát csak egyszer indítanak, azonban minden azonosítást két kutyával végeznek el. A módszer során a kutya nem érintkezik közvetlenül a személlyel.²⁰

Rotterdamban egy speciális azonosítást alkalmaznak. Ennek során, a felderítés során felmerült személy ügyvédje jelenlétében érkezik az azonosítás helyszínére. A hatóság 11 másik önkéntes személyt keres, akik a gyanúsított lakókörnyezetében élnek. A 12 személyt megkérlik, hogy mossanak kezet illatmentes szappannal, majd egy steril anyagot vegyenek a kezükbe 5 percig, ami később egy steril üvegben kerül elhelyezésre. A gyanúsított ügyvédje a 11 személy szagmintája közül kiválaszt 5-öt, amelyek a gyanúsított szagmintájával együtt külön-külön egy speciálisan kialakított helyiségbe kerülnek, amelyek oldalán egy cilindrszerű fémkijárat található. A kutya egyszer hajtja végre az azonosítást, és rajta kívül az indítás segítése után senki sem tartózkodik a soron (folyósón). A megfelelő szagot a fémkijáraton keresztül választja ki, amely összeköti a két helyiséget. A kutya üléssel jelez, ha megtalálta a keresett szagot vagy a sor végére megy, ha nem talál azonosságot. Az eljárásról videofelvétel készül, amelyet a bíróságon később felhasználnak. Minden azonosítás után megfelelően sterilizálják a helyiségeket.²¹

Franciaországban 2003 óta alkalmazzák a szagazonosítást. Kizárólag egy helyen történik a szagmaradványok és személyi szagminták összehasonlítása, Écully-ben

¹⁹ Janza: i.m. 679. o.

²⁰ Tremmel – Fenyvesi – Herke: i.m. 244. o.

²¹ Ed Frawley: Scent identification work in Rotterdam. <http://leerburg.com/scentid.htm> (2011.11.20.)

Lyon mellett, a központi rendőrség irányítása alatt. A hazai módszer alapján végzik a kutyák az összehasonlító vizsgálatot.²²

A nemzetközi kitekintés során látható, hogy nem beszélhetünk egységes eljárásról a szagazonosítást alkalmazó országok tekintetében, így a nemzetközi szagbank létrehozása sem megoldható az eljárás standardizálásáig.

3. Az azonosítás eredményének értékelése és ennek gyakorlata

A szagazonosítás során létrejött eredmény emberi közvetítés útján kerül értelmezésre. A hazai nem teljesen szabad bizonyítási rendszer alapján a büntetőeljárás során felhasználhatók a törvény által meghatározott bizonyítási eszközök, és a bizonyítási eljárások szabadon alkalmazhatóak. A szagazonosítás eredményét mind a felderítés, mind a bírósági eljárás során értékelhetjük. Felderítésnél történő értékelése esetén a nyomozóhatóság, olyan információhoz jut, amely tovább fokozhatja a gyanút a lehetséges elkövetővel szemben, illetve olyan eset is előfordulhat, hogy az elkövető személyiségétől függően az eredmény hallatán beismerő vallomást tehet, amely által közvetlen bizonyítékhoz jutunk.²³ A szagazonosítás büntetőeljárásbeli alkalmazásának legvitatottabb kérdése, hogy a bizonyítási eljárás során megállapított eredményt, hogyan értékeli a bíróság.

Magda János ügyében az első fokú ítéletet hozó bíróság a szabad bizonyítási rendszerre hivatkozva elfogadta a 4-4 szagazonosító kutya által végzett szagazonosítás eredményét. A Legfelsőbb Bíróság azonban az ítéletet hatályon kívül helyezte és új eljárás lefolytatását a Fővárosi Bíróságra helyezte. Az új eljárás során a szagazonosítás eredményét a bíróság nem fogadta el terhelő bizonyítékként az eljárás hiányosságaira utalva. A hivatkozási alap az volt, hogy a szagazonosítás elsősorban nyomozási módszer.²⁴

A Be. 78. § (2)-(3) bekezdése értelmében a bíróság szabadon értékeli a bizonyítékokat meggyőződése szerint. Ha a szagazonosítás eredménye során további bizonyítékokat sikerül beszerezni, és egy olyan bizonyítékláncolat alakul ki, amely bizonyítja az elkövetést, a bíróság lehet, hogy nem is sorolja be a bizonyítást szolgáló rendszerbe a szagazonosítás eredményét. Azonban, ha az ügyben a szagazonosítás eredménye mellett gyenge lábakon áll a vád, a bíróság mérlegelési jogkörétől függ az ítélet. Általánosságban elmondható, hogy Magyarországon, ha ez az egyetlen közvetett bizonyíték áll rendelkezésre a terhelttel szemben, az nem ítéltető el, ugyancsak nem tartózkodhat le a nyomozás során.

A Varsói Legfelsőbb Bíróság is megállapította, hogy az azonosítás eredménye fontos bizonyíték, amely kapcsolatban állhat más bizonyítékokkal, azonban csak ez alapján senkit nem lehet fogva tartani. Az amerikai ítélkezési gyakorlat nem egysé-

²² Nicole Deshayes: Pour la police scientifique, l'odorologie au service de l'enquête. <http://www.nrco.com/ACTUALITE/24-Heures/Pour-la-police-scientifique-l-odorologie-au-service-de-l-enquete> (2011.11.20.)

²³ Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2008. 295. o.

²⁴ Katona: i.m. 23. o.

ges, bizonyos esetekben elfogadják bizonyítéknak az eredményt.²⁵ Ahhoz, hogy ez megtörténjen kialakultak bizonyos feltételek mind Amerikában, mind Kanada több államában. Ilyen többek között a kutya alkalmasságára utaló adatok és a kutyavezető szakismerete, *Angliában* azonban egyáltalán nem terjeszhető a bíróság elé a szagazonosítás eredménye.²⁶

VII. Új lehetőségek a szagazonosításra vonatkozóan

A büntetőeljárás során, de jure „valószínűségi alapon” senkit nem lehet elítélni. A technikai fejlődés, a szubmikroszkópikus anyagmaradványok vizsgálati lehetőségei, az igazságügyi statisztika térhódítása, különösen a Bayes-tétel²⁷ alkalmazásával felvetették a valószínűségi formában kifejtett szakvélemények problémáját. A kutya élőlény, tehát tévedhet az anyagmaradványok vizsgálata során. Ahhoz, hogy a szagazonosítás bizonyító erejét fokozzuk, válaszolnunk kell arra kérdésre, hogy a szagazonosító kutyával, mint „biidetektorral” szemben támaszthatóak-e olyan követelmények, mint a technika által létrehozott műszerekkel szemben.

1. A technikai fejlődés határai

A korszerű technikai fejlődéssel egy időben a kriminalisztika fejlődése is megindult. A speciális műszerek megalkotása, az észlelési tartományok kibővülése lehetővé tette a szabad szemmel nem látható elváltozások vizsgálatát. A természettudományos fejlődésnek köszönhetően a bűncselekmény helyszínén található mikroméretű anyagmaradványok vizsgálata is lehetségessé vált. A szagok terén történő megismerhetőségre mindig is voltak kísérletek, azonban még most sem tudjuk meghatározni egyes anyagok pontos összetételét.

A *Szovjet* kriminalisták már a 70-es években egy olyan műszer kifejlesztésén dolgoztak, amely a kutyáknál jobban képes megkülönböztetni a szagokat.²⁸

A *Szovjet* tudósok olyan detektor kidolgozásának lehetőségét is felvetették, amely alkalmas szagok alapján meghatározni egyes gázok jelenlétét. A fejlesztés során a legyek agyi idegközpontjára speciális készüléket kapcsoltak, így vizsgálták a különböző szagok által kiváltott jelzéseket. A létező rovarfajták közül, a légy képes a legjobban reagálni kémiai anyagok mennyiségére vonatkozóan szaglószerének érzékenysége okán. Míg a *Szovjetek* mérges gázok jelenlétének kimutatására törekedtek speciális műszer segítségével, úgy a *hollandok* a kutyákat gázszivárgások felfedezésére használták, míg a *finnek* ásványi anyagok felkutatására.²⁹

²⁵ http://www.forensic-evidence.com/site/ID/ID_DogScent.html (2011.11.20.)

²⁶ Katona: i.m. 27. o.

²⁷ A Bayes-analízis célja, hogy matematikai összefüggések által valószínűségi alapon kiszámítható legyen egy esemény során történt változások megtörténte vagy meg nem történte. In: Tremmel – Fenyvesi – Herke: 20. i.m. 291. o.

²⁸ Kivonatos közlés: A bűnjelek megőrzése és jelentőségük a kriminalisztikai gyakorlatban. Lapszemle 1975. 6. sz. 117. o.

²⁹ Kivonatos közlés: Kriminalisztikai odorológia. Lapszemle 1972. 4. sz. 115. o.

Napjainkban az ember szagának individuális jellegét műszeres-analitikai vizsgálatokkal próbálják kimutatni. A szagok megkülönböztetése, összetevőinek pontos megismerése segítségül szolgálhat az elkövető megállapításánál. A kapilláris gázkromatográf és a tömegspektrométer a jelenleg rendelkezésre álló legérzékenyebb detektorok, műszerek, amelyek képesek meghatározni sajátos vizsgálat során különböző anyagok összetételét. Ezek a fejlett műszerek sem képesek azonban meghatározni az ember egyedi szagának pontos összetételét, így azok azonosítására sem képesek a tudomány jelen állása szerint. A „kutyán” kívül nem tudunk más olyan „műszerről”, amely képes lenne elvégezni a szagazonosítást vagy ellenőrizni annak eredményét tudományosan alátámasztva.

Kísérletek történtek arra vonatkozóan is, hogy más anyagok tekintetében (kábítószert, robbanószer) az eddigi műszerek mennyire megbízhatóak. A következő eset az ORFK Kutyavezető-képző iskolájában Dunakeszin történt. Egy külföldi delegáció tett látogatást, hogy megtekintsék a kutyák munkáját. Felvetették, hogy történjen egy összehasonlítási kísérlet arra vonatkozóan, hogy a kutyák orra, mint „érzékelő műszer” mennyire képes felvenni a versenyt az általuk hozott robbanószer-érzékelő detektorral. Több csomag került elhelyezésre, amelyek közül csak egy tartalmazott robbanószeret. A detektor szinte mindegyik csomagnál jelzett, míg a kutya csak azt jelezte, amelyekben ténylegesen elhelyezésre került preparált kiscsomag formájában a robbanószer.³⁰

2. Képzletbeli odorometer, az objektív szaganalizátor

Tételezzük fel, hogy az egyedi szag azonosításához egy olyan műszer létezne, amely a szagmaradványok összetételét képes kimutatni, elemezni, és így a későbbiekben a nemzetközi együttműködést is lehetővé tenné. A vizsgálati módszer a következő lehetne: figyelembe véve, hogy a testszag három fő összetevőből áll (faggyúmirigyek váladéka, verejtékmirigyek váladéka és a bőr felületéről állandóan leváló hámsejtek), amely lényegében meghatározza az egyedi szagot, a műszer (*odorométer*) elválasztási eljárás során képes lenne külön-külön csoportokba sorolni a testszagot és a további emberi szagot befolyásoló szagokat. Az így keletkezett *odorogram* kimutatná, hogy ezek milyen arányban találhatóak meg a mintában és azok forrására vonatkozóan is megállapítást tenne (emberi eredetű vagy mesterséges szag), így eldönthető lenne, hogy tartalmaz-e megfelelő mennyiségű emberi szagot a helyszínen rögzített szagmaradvány. A megkülönböztetett szagokat a csoportokon belül is osztályozná, így a „stressz” szagát, a dezodor szagát (erre vonatkozóan összehasonlítás alapján nyernénk az adatot), és a többi szagot is külön értékelné. A szagmaradványt a későbbiekben összevetnénk a személyi szagmintával, amit a gyanúsítottól

³⁰ DE-TTK Szeretlen és Analitikai Kémiai Tanszék Műszeres analitika II. gyakorlat. http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:4WDjT2ttlFUJ:www.chem.science.unideb.hu/Oktatas/K3313/K3313GCseged.pdf+g%C3%A1zkromatogr%C3%A1fia&hl=hu&gl=hu&pid=bl&srcid=ADGEESh9JiFItmhsT0e1zgjt-hAlvTuA_1RiBeiBdg-_j-VF_u82tGW3lRgD3KFi1ZcnG4RwEXJ7WycPJiZii4K4Hc215JvebKBRrsWr5d1ix7HNzK1SlwtIcd36mOCj0vdrqwyYmtP&sig=AHIEtbSrJF3Wi2aRA0_xgxLwz4sRGqzvbA (2011.11.20.)

veszünk le, és azonosítást végeznénk. A két odorogram összevetése kimutatná azokat a közös illetve eltérő pontokat a csoportokon belül, amelyek segítségével eldönthető lenne az azonosság megállapítása vagy annak kizárása. Első esetben csak a testszag három fő összetevőjét tartalmazó csoportokon belül vizsgálnánk az összehasonlítást. Ha az egyező pontok többsége meghaladná azt az értéket, ami alapján valószínűsíthető lehet az egyezőséget, akkor a többi csoporton, osztályon belül is elvégeznénk az összehasonlítást. A személyi szagminta tekintetében nem beszélhetnénk, olyan zavaró tényezőről, amely befolyásolhatná az eredményt, hiszen a csoport meghatározásból kiindulva tudnánk, hogy az esetlegesen új elemek milyen forrásból származnak (parfium). Az így megalkotott *odorométer* önállóan képes lenne a szaganalízisre, azonosításra, vagy a kutyák ellenőrzésére.

Az emberi szag szerkezetének, belső felépítésének kimutatására szolgáló műszer jövőbeni megalkotása az egészségügy (betegségek kiszűrése) és a kriminalisztika terén is előrelépést jelentene. Ennek ellenére napjainkban még nem rendelkezik a tudomány kellő ismerettel ahhoz, hogy képes legyen egy ilyen speciális detektor megalkotására, ahogy a poligráfot helyettesítő monoscanner létrehozására sem. A műszer megalkotásáig kriminalisztikai „eszközként” a kutyákat tekinthetjük alkalmasnak arra, hogy összehasonlítsák a tett helyszínén rögzített szagmaradványokat az elkövető személyi szagmintájával.³¹

VIII. Összegzés, javaslatok

A szagazonosítás történetének, eljárásának bemutatása során a következőket állapíthatjuk meg:

1. A szagazonosítás során *ismeretlen összetételű, egyedi biológiai anyagmaradványokat hasonlítunk össze*. Az emberi szagot befolyásoló tényezők során felmerül a kérdés, hogy a szag valóban egyedi-e, és hogy a kutya képes-e minden esetben az összehasonlítására? A természettudományos vizsgálat során igazolható, hogy az összehasonlítás elvégzésére csak a kutya alkalmazható, többek között sajátos fiziológiai felépítésének köszönhetően, azonban az összehasonlításra nem minden esetben képes, külső és önmagában rejlő befolyásoló tényezők miatt.
2. Az azonosítás logikai rendszerét követve, felmerülnek további kérdések, hogy szagazonosítás során ténylegesen és minden esetben a kutyára kell-e hagyatkoznia a nyomozhatóságnak. Véleményem szerint a megalapozatlan gyanúsítások, illetve a verziók elvetése elkerülhetőek a hatóság részéről kellő körültekintéssel.
3. A büntető eljárásjogi oldalt vizsgálva megállapítható, hogy *de jure a szagazonosítás a felismerésre bemutatáshoz, mint bizonyítási eljáráshoz hasonló*. Több kifogásolható elem is felmerült a jogi szabályozást vizsgálva. A szagazonosításra vonatkozó általános és speciális rendelkezéseket nem a Büntető eljárási törvény határozza meg. Az alsóbb szintű jogforrásokban, normákban is ellentmondásosság, pontatlanság figyelhető meg a jogalkotó részéről. Az utasítás nem kellően meghatározott formában kíván a gyakorlat számára előírásokat adni. Elnagyoltan kezeli a szagmaradványok felkutatására, rögzítésére vonatkozó rendelkezéseket, és a személyi szagmin-

³¹ Fenyvesi Csaba: Elméleti modellek „kriminalisztika” Nobel-díjak megszerzésére. Rendészeti Szemle 2007. 1. sz. 99-100. o.

ta vételére és a szagkonzervek selejtezési idejére vonatkozó megállapításokat kellő ismeret nélkül teszi. A személyi szagminta vételnél meghatároz bizonyos kizáró körülményeket, azonban nem veszi figyelembe, hogy más tényezők is befolyásolhatják az emberi szagot. Pontosán nem határozza meg azt sem, hogy az alkoholos befolyásoltság milyen mértékű legyen, hogy az a szagazonosítás eredményét esetleg befolyásolja. A jogalkotó szándéka feltételezhetően az volt, hogy csökkentse az eljárás során a zavaró tényezőket a két kizáró körülmény megalkotásával. Indokolt lenne kísérleteket végezni arra vonatkozóan, hogy mennyire változik meg az ember szaga, egyáltalán befolyásolja-e az azonosítást a két kizáró körülmény fennállása. Ha erre vonatkozóan megállapítások születnének, ugyancsak érdemes lenne kutatni az egyéb egyedi szagot befolyásoló tényezőket is (betegségek). A szagkonzervek selejtezési idejére vonatkozóan megállapított időtartamok is hagynak kivetni valót maguk után. A norma által meghatározott időkereteket nem támasztja alá semmilyen tudományos ismeret. Kiemelendő annak kérdése, hogy mi alapján privilegizálja az élet ellenes bűncselekmények elkövetése esetén a tárolási időtartamot a jogalkotó úgy, hogy pontos ismeretek hiányában annak eldöntése sem állapítható meg, hogy egyáltalán mennyi ideig képesek a szagok elállni egy üvegben. Ha ezek az alapszintű szabályozások sincsenek összhangban egymással és a gyakorlattal, addig nem várhatunk olyan eredményeket, amelyek pontosabban meghatároznák a szagazonosítás eredményességét.

4. A szagazonosítás eredményének értékelése során fontos megemlíteni azt a tényt, hogy az eljárás pontos hibaszázaléka nem ismert, mivel a hiba fogalmát sem tudjuk standardizálni. Mit tekinthetünk hibának? Ha a kutya eredménytelenül azonosít, téved (nem választja ki, de mégis köztük van a „tettes szaga”)? Nem biztos az sem, hogy minden esetben tudunk szolgálni a kutya számára megfelelő szagmaradvánnyal, mivel a nyomokkal ellentétben csak feltételezni tudjuk, hogy megfelelő helyről rögzítettük az elkövető szagát. Így, ha a kutya nem hozza a „kívánt” eredményt, nem az ő számlájára könyvelhető el az azonosítás sikertelensége. Az eljárás mibenléte tehát nem ismert, *a hiba változó*. A fentiekén túl a *kutya állapotától* is függ, hogy aznap milyen munkát végez. Az eljárás határai gyakorlatilag véget érnek a kiképzett kutyavezető és kutya megfelelő munkájánál. A képzést és a módszert illetően további fejlődések lehetségesek, azonban az eljárást akkor sem ismerjük meg pontosan, mivel nem tudjuk, hogy a kutya *pontosan mit csinál, mikor azonosít*. Egyáltalán a hasonlóság alapján vagy a különbözőség alapján választ? Láthattuk, hogy az ellenőrző indításnál elképzelhető, hogy a kutya más szagot fog jelezni, mint ami az elvárás. Nem tudjuk tehát, hogy ilyenkor a kutya a különbözőség alapján választott-e, mivel tartalmazhatott olyan összetevőt a felhasznált szag, amely merőben más összetételű volt, mint a többi indifferens szag (dezodor, állat egyedi szaga).

5. A nemzetközi szintű együttműködést jelen ismeretek alapján kizárom, mivel az eljárás különbözik országonként és technikai feltételek szabályozása közben is problémák merülhetnek fel. Az *eljárás létjogosultsága az igazságszolgáltatásban azonban alátámasztható*, de ahhoz, hogy kellően elfogadható is legyen, szükséges változtatni a „rendszeren”. Az eljárás előnyeit a gyakorlat igazolja. Azokban az esetekben mikor szagazonosítás során a kutya azonosítást állapít meg, a nyomozóhatóság *gyanúja felerősödhet* a kérdéses személlyel szemben, és további bizonyítékok gyűjtésével *kellő alapot adhat a gyanúsításra*. Fontos annak hangsúlyozása is, hogy ha

más nyom nem áll rendelkezésünkre a helyszínen, szagmaradványt általában mindig rögzíthetünk. A megfelelő rögzítés során létrehozott szagkonzerv tárolható bizonyos ideig, így, ha később kerül az elkövető a hatóság látókörébe, akkor is elvégezhető az eljárás, és előrébb mozdítható a vizsgált ügy.

6. A szagazonosítás bemutatása során láthattuk, hogy napjainkban a kutyákon kívül *sem műszer, sem ember nem képes elvégezni az emberi szagok analizálását és összehasonlítását*. Még a legfejlettebb technológiák is messze elmaradtak a kutyák orrához képest, így a jövőtől várható technikai fejlődésig ez így is marad. Az átfogó elemzés megmutatta azokat a lehetséges problémákat mind természettudományos mind eljárásjogi szinten, amik megalapozzák a szagazonosítás során keletkezett félelmeinket. Jogi szinten változtathatunk az eljáráson, azonban a természettudomány fejlődését nem irányíthatjuk. Ennek tükrében ki kell tűzni célul az eljárásjogi szabályozás megoldását, az egységesítést a gyakorlatban. Mindezek megvalósítása hozzájárulhat a visszasságok elkerüléséhez. Kutatásokat kell végezni, amelyek segítségével lehetnek a kutya szaglásának megértéséhez, az emberi szagok állandóan létező egyediségének az igazolásához vagy kizárásához. A justizmordok tekintetében azonban bátran kijelenthető, hogy sem Magyarországon, sem más országban nem ítélnék el valakit kizárólag a szagazonosítás eredménye alapján. A bírói mérlegelés lehetővé teszi, hogy a bíró szabadon, de összefüggéseiben értékelje a bizonyítékokat, így nemcsak a kutya felelősségét kell felvetni egy tévesen elítélt ember ügyében, hanem a szagazonosításban eljáró személyekét, a nyomozóhatóságét, illetve a bíróságét is. A gyakorlat igazolja a kutyák eredményes munkáját, attól függetlenül, hogy számos befolyásoló tényező játszhat szerepet az eljárás során. A jövőtől várható technikai fejlődés során létrehozott speciális orroktól nem feltétlenül várható, hogy helyettesítsék a kutyák alkalmazását, sokkal inkább azok mellett, megerősítésre szolgáljanak az eredmények tekintetében, és igazolják a kutyák addig végzett szagazonosításait.

Deception detection – avagy a megtévesztés felderítése és az igazságügyi őszinteségvizsgálat a büntetőeljárásban*

A kriminalisztika egyik alapvető funkciója a felderítés, minél több és hitelesebb bizonyíték szerzése a büntetőjogi felelősség megalapozásához. A bizonyítékok egy bizonyos osztályozási szempontja alapján beszélhetünk személyi és tárgyi bizonyítékokról. A személyi bizonyítékok között helyezkednek el a dolgozat szempontjából legfontosabb bizonyítási eszközök; a terhelt, a tanú, illetve a sértett által tett vallomások. A terhelti beismerő vallomás, amelyet korábban „a bizonyítékok királynője (regina probationum)¹ címmel illettek, még mindig nagy jelentőséggel bír a bizonyítékok között a tekintetben, hogy a terhelt különösen részletes és feltáró beismerésével a ténybeli vitát eldöntő, „perdöntő” bizonyítékkal szolgálhat.² Mindazonáltal a terhelt beismerő vallomásnak csak úgy, mint a tagadásának számos oka lehet, így mindkettő sokoldalú ellenőrzésre szorul. E vallomások mellett szükséges a tanúk és akár a sértettek által tett vallomások elemzése is, hiszen a hazugságnak számos a személyben és a külső körülményekben rejlő oka van, ezek feltárása pedig elengedhetetlen a vallomások helyes értékeléséhez. A dolgozat többek között arra a kérdésre keresi a választ, hogy: *mérhető-e, illetve hogyan mérhető az emberi hazugság?* Mielőtt e kérdés megválaszolásához hozzákezdénk, szükséges egy fogalmi zavar tisztázása: mit jelent a dolgozat címében is szereplő „igazságügyi őszinteségvizsgálat” kifejezés? A háttérben tulajdonképpen a közismert hazugságvizsgálat szókapcsolat áll. Mindkét kifejezés helyes, egy és ugyanazt jelenti. A szóbeli vallomás ellenőrzésével foglalkozó szakértők egy része azonban tiltakozik a hazugságvizsgálat, mint kifejezés ellen, hiszen a modern büntetőeljárás egyik alapkövetelménye a tisztesség vélelmezése (praesumptio boni viri). Ezért nem célravezető előzetesen annak feltételezése, hogy a vizsgálat alá vont személy hazudik. A büntetőeljárás során tehát nem

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetés-végrehajtási jog és kriminalisztika” szekcióban 3. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Fenyvesi Csaba – Dr. Mészáros Bence

¹ „Ma úgyszólván szentségtörésnek számít minden olyan állítás, amely szerint a terhelt beismerése az eljárásban nagyobb súllyal esik latba, mint a többi bizonyíték bármelyike. A gyakorlatban azonban a nyomozóhatóságok fokozott erőfeszítéseket tesznek a beismerő vallomás megszerzésére.” Erdei Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása, avagy a bizonyításelmélet szent tehene. Magyar Jog 1991. 4. sz. 210. o. Emellett a gyors technikai fejlődés ellenére, amelynek köszönhetően a tárgyi bizonyítékok egyre megbízhatóbbak, a személyi bizonyítékok jelentősége nem csökkent, a tárgyi bizonyítékok ugyanis legtöbbször a személyi bizonyítékokkal kiegészítve nyernek jelentőséget. Jacsó István: A vallomásokat befolyásoló tényezők. Magyar Jog 1975. 8. sz. 460. o.

² Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2008. 244. o.

a hazugságot, hanem az őszinteséget kell vizsgálni.³ Tény, hogy a köztudatban a hazugságvizsgálat bevált és elterjedt fogalom, azonban, még ha néha kissé idegen is, a szerző mostantól az őszinteségvizsgálat kifejezést használja egyetértve annak elméleti háttérével.

I. A hamis vallomások problematikája

1. A hamis beismerő vallomás

Nehéz megérteni azt, hogy mi készíten valakit hamis beismerő vallomásra. A kutatások a háttérben rejlő okokat két fő csoportba sorolják. Az egyik a személyben rejlő indokok köre, mint például: túlérzékenység, életkor, értelmi károsodás, mentális betegségek, befolyásolhatóság és egyéb jellemvonások. A másik, a külső körülmények csoportja, mint például a bezártság érzése a kihallgatási szobában, az őrizetbe vétellel járó stressz, az elnyúló kihallgatás, megalázás, (hamis) terhelő bizonyítékokkal szembesülés.⁴ Összefoglalva az előbbi két okcsoportot, jelentős szerepet játszik a hamis beismerő vallomások kialakulásában a gyanúsított testi, lelki megpróbáltatásainak minél előbbi lezárása.

Pszichológiai szempontból a hamis beismerő vallomásoknak három csoportját különböztethetjük meg: az első *önkéntes hamis beismerő vallomás*, amely egy önvádoló kijelentés rendőrségi nyomás nélkül, akaratlagosan. Ennek számos oka lehet, például patológus szükséglet a hírnév és elismertség felé, elmebetegség, nyomozási szálak összekuszálása, bűntársak eltitkolása, mentése. *Kikényszerített hamis beismerő vallomás*, ha a terhelt a rendőri kihallgatás szélsőséges módszerei eredményeként, tehát pszichikai, vagy fizikai kényszer miatt vall. Az „agymosás”, amelyet gyakran alkalmaztak hadifoglyokon, szintén ide tartozik. A koreai háborúban az észak-koreaiak jelentése szerint számos amerikai katona tett hűtlenségnek minősülő kijelentéseket, annak hatására, hogy naponta legalább négy órán át kommunista elveket sulykoltak beléjük abból a célból, hogy ez egyfajta második természeté váljon a foglyok számára (bele kellett, hogy épüljön a mentalitásukba). Szintén ide tartozik az ún. kifárasztó technika, amelynek lényege, hogy valakit hosszú ideig feltartanak, így számára a rövid távú szükséglet kielégítése kerül előtérbe (menekülés a jelenlegi helyzetből) és nem képes felfogni vallomása hosszú távú következményeit (elítélés lehetősége). Az emberben él továbbá egy szociális megfelelési kényszer (vágy), amikor meggyőző terhelő bizonyítékokkal szembesítik a kihallgatottakat. Ekkor úgy érzik csapdába estek, és az egyetlen menekülő utat a beismerő vallomásban látják. Ezzel összefüggésben „Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről” szóló Egyezmény kimondja, hogy senki sem vethető alá

³ Hautzinger Zoltán: Az igazságügyi őszinteségvizsgálat. In: Korinek László – Kóhalmi László – Herke Csongor (szerk.): Emlékkönyv Irk Albert egyetemi tanár születésének 120. évfordulójára. PTE-ÁJK, Pécs 2004. 43. o.

⁴ Jennifer T. Perillo - Saul M.Kassin: Inside Interrogation: The Lie, The Bluff, and False Confessions.

[http://web.williams.edu/Psychology/Faculty/Kassin/files/Perillo%20&%20Kassin%20\(in%20press\)%20-%20LHB%20bluff%20studies](http://web.williams.edu/Psychology/Faculty/Kassin/files/Perillo%20&%20Kassin%20(in%20press)%20-%20LHB%20bluff%20studies) (2011.12.01.)

kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak, vagy büntetésnek.⁵ A harmadik csoportot a *kikényszerített és elsajátított hamis beismerő vallomás* képzí, amely a terheltnek abból a téves feltevéséből következik, hogy elkövette a kérdéses bűncselekményt. A terhelt stresszhelyzetét, kimerültségét és bizonytalanságát kihasználva egy befolyásoló kihallgatással, félrevezetéssel elérhetik, hogy az alany fejében reménytelenül összekeveredjen az igazság és a hazugság, elsajátítsa a bűntudatot és felülírja a bűncselekmény el nem követésével kapcsolatos képét az agyában.⁶ E csoportba tartozó beismerést eredményezhet a rosszul alkalmazott taktikai blöff is.

A fentiekkel kapcsolatos kísérletben hetvenkilenc pszichológus hallgatót (ötvenegy nő, huszonnyolc férfi, átlag életkoruk: húsz év) kértek meg, hogy vegyenek részt egy számítógépes reakcióidőt mérő kísérletben. Egy beavatott, levelet olvasott fel a résztvevőknek különböző sebességgel. Ennek megkezdése előtt azonban figyelmeztették őket, hogy egy hiba van a rendszerben és semmiképp se nyomják le az ALT billentyűt, mert ez a számítógép összeomlásához vezet. Annak érdekében, hogy manipulálják az alanyok sebezhetőségét, 60 másodperc után a számítógépet a kísérletvezetők tudatosan „lefagyasztották”. Egyik résztvevő sem volt hibás a rendszer összeomlásában, noha mindegyikőjüket hibáztatták érte. Az egyesével feltett kérdésre, hogy ők nyomták-e meg az ALT billentyűt az alanyok először, majd másodszor is „nem”-mel feleltek. Ezt követően hamis terhelő bizonyítékkal szembesítették őket: a beépített tanú azt állította: „látta, hogy lenyomták a tiltott billentyűt”. Ennek hatására végül is a résztvevők közel 70%-a írt alá vallomást arról, hogy elkövette a hibát. Abban a csoportban pedig, ahol sietniük kellett gépelés közben, az összes résztvevő beismerő vallomást tett, sőt 35%-uk még azt is részletesen elmondta, hogy hogyan történt az eset. A csoport egyik részénél a blöff taktika átalakítására is sor került: a kísérletvezető arról tájékoztatta az alanyokat, hogy a számítógép, amin írtak összekötetésben van egy központi szerverrel, ami a mellettük lévő szobában van és általa minden billentyű lenyomása rögzítésre került. Így le tudják ellenőrizni azt, hogy ki nyomta le az ALT billentyűt. Ez esetben a többszöri befolyásoló kérdésfeltétel, és a szituációs nyomás hatására azért „vallották be” többen, hogy lenyomták a tiltott billentyűt, mert bíztak abban, hogy a központi szerveren rögzített adatokból majd kiderül, hogy ők ártatlanok és így minden rendben lesz. A kísérlet tehát megerősítette: ha a terhelt hamis bizonyítékokkal kerül szembe, akkor rávehető, hogy elsajátítsa a bűntudatot, még abban az esetben is, ha nem volt köze az esethez.⁷ Megállapítható továbbá az is, hogy a kihallgatástól való fenyegetettség érzete, a taktikai blöffel előhozott bizonyíték és a későbbi felmentés ígérete által, paradox módon egyszerűbb lesz bevallani az elkövetést, mind tovább tűrni az adott szituációt. Nem igaz tehát minden körülmények között az a feltételezés, hogy a taktikai blöffnek csak az dőlhet be, akinek valóban köze van az ügghöz, és az az ártatlanokra veszélytelen. E kísérlet eredménye megtörtént esetekkel is alátámasztható, példaként említeném meg az amerikai Todd Johnson ügyét, aki a

⁵ Az Európa Tanács keretében létrejött egyezmény: „Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről.” 3. cikk: Kínzás tilalma.

⁶ Elek Balázs: A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen 2008. 90-95. o.

⁷ Elek: i.m. 89. o., Perillo - Kassin: i.m.

tizenkilenc órán keresztül történő kihallgatását követően bevallotta, hogy megölte a feleségét, miután a rendőrök arról tájékoztatták, hogy vérvomokat találtak a gépjárművében és jelenleg ezek tesztelése folyik. A beismerés oka az volt, hogy Johnson tudta, hogy nem ő követte el a bűncselekményt és nem a feleségétől származó vért találtak a gépjárművében, így a vizsgálat eredménye számára pozitív lesz, „felmenti” őt és minden rendben lesz. Az eset után azt nyilatkozta, hogy „azt mondta, amit hallani akartak tőle[...]”.⁸

2. A hamis tanúvallomás

A jóhiszemű tanú is tévedhet, így a hamis beismerő vallomás mellett előfordulhatnak hamis tanúvallomások is. Szubjektív és objektív oldalról is hamis a vallomás, ha a tanú szándékosan valótlan tényeket közöl a bírósággal, vagy más hatósággal. Mindezzel megvalósítja a szándékos hamis tanúzás büntettét. Szubjektív oldalról igaz, de objektív szempontból hamis a vallomás akkor, ha például a tanú a legjobb tudomása szerint teszi meg a vallomását, az igazat akarja vallani, de hiányos megfigyelése, vagy emlékezőtehetsége folytán a vallomása az objektív valóságnak nem felel meg.⁹ Az emberi emlékezés egy háromfázisú folyamat, amelynek első szakasza a *megfigyelés*. Az ember megfigyelési képességét objektív és szubjektív körülmények befolyásolhatják. Az objektív körülményekre jellemző, hogy adott eseményhez kötöttek, ilyenek lehetnek például: az észlelt esemény gyorsasága, környezeti viszonyok, a megfigyelés távolsága, helye. A szubjektív körülmények mindig az egyén sajátos képességeivel függenek össze, mint például: életkor, érzékszervek állapota, koncentrációs képesség, értelmi szint, foglalkozás, az esemény érdekességi szintje, valamint ezzel kapcsolatban az, hogy az esemény részvevője, vagy pedig kívülálló személy.¹⁰ Az emlékezés első és harmadik fázisa között szükségszerűen van időmúlás, így elengedhetetlen az események *tudatbeli rögzítése*. Ennek során azonban torzító tényezők léphetnek fel, amelyek hamisíthatják, befolyásolhatják az emlékezetet, a megfigyelt jelenségeket. Az emlékezés egy állandó feldolgozási folyamat alatt áll. A befogadott megfigyelés, ha nem is tudatosan, de megváltozik az új élmények, más nézetek feldolgozása és saját kombinációk által. Az utólag szerzett információk és az eredetileg megélt dolgok emlékei összeolvadnak (kontaminálnak) egy egységes egésszé, úgy hogy a későbbi vallomásoknál már nem lehet különbséget tenni aközött, hogy a tanú mit figyelt meg maga, és mit tudott meg harmadik személytől.¹¹ Az eddig elmondottakból következik, hogy ha a tanú nem mond igazat, az nem feltétlenül hazugság, előfordulhat, hogy egy rekonstruált emlékről számol be, amikor például olyan dologról nyilatkozik, amit nem is látott. Az emlékezés harmadik szakaszát, a *reprodukálás* fázisát szintén objektív és szubjektív körülmények befolyásolják. Ennek során minél jobb előhívási támponttal rendelkezik az alany, annál sikeresebb az emlékezés.

⁸ Perillo – Kassin: i.m.

⁹ Elek: i.m. 21. o.

¹⁰ Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966. 150-151. o.

¹¹ Fenyvesi Csaba: Szembesítés. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2008. 163. o.

Egy bűncselekmény észlelése szélsőséges érzelmi állapot kiváltására lehet alkalmas; de vajon a felfokozott érzelmi állapot mennyiben befolyásolja a felismerés pontosságát? Loftus és Barns például arra kérték a kísérleti személyeket, hogy nézzenek meg egy rablásról készült oktatófilmet, amelyet a banki alkalmazottak kiképzésére használnak. Ebben egy fegyveres rablótámadást láthattak, majd pedig a rabló menekülését. A filmnek két változata volt. Az erőszakosabb felvételen a rabló menekülés közben könnyörtelenül fejbe lőtt egy kisfiút, a másik filmen azonban ez nem szerepelt. A kísérlet eredménye azt mutatta, hogy azok a személyek, akik a film erőszakosabb változatát látták, rosszabbul jegyezték meg a részleteket. A legtöbb kutatás e témában azt eredményezte, hogy a szorongás és a stresszhelyzet alapvetően rontja az emlékezés pontosságát, a stressz ugyanis megzavarja a szokásos figyelmi működést. Ennek hatására például egy erőszakos bűncselekmény szemtanúja is inkább a támadó kezében lévő fegyverre figyel, mint a támadó külsejére.¹²

A megtévesztés felderítésére két módszer áll rendelkezésre: az egyik a műszeres őszinteségvizsgálók alkalmazása, a másik az őszinteségvizsgálatok „emberi oldala”, amelyben kiemelkedő szerepet játszik a pszichológia-tudomány. A dolgozat témája is a jog és a pszichológia-tudomány határán helyezkedik el, ezáltal tükrözve a szerző személyes érdeklődését. A következőkben mindkét terület egyes kiemelt elemeinek bemutatására kerül sor.

II. Őszinteségvizsgáló eszközök, módszerek

A köztudatban a poligráf nem más, mint a hazugságot vizsgáló eszköz, amely feltételezés azonban több okból sem elfogadható. Elsősorban azért, mert a poligráfos vizsgálat nem azt állapítja meg: a vizsgált személy hazudik-e, illetve bűnös-e, hanem azt, hogy bizonyos kérdéseknél érzékelhető volt-e stressz reakció, és amennyiben igen, ezek mennyiben kérdőjelezhetik meg az alany őszinteségét.

A fiziológiai mutatók idegesség, izgatottság, harag, félelem, feszengés által „tudat alatt” is befolyásolhatják a szívverést, a vérnyomást, a légzést. Továbbá a megfázás, a fejfájás, egyéb neurológiai, orvosi, és egészségügyi problémák kikerülhetetlen hatást gyakorolnak a vizsgálat eredményére. A poligráf megtévesztésének azonban vannak tudatos módszerei is, mint például:

- autoszuggesztio: a megítélés és az elképzelés befolyásolása tudatosan, vagy tudattalanul;
- lazítás vagy biofeedback: ezáltal a vérnyomás és a légzés frekvenciája csökkenthető;
- nyelvbe harapás, a körmök az öklbe zárt kézbe nyomása, vagy más fájdalom okozása – ezzel a légzés frekvenciája növelhető;
- köhécselés, karfeszítés, mozgás;
- kísérlet a légzés szabályossá tételére;

¹² B Alan Addeley: Az emberi emlékezet. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 431-432. o.

- deopuder, vagy szintelen körömlakk alkalmazása az ujjhegyen, amely megakadályozza az izzadságot, így a bőr elektromos ellenállását csökkentheti.¹³

A következőkben a poligráfhoz hasonló működésű, de speciálisabb eszközök, a poligráf eredményes alternatívái; a technikai fejlődés által e területen is alkalmazható orvosi műszerek, illetve a jövő tényleges őszinteségvizsgáló módszerei, eszközei kerülnek bemutatásra, bízva abban, hogy az olvasóban felülíródik az a képlet és általánosítás, hogy hazugságvizsgáló, hazugságvizsgálat egyenlő poligráffal.

1. Hang stressz analízis (Voice stress analysis – VSA, PSE)

Az emberi hangnak mind az AM, mind az FM tartományban létezik mérhető része. Ellenben az FM tartomány az emberi fül számára nem hallható, érzékelhető hangsáv. A hanganalízis alapja tehát az emberi hang két - egy hallható és egy nem hallható – hangszíne közötti különbség. Az emberi hangnak a rezgését a 8-12/14 Hz frekvenciatartományban Olaf Lippold brit pszichológus fedezte fel 1957-ben. Több tudóstársával arra a megállapításra jutottak, hogy amikor a kísérleti személyek nyugalomban vannak, a kiadott hangok 12 Hz tartomány körül mozognak, viszont ha a valamilyen izgalom, stressz éri őket, akkor a hangmagasság növekszik. A változás oka, hogy stresszhelyzetben a gége harántcsikolt izmai akaratlanul is megfeszülnek, és ez a hangképzés változását okozza. A VSA technológiát először az amerikai hadsereg használta a poligráf alternatívájaként. 1971-ben Wilson Ford, Alan Bell és Charles McQuiston poligráfos vizsgálók és egyben amerikai hadsereg tagjai alkották meg az első berendezést, amelyet Pszichológia Stressz értékelőnek (PSE) neveztek el. A műszer a hang stresszhez köthető összetevőit mérte és ábrázolta grafikusán, igazi hazugságvizsgálónak azonban akkor még nem lehetett nevezni.¹⁴

A VSA előnyei a poligráffal szemben:

- alkalmazható hang-videófelvétel útján is, nem szükséges az alany jelenléte;
- az alkohol, drogok, és az egészségügyi állapot nem befolyásolja a tesztet;
- az alany nem képes manipulálni a hangfrekvenciáját, önkéntelen folyamatok játszódnak le;
- kevesebb stresszel jár a vizsgálat, mint egy átlagos kihallgatás, csak zárt kérdéseket tesznek fel az alanynak, amelyre igennel, vagy nemmel kell válaszolnia;
- csak a személyes vizsgálat esetén szükséges a hozzájárulás, így titkos nyomozási eszközként is funkcionálhat;
- könnyebb, gyorsabb használat, olcsóbb műszer (1/4-e a poligráfos vizsgálat költségének), csupán egy hardver, és egy mikrofon szükséges hozzá, amely összeköttetésben van egy számítógéppel vagy egyéb rögzítővel, ezért sokkal mobilisabb;

¹³Agárdi Tamás, Kármán Gabriella: A hazugságvizsgálatról más szemmel. Belügyi Szemle 1999. 10. sz. 105. o.

¹⁴<http://pursuitmag.com/solving-cases-with-voice-stress-analysis-vsa-technology/> (2011.12.01.)

- tehát szinte bárhol, bármikor, utólag is alkalmazható, nem szükséges hozzá olyan steril környezet, mint a poligráfhoz (az Amerikai Speciális Erők Irakban is bevetették).

A VSA egy széles körben alkalmazott, elterjedt eszköz, az FBI és a CIA mellett többek között Magyarországon is használják főleg a humán biztonság területén. Vállalatokon belül is gyakori az alkalmazása kiváltképp csalás, lopás, sikkasztás, hűtlen kezelés, belső visszaélések, vesztegetések, üzleti hírszerzés felderítésére (ilyen jellegű hazugságvizsgálatot végez például az ANIMA Polygraph Kft.).¹⁵

2. Kriminálisztikai írásvizsgálat és a grafometria

A fenti idézet jól mutatja, hogy adott személy kézírása ugyanannak az entitás megnyilvánulásnak a különböző állapota, változata, formája. Két (alá)írás vizsgálatkor tehát egy személy két különböző megjelenésének állapotát észlelhetjük.¹⁶ A kriminálisztika célja az azonosítás, egyediesítés, így az írásvizsgálat során is a leggyakoribb kérdésként az merül fel, hogy a két összehasonlított (alá)írás azonos-e? Ez a kérdés ilyen megfogalmazásban azonban nem helyes, ugyanis két (alá)írás sohasem lehet teljesen azonos. A kiinduló kérdés így hangzik helyesen: azonos eredetű-e a két (alá)írás? Ebből következően a helyes fogalomhasználat nem az írászonosítás, hanem a kézeredet-azonosítás. A kriminálisztikai közelítésű kézeredetvizsgálat tehát két eltérő idejű és eltérő külső-belső környezet által meghatározott állapotot hasonlít össze. Ezzel szemben, illetve ezt kiegészítve az íráspszichológia már az íráshoz nem csupán, mint egy nyomhoz közelít, hanem az emberi pszichikum egy termékének tekinti azt. Az írás vizsgálata alapján tehát következtetéseket von le az írást létrehozó személyiségére, viselkedési szokásaira vonatkozóan. Ezt követően a személyt érintő információkkal szükséges összehasonlítani a kérdéses mintát, hogy az abban kifejeződött állapot keletkezhetett-e az adott alanytól.¹⁷

A személyazonosító célú írásvizsgáló módszer alapja az a kijelentés, hogy minden ember kézírása egyedi sajátosságokkal bír. Ezen állítás tudományos bázisát Pavlovnak a magasabb fokú idegtevékenységről szóló tanítása képezi, amely a feltétlen és feltételes reflexre épül. Az egymástól független idegkapcsolatok rendszeresen ismétlődő, állandósuló összekapcsolása dinamikus sztereotíp rendszert alkot. Ilyen rendszer az íráskészség is, amelynek alapját az agyi idegkapcsolatok képezik. Ezért állíthatjuk, hogy nem a kéz, hanem az agy ír.¹⁸ A betűk formája, a vonalak alakítása, az írás papíron történő elhelyezése mind tudattalanul kommunikálja aktuális állapotunkat, a verbális tartalomhoz, a címzetthez való viszonyunkat, de jelentős mértékben tükrözi önmagunkról vallott tudattalan elképzeléseinket is.¹⁹ Így az „írászonosítás” során az íráskészítő személyiségének feltárására nyílik lehetőség, ami pedig segítséget nyújthat a kihallgatási taktika meghatározásához.

¹⁵ <http://www.polygraph.hu/reszletek/index/ceginfo> (2010.12.01.)

¹⁶ Agárdi: i.m. 32-59. o.

¹⁷ Agárdi: i.m. 35. o.

¹⁸ Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor: Kriminálisztika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009. 138. o.

¹⁹ <http://www.biszk.hu/list/cases/graf> (2011.12.01.)

Mindhárom elkülöníthető írásvizsgálati ág – jelesül a grafokomporáció, a grafoanalízis és a grafolingvisztika is – az ún. „hárompróba” eljárást alkalmazza az alany szavahihetőségének megállapítására, a valóságtorzítás (hazugság) kiszűrésére. A vizsgálat lényege, hogy differenciáltan kidolgozzák a hazugsággal kapcsolatos írásismérvek, írássajátosságok rendszerét, majd a hazugságprofil felállításához két homogén írásmintára van szükség. Az egyik az ugyanattól a személytől felvett biztos „nem”, a másik pedig egy biztosan „igen” tartalmú, válaszó kézírás, melyet összevetnek az inkriminált kézírással (amely egy a cselekménnyel összefüggő írásos dokumentum), az egyezés mértékét kutatva a három minta között. Az azonos írásjegyek két mintán történő vizsgálata határozza meg azokat az eltéréseket, amelyek a hazug írás grafológiai jellegzetességeit jellemzik. Ezzel az eljárással létrejöhethet egy ún. íráson alapuló poligráf, azaz „grafopoligráf”. A „hárompróba” eljárás abban a speciális esetben is alkalmazható, ha az inkriminált írással kapcsolatban az a kérdés merül fel, hogy az kényszer vagy fenyegetés hatására készült-e.

Az eredményeket mind a klasszikus grafológia módszereivel mind a Grafológiai Intézetben kidolgozott számítógépes eljárásokkal is elérhetjük, értékelhetjük. Az elmúlt években került kifejlesztésre egy olyan számítógép által vezérelt eszköz – grafometer – amelynek a segítségével hatékonyan lehet elemezni a kézírást. Ez a digitális tábla másodpercenként ezer, illetve centiméterenként száz mérési ponton képes megmérni az emberi kézírás fizikai tulajdonságait, amelyeket nem lehet tudatosan kontrollálni. Ilyen tulajdonságok például hogy mennyi időt tölt a toll a papíron, illetve a levegőben, mekkora az egyes írásjelek szélessége, hossza, nagysága, dőlésszöge. Továbbá, hogy milyen a toll pozíciója, mekkora az írás sebessége és milyen erősen nyomja rá az illető a tollat a papírra. Az írásgörbe mért adatait a számítógépben algoritmizálják, majd statisztikai elemezik ki. E modern mérési technika és a matematikai statisztikai eljárások segítségével az azonosítás objektívizálódása következik be, amely által egzaktabb eredmény biztosítására nyílik lehetőség.

Összehasonlítva a grafometert a poligráffal megállapítható, hogy az előbbi érzékenyebb műszerként jelzi azoknak a diszharmonikus tényezőknek a megjelenését, amelyek az eltitkolni szánt tartalmat kísérik.²⁰ A grafometer a központi idegrendszer tevékenységét vizsgálja, míg a poligráf az idegrendszer alacsonyabb szintjén álló működéshez köthető élettani jelenségeket méri. A poligráfos vizsgálat időben korlátozott (a folyamatos külső behatás okán, például vérnyomásmérés), a grafometernél ilyen akadály nem mutatkozik. Ezáltal a poligráfos vizsgálatnál kevesebb kérdés feltételére nyílik lehetőség. Mindkét vizsgálathoz szükséges az alany bejegyzése és bár a grafometriát a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (továbbiakban: Be.) még nem szabályozza, a vizsgálat elvégzésének feltételei a gyakorlatban a poligráfos vizsgálathoz igazodnak. A grafometer manipulálására jóval szűkebb körben van mód, mivel, ahogy az már korábban említésre került, az írás egy dinamikus sztereotíp rendszert alkot. Amennyiben, amit írunk nem igaz, a megszokott írásfolyamat megváltozik, az automatizmust felváltja egy többletelemekből álló, tudatosan kontrollált eljárás, ezáltal pedig növekszik a reakcióidő. Egyúttal a spontán, harmonikus író mozgások felbomlanak, a dinamikus

²⁰ Agárdi – Kármán: i.m. 97. o.

sztereotípiák a háttérbe szorulnak, fokozott kontroll lesz észlelhető.²¹ Egy ezzel összefüggő kísérletben 34 hallgatót vizsgáltak meg, akik azt a feladatot kapták, hogy egy valós és egy kitalált történetet írjanak le egy szenzorokkal ellátott felületre. A résztvevők írásképeinek részletei, például a különböző betűk egymáshoz viszonyított aránya anélkül változtak, hogy a hallgatók észrevették volna. Az észrevétlen eltérések oka, hogy kitalált szöveg esetén koncentrálni kell a hazugságra, miközben húsz éves kortól maga az írás automatizált folyamat. Mivel a hazug ember a hazugsággal van elfoglalva, az automatizált folyamatok részlegesen blokkolódnak: a hazugságok által igénybe vett agyterület hiányzik az íráshoz, ezért változik az íráskép.²²

A komputeres grafometria legnagyobb előnye, hogy képes mérni, illetve elemezni a levegőben lejátszódó folyamatokat is, azt, amikor az automatikus mozgások tudatossá válnak, ezáltal „szinte kijátszhatatlan” őszinteségvizsgálóként funkcionál, amely előtt nagy jövő áll mind Magyarországon, mind a világ többi részén.

3. EEG- agyi ujjnyom

Az Elektroenkefalográfia (a továbbiakban: EEG) a pszichés működés háttérét vizsgálja, ezáltal segít eldönteni, hogy egy bizonyos információ létezik-e, elraktározódott-e a vizsgált ember agyában. A műszer a neuronok elektromos aktivitását méri, az agyhullámok reakcióját, amelyeket az alany produkál a neki mondott szavak, frázisok, a számítógépen mutatott képek hatására. Az agyi ujjnyom feltalálója a Harvard egyetemen képzett Lawrence Farwell. A műszer alapja az agy eltérő működése, különböző folyamatok elindulása ismert és releváns, valamint ismeretlen és irreleváns információk esetében.

A vizsgálat során a gyanúsított egy érzékelőkkel teli fejpántot visel agytevékenységének mérése céljából. A vizsgáló figyelni az agyműködés változását a bűncselekménnyel kapcsolatos képek mutatása és szavak elhangzása során. Az ingerek, amelyek érik az alanyt három csoportba oszthatóak: az első a semleges, sem a nyomozás, sem az alany számára nem releváns ingerek csoportja. A második a már releváns ingereké, a harmadik pedig a legalaposabb vizsgálat, ahol olyan releváns információkat közölnek a vizsgálat alá vont személlyel, amelyről korábban azt állította, hogy nem tudja, nem ismeri azokat. Ezek olyan részletinformációk, amelyekkel csak az elkövető, vagy a nyomozóhatóság rendelkezhet, nem hozták tehát nyilvánosságra, így egy ártatlan gyanúsított, vagy a közvélemény nem ismeri őket. A legfontosabb a vizsgálat e szakasza, mivel itt lehet elkülöníteni az elkövetőt (aki rendelkezik a bizonyos többletinformációval) attól, aki „az újságban olvasta”, illetve esetleg a többszöri kihallgatása által váltak számára ismertté a cselekmény egyes részletei. A három ingercsoportra adott reakciókat összehasonlítva az agyi ujjnyomrendszer matematikailag kiszámolja és meghatározza azt, hogy az információ létezik-e („information present”), vagy hiányzik („information absent”) a személy agyában.

²¹ Agárdi: i.m. 40. o.

²² http://index.hu/tudomany/2009/09/08/a_keziras_alapjan_leleplezhető_aki_hazudik/ (2011.12.01.)

Amikor az agy felismer egy képet, vagy egy szót, egy önkéntelen, kényszerű hullám keletkezik, amelyet L. Farwell P300/MERMER-nek hív [memory and encoding related multifaceted electroencephalographic response (memória és a kapcsolódó sokrétű elektroencefalografikus válasz)].

Az agyi ujjnyom felhasználásának két fő lehetősége van:

- a bűnesetek, terrorista cselekmények által hagyott nyomok vizsgálata az agyban, valamint
- a speciális tudás, szakértelem és gyakorlat kinyomozása: L. Farwell együttműködve Drew Richardsonnal (aki az FBI terrorista, valamint bio- és nukleáris fegyver ellenes részlegének a vezetője volt) egy kísérletet végzett, amelyben az EEG feladata volt egy 21 fős csoport tagjairól azt megállapítani, hogy melyikük FBI ügynök – ezáltal rendelkezik az ehhez szükséges extra tudással – és melyikük civil. Az EEG sikerrel vette az azonosítási feladatot.

Az amerikai kormány több mint egy millió USD-t költött az eszköz fejlesztésére, amelyet már a gyakorlatban is alkalmaztak, sőt bizonyítékként is használtak több kiemelt súlyú bűncselekménnyel kapcsolatos büntetőeljárásban: a gyilkossággal vádolt és elítélt Terry Harrington ügyében például a fellebbezési eljárás során a bíróság tudományos bizonyítékként elfogadta az akkoriban teljesen új technikát, amely szerint a terhelt agyában nem tárolt képeket az adott gyilkosság részleteiről, így felmentésére került sor.²³

Az EEG 2008-ban, a Londonban megrendezésre került, többek között az amerikai kormány által is támogatott és minden évben meghirdetett Globális Biztonsági Kihívások (Global Security Challenge) eseményen döntős volt; „a világ” tehát elismerte alkalmazhatóságát és relevanciáját. Az eszköz eddig említett előnyei és sikerei mellett meg kell azonban említeni a hátrányait is. Az EEG csak azt képes megállapítani, hogy az információ létezik-e az alany agyában, azt nem, hogy hogyan került oda. Amennyiben a vizsgálat alá vont személy akár annak okán, hogy tanúja volt a cselekménynek, akár egyéb okból rendelkezik a nyomozók által is birtokolt információkkal a készülék nem alkalmazható, illetve csak a további bizonyítékok felderítésével együtt válik értelmezhetővé a mutatott eredmény. Az EEG tehát csak az információ felderítésére képes a szándék megállapítására nem, így nem segít kinyomozni azt, hogy melyik fél állítása felel meg a valóságnak.²⁴

Összefoglalva az eddig említetteket, az EEG nem képes megállapítani azt, hogy az alany hazudik-e, azt azonban igen, hogy a bűncselekmény helyszínén tartózkodott-e, mennyire ismeri annak részleteit, és ezáltal az egyéb bizonyítékokkal összevetve alkalmas a bűnösség kérdésének megválaszolására.

4. fMRI

A kutatók kísérleteztek más számítógépes agyi képalkotó műszerrel is, amely felfedi a vér áramlását az agy különböző szakaszaiban. A vizsgálatok ugyanis azt mutatják, hogy az emberek az agyuk nagyobb szakaszát használják, ha hazudnak, mint amikor

²³ <http://abcnews.go.com/GMA/story?id=127983> (2011.12.01.)

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Brain_fingerprinting (2011.12.01.)

igazat mondanak. Paul C. Lauterbur kémikus 2003-ban már Nobel-díjat kapott a funkcionális mágneses rezonancia képalkotó (vagy egyszerűbben: mágneses rezonancia tomográf), az fMRI berendezésének feltalálásáért.²⁵ Az fMRI teszt során az agyban lévő oxigén mennyiségét mérik, amely összefüggésben van a véráramlással, ebből következtetnek ugyanis a véráramlás intenzitására.²⁶ Az agy oxigénfogyasztását, az áramló vér mennyiségét (a vér hemoglobinmolekuláinak vagy a hidrogénatommagoknak a mágneses rezonanciáját) észlelve az fMRI az ember döntéshozatali folyamatait, gondolkodását, érzelmeit, így igazmondását, nyomon követheti. Egyre több kutatási adat utal ugyanis arra, hogy ha nem mondunk igazat, agyunk meghatározott régiói aktívabban kezdenek működni és minél aktívabb egy agyterület, annál több vér áramlik át ezeken a részeken, az fMRI képeken pedig annál erősebben fog "felvillanni" az adott agyi régió. Ezzel a vizsgálattal tehát arra az érdekes kérdésre is választ kaphatunk, hogy melyik agyféltekét használja az ember a hazugság során. Az eredményeket pedig nem a vizsgálatvezető személy, hanem a számítógép értékeli ki, így kizárhatóak a vizsgáló gyakorlatlanságából fakadó szubjektív tévedések is.²⁷

Egy a Pennsylvanai Egyetemen végzett kutatásban a 18 kísérletben résztvevőnek, adtak egy-egy kártyát, majd megkérték őket, hogy tagadják le, hogy az adott kártya náluk van, mialatt pedig a kártyáról hazudtak az agyuk egyes részeiben erősödött, élénkült az agyi tevékenység. Daniel Langleben tudós, - akinek az egyik kutatási területe a hazugság kinyomozása - ezzel kapcsolatban úgy vélekedik, hogy „az agyunk el akarja mondani az igazat, és ezért sokkal nagyobb erőfeszítésbe telik neki kitalálni egy hazugságot, mint elmondani az igazat”.²⁸ A biztató eredmények nyomán még az Amerikai Védelmi Minisztérium is tanulmányozni kezdte az fMRI-készülékek őszinteségvizsgálatban történő alkalmazhatóságát. San Diego-i védőügyvédek pedig az USA-ban elsőként nyújtottak be olyan kérvényt, hogy az fMRI-vizsgálat eredményeit érvényes bizonyítékként fogadja el a bíróság.

5. Egy, még felfedezésre váró eszköz: a monoscanner

Az fMRI készülék az elmondottak ellenére még fejlesztésre szorul a pontosabb eredmények, valamint az általános alkalmazhatóság elérése érdekében. Egy igazán érdekes eszköz, amely nagy áttörést jelentene a kriminalisztika területén; a monoscanner vagy brains scanner, amely már nem a fízológiai jelenségeket vizsgálná, hanem az eljárás alá vont személy agyában megjelenő gondolatokat, emlékképeket. A műszer olyan előnnyel is kecsegtetne, mint például a vizsgált személy agya, gondolatai - szemben például a szerény mennyiségű vagy egyáltalán nem lévő nyomok-

²⁵ Fenyvesi Csaba: Elméleti modellek „kriminalisztikai” Nobel-díjak megszerzésére.

Rendészeti Szemle 2007. 1. sz. 103. o.

²⁶

<http://www.wired.com/politics/law/commentary/circuitcourt/2006/03/70411?currentPage=2> (2011.12.01.)

²⁷ <http://www.origo.hu/tudomany/20100311-hazugsagvizsgalat-fmri-a-maganszfera-vedelme-a-vadlottakat-is-megilleti.html> (2011.12.01.)

²⁸ <http://directory.leadmaverick.com/Helping-Psychology/DallasFort-WorthArlington/TX/10/5807/index.aspx> (2011.12.01.)

kal és anyagmaradványokkal - mindig rendelkezésre állnak, valamint a gondolatok sokkal kevésbé volnának manipulálhatóak egy ilyen eljárásban. Az eszközzel könnyebben kiszűrhetők lennének a nem bűnösök is, mivel az ő agyukban nem jelennek meg a bűncselekménnyel kapcsolatos képek (information absent). Abban az esetben viszont, ha megjelenik a kép további eredményt hozó, szabályszerű nyomozási cselekményekre is sor kerülhetne ez alapján. Így például házkutatást lehetne tartani az agyképen megjelenő helyszínen, fel lehetne kutatni a bűncselekményhez kötődő személyeket, (tettestársakat, további sértetteket), tárgyakat. A valódi (kriminális) agyképek (information present) esetlegesen még ki is nyomtathatók, (monoprinter vagy monofotó), melyek részei lehetnek a bizonyítékoknak, a bizonyítási eljárásnak, ehhez azonban az alapkutatóknak (pl. biológusoknak, biofizikusoknak, esetleg orvosoknak) fel kell fedezniük az agyban levő gondolatok olvasásának, képi megjelenítésének technikáját.²⁹

III. A megtévesztés felderítésének „emberi oldala”

A megtévesztés definiálása nem könnyű feladat, számos tudós próbálkozott már vele, több-kevesebb sikerrel. E dolgozatban Vrij meghatározását hasznosítottam, aki szerint „a megtévesztés egy sikeres, vagy sikertelen, megfontolt, illetve szándékos kísérlet egy másik emberben olyan hit keltésére, amelyről az állítója tudja, hogy nem igaz”.³⁰ Vrij tehát csak a tudatos folyamatokat tekinti hazugságnak, a nem szándékos rosszul emlékezés véleménye szerint nem tartozik ide. Képesnek lenni a terheltek, tanúk, sértettek által elmondottak valóságtartalmának megállapítására jelentős feladat, amelynek hátterében három terület áll: a „gondolatolvasás”³¹ pszichológiája, az önszabályozás pszichológiája, továbbá a bűnösség és ártatlanság pszichológiája. A következőkben e területekkel a terheltekkel összefüggésben foglalkozom.

A gondolatolvasás egy módszer, eszköz, amelynek célja, hogy javítsa az emberek azon képességét, hogy előre meg tudják határozni a másik ember viselkedését. Sarokköve annak, hogy szimuláljuk egy másik ember agyát, az hogy valaki beleképzeli magát egy másik ember helyzetébe. Ebből is látszik, hogy ez egy mindennapos tevékenység nem valamilyen varázslás. A gondolatolvasásnak két formája létezik: az egyik, amikor a társadalmi megfigyelés használható nyomként, amelyből következtést lehet levonni a mentális állapotra nézve (például: az arcából úgy tűnt, hogy büntudata van). A másik, amikor a társadalmi megfigyelés nem csupán a mentális állapot megértésére szolgál, hanem a viselkedésre is következtethetünk belőle (például: „úgy vélem pihenésre van szükséged egy ilyen nap után!”). A nyomozó a gondolatolvasás során megpróbálja a terhelt jövőbeli viselkedését, stratégiáját megjósolni. A megfigyelések ugyanis azt bizonyítják, hogy a bűnös és az ártatlan terhelti stratégiák eltérhetnek egymástól. De mi módon térhet el a viselkedésük, és ez miben

²⁹ Fenyvesi: i.m. 104-105. o.

³⁰ Granhag Par Anders – Aldert Vrij: Deception detection. In: Neil Brewer – Kipling D. Williams (eds.): Psychology and law. The Guilford Press, New York-London 2005. 44. o.

³¹ A gondolatolvasást e témában nem, mint valami földönkívüli, paranormális tevékenységként kell értelmezni, természetesen nem egyenlő azzal, hogy például valaki megpróbálja egy másik ember agyának aktuális tartalmát kiszedni annak fejéből.

segíti a nyomozók munkáját? A kihallgatások során gyakran követik el azt a hibát a nyomozók, hogy hisznek az olyan előítéletekben, mint hogy a bűnös terhelt nagyobb valószínűséggel mutat idegességet. Egy másik esetben pedig a kérdező feltételezi, hogy a terhelt ugyanolyan mentális állapotban van, amiben ő szeretné, hogy legyen. Például: „ha én lennék a terhelt és szembesítenének ennyi bizonyítékkal, biztos, hogy összetörnék” sztereotípiája. Vagy a kérdező feltételezi, hogy a terhelt állapota a tipikus bűnözőének felel meg, tipikus bűnöző gondolkodású. A bűnös terhelt gyakran rendelkezik kizárólagos, vagy extra tudással a bűncselekményről, és ha ez a tudás nyilvánvalóvá válik a kérdező előtt, feltételezhető, hogy az adott személy az elkövető. A bűnös és ártatlan terheltek viselkedésében tehát különbséget lehet tenni a bűncselekményhez való viszonyuk, a bűncselekményről való információik által. Az mindenképp leszögezhető az elmondottakkal kapcsolatban, hogy ha a kérdező sztereotípiáktól elfogult, ez azt eredményezi, hogy a kihallgatás vallomásorientált lesz.

Az önszabályozás pszichológiája kifejezés arra utal, hogy az emberek adott szituációban milyen módon kontrollálják a viselkedésüket. Az emberek céljaik elérése érdekében önkorlátozó stratégiákat használnak, amelyek gyakran nem is tudatosak, megfontoltak. A tanulmány alapjául szolgáló dolgozatban azonban, csupán a tudatos önszabályozási technikákkal foglalkoztam, amelyeket valamilyen fenyegető szituáció idézheti elő, mint például az, ha valaki nem tudja mi vár rá a közeljövőben. A terhelt a közelgő kihallgatást ilyen fenyegetésként élheti meg, mivel nem tudja, hogy a nyomozók mennyit tudnak az esetről. Az ember normál körülmények között megérzi a fenyegetést és ekkor több önszabályozó módszert választhat, de valamennyi célja a kontroll helyreállítása. A viselkedési módszer alkalmazója teljes egészében megpróbálja elkerülni a fenyegetést azzal például, hogy elhatározza, nem szólal meg a kihallgatás során. A megismerő módszer esetén pedig megpróbál egy számára ártalmatlan részletére összpontosítani az esetnek.

A pszichológiai bűnösséggel és ártatlansággal foglalkozva egy bizonyos szintig úgy tűnhet, hogy mind a bűnös, mind az ártatlan terhelt hasonló, tekintettel a közelgő interjú fenyegetettségére és arra a stresszre, hogy bűnösnek ítélik. Egy ponton azonban különböznek: a kapcsolatukban, amely a bűncselekményhez köti őket (pl.: hogy történt a cselekmény, milyen fegyvert használtak, azt hol hagyták stb.). A fenyegetést nem a tudás jelenti önmagában, hanem az, hogy ez a tudás a kihallgató számára nyilvánvalóvá válik, ennek a kellemetlen ingernek a hatása pedig megjelenhet a terhelteken. Ezért feltételezhető, hogy a bűnös terheltek több időt töltenek azzal, hogy megpróbálják kideríteni milyen terhelő bizonyítékokkal rendelkeznek a hatóságok. Teszik mindezt azért, hogy ez alapján felkészülhessenek a kérdésekre, amelyekkel a kihallgatás során szembesítik majd őket. Ebben a folyamatban a bűnös terhelt előre eldönti, mely kérdésekre fog válaszolni, melyekre fog tagadni, illetve milyen kérdéseket próbál elkerülni.³²

Mind a terheltekkel, mind a tanúkkal kapcsolatban elmondható, hogy a megtevesztés felderítése azért sem könnyű feladat, mert sok általános tévhit, elfogultság,

³² Granhag Par Anders – Maria Hatrwig: A new theoretical perspective on deception detection on the psychology of instrumental mind-reading. John Jay College of Criminal Justice, New York, USA 2008. 190-193. o.

előítélet él az emberekben ezzel kapcsolatban. Egy ezzel foglalkozó kísérletben az alanyoknak egy videofelvételen látott személy mondatainak valóságtartalmát kellett megállapítaniuk. Habár a résztvevőkkel előre közölték, hogy azonos számú igazat mondó és hazugságot állító egyénről látnak majd felvételt, az eredmények mégis azt mutatták, hogy a kísérleti személyek jóval többször mondták, hogy „Ez az állítás igaz”, minthogy „Ez az állítás hamis”. Ez az ún. igazsággal, igazzal szembeni elfogultság, amelyet főleg a laikusoknál figyeltek meg a kutatók. A rendőrségi dolgozóknál ez az elfogultság rendszerint nem volt ennyire nyilvánvaló, sőt bizonyos esetekben hiányzott is. Mindez azonban nem meglepő, hiszen a kihallgatások és a gyanúsítottak által ők többször találják szembe magukat „csaló magatartással”. Hartwig, Granhag, Strömwell és Anderson hasonló kísérletet végzett a „börtönlakókkal” kapcsolatban. A kísérlet teljesen ellentétes eredményt hozott, az elítéltek ugyanis sokkal többször feltételezték a videón elhangzó állításokról, hogy azok megtévesztőek. Ezt azonban nem csak feltételezték, hanem elég nagy pontossággal is állapították meg. Az igaz mondatok megítélésében azonban már nem voltak ilyen sikeresek. A börtönkörnyezet által az elítéltekre a hazugság, „becsapás” melletti elfogultság volt jellemző.³³

A megtévesztés kinyomozásában fontos szerepe lehet az állítások újbóli értékelésének is. Ezt jól mutatja Granhag és Strömwell kísérlete: 11 nap alatt háromszor hallgatták ki a terhelteket, majd azt tesztelték, hogy jobb eredményt produkálnak-e a „bírók”, ha mind a háromról készült felvételt megtekintik. Azok, akik egy kihallgatás megnézése után értékelték, 55,6 %-ban voltak pontosak, akik pedig mindhármat megnézték egymás után 56,9 %-ban. Jól látszik tehát, hogy ebben az esetben nem sok különbség volt az értékelések precizitása között. Amikor azonban lépésről lépésre tekintették meg a felvételeket, úgy hogy már az első után is értékelték, a teljesítmény közel 70 %-ra javult.

A kriminálpszichológia tudomány feltételezi, hogyha megkíséreljük eltitkolni az információt, a tudatalatti testbeszédünk felfedheti az igazi érzéseinket egyfajta családi jelzésként. Ezzel kapcsolatosan a kriminálpszichológiai kutatók szerint az alábbi testkommunikáció jelek utalhatnak valótlan állításra:

- a hazudozók hajlamosabbak kevesebbet mosolyogni;
- a szemkontaktus fokozódása, gyakoribbá válása, ami pont az ellentéte az általános hiedelemnek, de valószínűbb, hogy azok, akik meg akarnak téveszteni valakit, feltételezik, hogyha elfordítják a tekintetüket, rajtakapják őket;
- vélelmezhető az is, hogy a hazudozók gyakrabban pislognak és a pupilláik jobban kitágulnak;
- az általános hittel szemben szintén nem jellemzőek a nyugtalan, ideges mozdulatok és a sunyi testtartás, mivel tudatosan kontrollálják a testüket (jellemzőek lehetnek azonban a beszédhibák, a hezitálás, túl terjengős beszéd);

³³ Anders – Vrij: i.m. 49-50. o.

- az egyének kommunikációs készségei közötti különbség, valamint az emberek saját megtévesztő képességükbe vetett bizalmuk szorosan kapcsolódik a megtévesztési kvalitásukhoz.³⁴

Leszögezhető, hogy a pontos figyelem, amely mind a verbális, mind a nonverbális jelekre is irányul sikeres taktika lehet a megtévesztés felderítésében. Különösen a hirtelen változásokat kell regisztrálni a gesztusban, mimikában, szóhasználatban. Ezeket a jeleket azonban mindig az adott egyénhez viszonyítva kell értelmezni, hiszen előfordulhat, hogy valakinél általános viselkedés a szaggatott, tétovázó beszéd, manipulatív kézmozdulatok használata.³⁵

IV. Interjú egy nyomozóval, avagy „mérlegen a valóság”

A dolgozatban vizsgált témákkal kapcsolatban egy vezető beosztású nyomozót kérdeztem meg hazai gyakorlati tapasztalatairól. Az általam feltett kérdések folytán egy kötetlen beszélgetés alakult ki, amelynek lényege a következőkben kerül kifejtésre.

Az egyes tanúkihallgatások során csak a kezdeti adategyeztetés, ami minden esetben megegyezik egymással, ettől kezdve a kihallgatott személyiségétől, intelligenciájától, a kapcsolatkiépítés fokától, az ügy bonyolultságától, a rendelkezésre álló bizonyítékoktól, attól, hogy hányadikként hallgatják ki az adott tanút, függ a kihallgatás további menete. A kihallgatás nem akkor kezdődik, amikor a tanú belép az adott helységbe, ezt hosszas nyomozás és bizonyítékgyűjtés, tehát felkészülés előzi meg. Az, hogy milyen hosszú ez a felkészülési idő természetesen az ügy nehézségétől, bonyolultságától függ. Nagyon fontos a pozitív megerősítés, a kontaktus, és ez által a bizalom kiépítése a kihallgatás kezdetekor. Ettől kezdve általában véve két lehetőség van: először is, megkérlik a tanút, hogy magától, félbeszakítás nélkül mondjon el mindent. A másik lehetőség, hogy a kihallgatás kérdés-felelet formájában történik, ekkor viszont a nyomozó irányítja, uralja a kihallgatást. Mindkét esetben nagyon fontos azonban a kihallgatás végén az alany szubjektív véleményének a megkérdezése, mert ekkor még előjöhethetnek olyan fontos információk, amire a nyomozó esetleg nem kérdezett rá, de az alany megfigyelte, mivel az számára valamiért fontos momentum volt és az elkövető „egyedi azonosító jele lehet”. A befolyásoló kérdésfeltétellel kapcsolatban elmondható, hogy néha elkerülhetetlen, ha egy konkrét információra kíváncsi a kihallgató.

A terhelt kihallgatása mindenképp nehezebb feladat, mint a tanúé, általánosságban csak az mondható el róla, hogy kellő komolysággal kell lefolytatni. Mind a tanúnál, mind a terhelnél kiemelkedő jelentőségűek a figyelmeztetések, valamint, hogy a kihallgatás végén olvassák el és írják alá a vallomásukat. A beismerő vallomások egyfajta erkölcsi győzelemnek tekinthetőek a rendőrség részéről, továbbá megkönnyítik a büntetőeljárást. Önmagukban, ahogy ezt a Be. is kimondja semmiképp sem elegendő bizonyítékok, és jelentőségük esetről esetre más. Ha a helyszínen készített jegyzőkönyv, az egyéb tárgyi bizonyítékok, a beismerő vallomás „egybeesik”, azonos irányba mutat és a terhelt ezek után még egy helyszíni kihallgatáson is megismétli a korábbi kihallgatáson elmondottakat, a bizonyítékoknak egy nagyon

³⁴ Fenyvesi Csaba: Szembesítés. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2008. 167-168. o.

³⁵ Fenyvesi: i.m. 170. o.

erős láncolata áll össze az adott ügyben. A hamis beismerés nem túl gyakori a nyomozó szerint, illetve a helyes megfogalmazás az, hogy igen ritka, hogy bírói ítélet alapjává váljon egy ilyen tartalmú vallomás.

Az (objektív értelemben vett) hamis tanúzás inkább hétköznapi jelenség, amelynek biztosan vannak látens részei is, de gyakori, hogy emiatt büntetőeljárást kezdeményeznek a rendőrök. Egy rutinos nyomozó mindenképpen képes felismerni a megtévesztést a kihallgatás során. Ennek egyik módja lehet például a verbális és nonverbális jelek figyelése. A nyomozó feltesz több olyan alapkérdést, amelyre szinte biztos, hogy a tanú, terhelt igazat mond. Válaszai során megfigyeli a viselkedését (például testtartás, szemmozgás, hangsúlyozás, gesztikulálás), ezután pedig feltesz pár „kínosabb” kérdést, amely a bűncselekménnyel, annak elkövetésével kapcsolatos. Ezekre a kérdésekre adott válaszok során pedig megfigyeli, hogy az alany viselkedése mennyiben változott. Tanúk esetében eredményes lehet az események többszöri, más sorrendben, más szemszögből való elmeséltetése is, így kiszűrhető, ha a tanú nem élményszerűen emlékszik az eseményekre, azaz csak „betanulta” a vallomását, vagy nem megbízhatóan, alaposan emlékszik vissza az eseményekre. A megkérdezett nyomozó egyetértett azzal a véleményemmel, hogy bár van pszichológiai oktatás a rendőrképzésben, ez semmiképp sem elégséges, valamint azzal, hogy a sokan személyiségük folytán (pl.: nem megfelelő kontaktus-felépítési képesség idegenek felé), nem alkalmasak kihallgatások lefolytatására.

Az elmondottak alapján arra a következtetésre jutottam, hogy sajnálatos módon, a hazai rendőrségeken gátja lehet minden fajta új őszinteségvizsgáló készülék bevezetésének az anyagi források hiánya. Ugyanis, ha még a kihallgatás célját szolgáló szobák videokamerával történő felszerelése sem valósulhat meg, addig a legmodernebb technikák alkalmazása szóba sem kerül. A kihallgatások kép és hangfelvételen való rögzítése jelentős célkitűzés, hiszen a felvételek biztosítékként szolgálhatnak a kihallgatások jogszerűségére, ez pedig mind a tanúi; terhelti; sértetti, mind a hatósági oldal érdeke.

V. Összegzés – Mi (és mit hoz) a jövő?

A vallomások értékelésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni az emberi emlékezettel és személyiséggel kapcsolatos pszichológiai ismereteket, törvényszerűségeket, mint például a befolyás, szuggesztívó ereje, szerepe a vallomások kialakulásában.³⁶ A vallomás befolyásolásának történelmi előzményeit tekintve Ulpianus neve merül fel. A jogtudós a kihallgatásokkal kapcsolatban felhívta a bírák figyelmét arra, hogy ne tegyenek fel olyan kérdéseket, amelyek sugallják a választ (ún. szuggesztív kérdések), mert ezzel befolyásolják a tanút.³⁷ Hugó Münsterberg pedig úgy vélte, hogy az a titokzatos ereje a befolyásolásnak, hogy egyszerre hatja át a szomszédos gondolatokat és érzelmeket, majd természetellenes hatása alá kényszeríti az egész személyiség mentális tevékenységét.

Nem csupán a hazugság a „mindennapi” életünk része, hanem ezzel párhuzamban az igazság keresése is. Keresés közben egyre több új kérdéssel szembesülünk,

³⁶ Elek: i.m. 16. o.

³⁷ Elek: i.m. 37. o.

amelyek megválaszolásra várnak. A kriminalisztika tudomány is folyamatosan kérdésekre válaszol; a hét fő kérdés mellett (Mi? Mikor? Hol? Hogyan? Ki? Kivel? Miért?) a tudomány és a technika fejlődésével mindig új dilemmák, lehetőségek, kihívások merülnek fel. Arra a bevezetésben felelt kérdésre, hogy ténylegesen mérhető-e a hazugság, valószínűleg már az ókorban is – és azóta folyamatosan - azt a választ adták volna, hogy igen (az ókori Kínában például rizsport tettek a gyanúsított szájába a kihallgatás idejére, majd ha annak végén a rizspor száraz volt, ez azt jelentette, hogy a gyanúsított hazudik. Véleményük szerint ugyanis a bűntény miatti feszült idegállapot gátolja a nyálelválasztást, így feltételezhető a gyanúsított bűnössége.)³⁸ A korábban kifejtettek alapján belátható, hogy ez nem igaz, tényleges őszinteségvizsgálóként a jövőbeli monoscanner funkcionálhat. Amíg azonban az egyéb tudományágak képviselői nem fedezik fel az agyban lévő gondolatok olvasásának, képi megjelenítésének technikáját, addig is számos eredményes alternatívája akad a poligráfnak. E műszerek pedig már magasabb rendszerbeli működéseket vizsgálnak. Kiemelve a legnagyobb előnyeit az eddig bemutatott eszközöknek a következő megállapítások tehetőek: a Hang Stressz Analízis elvitathatatlan pozitívuma a módszer egyszerűsége, az, hogy nem szükséges a személyes jelenlét a vizsgálathoz, és ezáltal fedett nyomozásban is jól alkalmazható. Az EEG- agyi ujjnyom és az fMRI legnagyobb előnye úgy gondolom az, hogy „hallgatásos” terhelti taktika esetén is alkalmazható. Nem szükséges, hogy a terhelt megszólaljon, az agyi reakciók – az agyhullámok és a véráramlás intenzitása – leleplezik őt. A grafometer, illetve a kriminalisztikai írásvizsgálatok pedig egy megfelelően összetett és részletes képet tudnak adni a vizsgálat alá vont személyről.

Már a bűnösséget is kimutatni tudó, jövőbeli őszinteségvizsgáló módszerek azonban, önmagukban is számos új kérdést vonnak majd maguk után a büntetőeljárások szempontjából. Az önvádra kötelezés tilalma alapján ugyanis sem a terhelt, sem más személy nem köteles magát vádolni és nem köteles önmaga ellen bizonyítékot szolgáltatni.³⁹ Így ha valóban alkalmazni szeretnék az ilyen jellegű műszereket a jövőben, mind a büntetőeljárás jogi alapelvek, mind az egyes alkotmányos alapjogok újragondolásra szorulhatnak majd a tekintetben, hogy a biztonság javára mennyire korlátozhatóak az egyes szabadságjogok (önrendelkezési jog, magánszférához való jog). Nem véletlen az, hogy a legtöbb példa, kísérlet, új eszköz, amely a dolgozatban bemutatásra kerül az Egyesült Államokhoz kötődik. A tengerentúlon nem csupán a terrorizmus elleni harc, a bűnüldözés és a nemzetvédelem területén használják az őszinteségvizsgáló eszközöket, hanem szinte a mindennapi élet részét képezi, hozzátartozik a kultúrájukhoz, ezért az amerikai kormány nagymértékben támogatja az e területen történő kutatásokat, valamint az ilyen tevékenységre (is) épülő szervezeteket. A magyarországi alkalmazást általában a készülék és pénzhiány hátráltatja a fent említett alapjogok és eljárásjogi alapelvek mellett. A poligráfot, a grafometert és a VSA-t azonban itthon is gyakran használják jogi és egyéb eljárások keretében is. Hazai viszonylatban a legnagyobb jövőt a grafometriában látom, nem csupán a műszerben és a magasan kvalifikált szakértőkben rejlő számos pozitívum miatt, hanem annak okán is, hogy a Grafológiai Intézet komolyan foglalkozik az

³⁸ Anders – Vrij: i.m. 56. o.

³⁹ Be. 8. §

ilyen jellegű őszinteségvizsgálatokkal, ezek fejlesztésével, amelyeket a Magyar Állam is támogat.

Megállapítható tehát, hogy a terhelt az a személy, aki elvileg hitelesen tud számot adni az általa elkövetett bűncselekményről, de ő az a személy is, akinek a legkomolyabb érdeke fűződik a büntetőeljárás (sikertelen) kimeneteléhez. E kettősség okozza a terhelt vallomásával szembeni fenntartásokat, amely szükségessé teszi, hogy a terhelt esetleges beismerése esetén is meg kell szerezni az egyéb bizonyítékokat.⁴⁰ Ugyanis sem a kényszermentes, de tartalmilag hamis, sem pedig a kényszerrel kivett, de egyébként helytálló beismerés nem lehet bírói ítélet alapja. A jövőre nézve kitzűzött cél kettős a justizmordok elkerülése érdekében: egyrészt a megtévesztés, a hazugság minél nagyobb pontosságú-arányú felderítése és kiszűrése. Amihez pedig egyfelől segítséget nyújtanak az egyre fejlettebb technikával rendelkező eszközök, másfelől pedig a nagy gyakorlati tapasztalattal és tudással rendelkező nyomozók, szakértők, bírók, akik mint „élő hazugságvizsgálók működnek”. Másrészt, pedig kiemelkedő jelentőségű a vallomások befolyásolásának elkerülése, kiküszöbölése a büntetőeljárás egészében.

*„Az igazság nem hever csak úgy a földön.
Ha nem keressük, sohasem találjuk meg.”
/Bernhard Borge/*

⁴⁰ Elek Balázs: A kihallgatásról készült rendőri jelentés a büntetőeljárásban. *Ügyvédek Lapja* 2003. 4. sz. 25. o.

Nagy Noémi

Iskolai erőszak. Erőszak a diákok egymás közötti viszonyaiban*

I. Bevezetés

Napjaink felgyorsult világában nap, mint nap tapasztaljuk az erőszak valamilyen megnyilvánulását, legyen szó verbális vagy fizikai erőszakról. A gyerekek többségére igaz az állítás, hogy az otthon után, legtöbb idejüket az iskolában töltik. Az iskola a család után a legfontosabb szocializációs és nevelési környezet. Ezen oknál fogva, mint a tanulmány írója, fontosnak tartom megvizsgálni az iskolai erőszak manapság egyre terjedőben levő és komoly problémává váló jelenségét. Az iskolai erőszak többféleképpen nyilvánul meg, a tanulmány azonban kizárólag a diákok egymással szembeni konfliktusát vizsgálja. A gyerekek egymással szembeni erőszakos magatartásának hosszú távon komoly következményei lehetnek mind az elszenvető, mind az elkövető oldalán. A tanulmány megkísérli bemutatni az iskolai erőszak formáit, miértjeit, szereplőit és hatásait, néhány hatékonyan látszó kezelési módszert, valamint azt, hogy hogyan értékeli nemzetközi és hazai viszonylatban a problémát a gyermeki jogok védelméért felelős ombudsmanok. A tanulmány elkészítéséhez cikkek, ombudsmani jelentések, bullying konferenciák (1998 London, 2009 Stockholm, 2010 Budapest, 2010 Kaposvár)¹ ajánlásai és a készítő által végzett kérdőíves kutatás szolgáltak alapul.

II. Az iskolai erőszak elnevezései, fogalom meghatározása

1. Az iskolai erőszak elnevezései

A vizsgált jelenségre, a diákok egymással szembeni agresszív megnyilvánulásaira az 1970-es években, Svédországban figyelt fel egy norvég kutató, Dan Olweus.² A külföldi szakirodalom kezdetben a *mobbing*³ kifejezést használta a jelenségre, napjainkban ezt a kifejezést inkább a munkahelyi zaklatás eseteire használják. A külföldi

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Kriminológia” szekcióban különdíjat kapott. Konzulens: Dr. Korinek László – Dr. Kulcsár Gabriella

¹ Tomasz Gábor: „Bullying”- konferencia. A dokumentumokat Vízér Balázs fordította. *Educatio* 1999. 4. sz. 831. o. <http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1895> (2011.12.01.)

² Buda Mariann: Iskolai erőszak, iskolai zaklatás. *Fordulópont* 2008. 3. sz. 11. o.

³ Mihály Ildikó: Az iskolai terror természetrajza. *Új Pedagógiai Szemle* 2003. 9. sz. 75. o.; valamint Karl E. Dambach: Pszichoteror (mobbing) az iskolában. *Akkord Kiadó*, Budapest 2001. 7. o.; Farman A. Moayed – Nancy Daraiseh – Richard Shell – Sam Salem: Workplace bullying: a systematic review of risk factors and outcomes. *Theoretical Issues in Ergonomics Science* May/June 2006. Vol. 7 Issue 3, pp 311-327, 17p

irodalomban az iskolai erőszak fogalmára többnyire a *bullying*⁴ kifejezést alkalmazzák. Előfordulnak továbbá a *school violence*⁵ és *school bullying*⁶ szóhasználatok is.

A *bullying* kifejezésnek nincs konkrét magyar meghatározása, általában ismétlődő agresszív viselkedési formákat jelölnek vele, amely gyenge, magányos egyének felé irányul.⁷

A *school violence* fogalom, amely szó szerinti fordításában iskolai erőszakot jelent, az agresszív viselkedés egyik fajtájaként értelmezhető, amely konkrét személyek – nem feltétlenül csak tanulók közötti – negatív cselekedetként jelenik meg.⁸ A *school violence* kifejezés az iskolai erőszak szűkebb értelmezéseként fogható fel. Mivel a *school violence* nemcsak a tanulók egymás közötti, hanem a tanárok-tanulók, illetőleg a tanulók-tanárok, vagy a tanár szülő-tanár (vagy tanár-szülő) viszonyaira is alkalmazható fogalom, így célszerű egy ennél szűkebb, azaz csak a tanulók közötti erőszakra vonatkozó kifejezést alkalmazni. Ez a kifejezés a *school bullying*⁹, azaz szó szerinti fordításban: az iskolai zaklatás.

A vizsgálat szempontjából az utóbbi három fogalom meghatározás, a *bullying*, a *school violence* és a *school bullying* között nem kívánok éles határvonalat húzni, a három kifejezést a tanulmány további részében szinonimaként használom, mivel részben egymást fedő fogalmakról van szó, valamint a továbbiakban inkább a magyar megfelelőket alkalmazom a jobb érthetőség érdekében.

2. Az iskolai erőszak fogalma

Az iskolai zaklatás jelenségéről a szakirodalomban több meghatározás is létezik. A legelfogadottabbnak talán az alábbi definíció tekinthető: „[a] diákot zaklatás vagy elnyomás éri akkor, ha ismétlődően és hosszú időn keresztül negatív cselekedeteknek teszi ki egy vagy több más diák.”¹⁰

A definíciók legfeljebb a szóhasználat szempontjából térnek el egymástól, fogalmi elemeik lényegében azonosak, amelyek a következők: alanyi oldalról nézve

⁴ Mihály: i. m. 75. o.; pl. Kristen E. Jacobsen – Sheri Bauman: *Bullying in Schools: School Counselors' Responses to Three Types of Bullying Incidents*. Professional School Counseling 2007. Vol. 11; Lynne Edmondson – John Hoover: *Process Evaluation of a Bullying Prevention Program: A Public School-County Health Partnership*. Reclaiming Children & Youth 2008. Vol. 16 Issue 4, pp25-33, 9p

⁵ Pl. Motoko-Seunghye Han Akiba: *Compare Academic differentiation, school achievement and school violence in the USA and South Korea*. A Journal of Comparative Education 2007 Vol. 37 Issue 2, pp201-219, 19p; Amanda B. Nickerson - Matthew P. Martens: *School Violence: Associations With Control, Security/Enforcement, Educational/Therapeutic Approaches, and Demographic Factors*. School Psychology Review 2008. Vol. 37 Issue 2, pp228-243, 16p

⁶ Pl. Pa`ivi Hamarusa – Pauli Kaikkonenb: *School bullying as a creator of pupil peer pressure*. Educational Research 2008. Vol. 50 No. 4 pp333–345

⁷ Figula Erika: *Bántalmazók és bántalmazottak az iskolában*. Új Pedagógiai Szemle 2004. 7-8. sz. 225. o.

⁸ Figula: i.m. 225. o.

⁹ Uo.

¹⁰ Dan Olweus: *Az iskolai zaklatás*. Educatio 1999. 4. sz. 717. o.

van egy áldozat, akit egy vagy több más diák bántalmaz valamilyen módon; az áldozat és a bántalmazó (k) között, pedig hatalmi egyensúly áll fenn. A cselekmény tudatos, szándékos. Ahhoz, hogy zaklatásról beszéljünk a bántalmazó cselekménynek, vagy cselekményeknek hosszabb időn keresztül, ismétlődően kell zajlaniuk. Ettől függetlenül a nem-ismétlődő cselekmények is lehetnek erőszakosak, agresszívok és az iskolai erőszak körébe tartozóak. Ennek megfelelően az iskolai zaklatás egy szűkebb kategória az iskolai erőszakon belül.

A zaklató(k)nak célja, hogy testi és/vagy lelki fájdalmat okozzon egy nála gyengébbnek. Az áldozat gyengesége ad lehetőséget a hatalmi egyensúlyhiány kialakulására, hiszen a bántalmazottnak nincs módja, és lehetősége, hogy megvédje magát, így kiszolgáltatott helyzetbe kerül. Ez a kiszolgáltatott helyzet lesz az alapja a későbbi és ismétlődő erőszakos cselekményeknek.

III. Az iskolai erőszak fajtái és megjelenési formái

Az iskolai zaklatást az is megkülönbözteti a többi iskolán belüli erőszakos cselekménytől, hogy általában hirtelen, konkrét ok nélkül keletkezik, legalábbis látszólag. A zaklatásnak is van oka, de ez az ok nem elfogadható. Az ilyen cselekményeket *pro-aktív*, megelőző erőszaknak nevezzük, ebben a kontextusban: konkrét ok nélküli erőszaknak. Ezzel szemben, amikor az „adok-kapok” helyzet áll fenn, annak mindig van oka, előzménye. Az ilyen típusú erőszakos cselekményeket *re-aktív*¹¹, azaz válaszoló erőszaknak nevezzük.

Ranschburg Jenő¹² csoportosításában is van re-aktív és kötekedő agresszió, amely megfelel a már említett pro-aktív erőszaknak. A két típus mindegyikére jellemző: az antiszociális viselkedés, a közösségromboló hatás, amelyek gyökere a *beilleszkedési rendellenesség*ben keresendő. „A beilleszkedési rendellenesség olyan magatartási zavar, amelyben a gyermek kihívó és agresszív viselkedésével sérti mások alapvető jogait, illetve következetesen semmibe veszi azokat a szociális normákat, melyekhez az adott életkorban alkalmazkodnia kellene.”¹³

Az erőszakos cselekményeket legegyszerűbben és legáltalánosabban *verbális és fizikai erőszakra* oszthatjuk fel, ezen belül is közvetlen vagy közvetett erőszakra.

A fizikai erőszak minden esetben közvetlenül nyilvánul meg, míg a verbális erőszak lehet közvetlen és közvetett. Közvetett erőszakról akkor beszélünk, amikor hiányzik az áldozat és a zaklató közötti közvetlen interakció, azaz az áldozat nincs jelen. Az ilyen esetekben nem egyértelmű, hogy ki a zaklató. A közvetett zaklatás lényege, hogy nem közvetlenül az áldozatra, hanem elsősorban a társas kapcsolataira irányul, célja az áldozat csoportbeli helyének megváltoztatása, a kirekesztés, kiközösítés. Eszközei lehetnek a pletykaterjesztés, fenyegetőzés, a kapcsolatok szétrombolása.

Ma már egyre jellemzőbb a fiatalok körében, hogy Interneten vagy mobiltelefonon keresztül zaklatják társaikat. Ennek a zaklatási módnak

¹¹ Buda: i.m. 12. o.

¹² Ranschburg Jenő: Nyugtalan gyerekek. Hiperaktivitás és agresszió a serdülőkorban. Saxum Kiadó, Budapest 2009. 138. o.

¹³ Uo.

(*cyberbullying*)¹⁴ azaz az elektronikus zaklatásnak a veszélye abban rejlik, hogy rendkívül gyors, hatékony és szinte lenyomozhatatlan.¹⁵

A fizikai erőszak eszközei minden esetben testi jellegűek, például a verés, lökdösés, kényszerítés, leöntés, köpködés, bezárás, stb. Napjainkban a figyelem főleg a fizikai erőszakra irányul, pedig sokszor a verbális erőszaknak komolyabb és hosszabb távú hatásai vannak a gyermek pszichikumára. A verbális erőszak szinte minden esetben megelőzi a fizikai agressziót, amely csökkenthető lenne, ha jobban odafigyelnénk arra, hogy mit és hogyan mondunk.

Az erőszakos beszédnek három összetevője van. Ezek a tartalom (mit mondunk), a forma, és a nyelvi viselkedés (az utóbbiak a hogyan mondjuk).¹⁶

Az agresszív beszéd említett elemei megjelenhetnek külön-külön is, de az sem ritka, hogy mind a három egyszerre van jelen. Az önmagukban megjelenő formák kevésbé agresszívak, mint párban, vagy akár egyszerre.

IV. Az iskolai zaklatás szereplői

Az iskolai erőszak szereplői elsősorban az agresszor (zaklató), az áldozat, a szemlélők/nézők. További szereplők lehetnek a szülők és a pedagógusok.

1. A zaklató

Az iskolai erőszak fogalmából kiindulva általánosan elmondható, hogy minden zaklató agresszív, erőszakos magatartásmintákat hordoz. „Az agresszív viselkedés során az elkövető saját testét vagy egy tárgyat használ arra, hogy szándékosan sérülést vagy kényelmetlenséget okozzon másnak.”¹⁷ A zaklató kiemelkedik társai közül azzal, hogy erősebb, valamiben jobb náluk. Az ilyen gyerekek gyakran impulzívak is. Ezek mellett más az erőszakhoz való viszonyulásuk is: az átlagosnál jobban elfogadják az erőszakot. Késztetést érez a másokon való uralkodásra. Az áldozat irányában vagy nem, vagy csak kevés együttérzést mutat. Tudja, hogy fájdalmat, (legjobb esetben csak) kellemetlenséget okoz az áldozat számára, de ez vagy nem érdekli, vagy éppen ez a célja. Mind verbális, mind fizikai erőszakot alkalmaz, eszköztára széles skálán mozog: a csúfolódástól kezdve, a kirekesztésen keresztül egészen a verésig.

Az agresszorok két nagy csoportra oszthatók: a re-aktív és a kötekedő vagy pro-aktív típusú zaklatóra.

¹⁴ A fogalmat Li vezette be, eredete pedig az volt, amikor egy túlsúlyos kanadai lány sportolás utáni zuhanyozását lefényképezték, majd mobilon elküldték iskolájába, később ledér szöveg kíséretével feltették a világhálóra. Li, Q.: New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior* Vol. 23 Issue 4 pp1777-1791. Idézi Révész György: *Erőszak az iskolában*. In: *Autinómia és identitás* (Péley Bernadette – Révész György szerk.), Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs 2007. 165-166. o.

¹⁵ Buda: i.m. 14. o.

¹⁶ Batár Levente: *Nyelvi agresszió az iskolában*. *Modern iskola* 2008. 4. sz. 18-19. o.

¹⁷ Olweus: i.m. 718. o.

A re-aktív típusú gyerek mélyen meg van győződve arról, hogy ő nem bánt senkit, csak visszaüt. Ennek oka abban leledzik, hogy a konfliktushelyzetek megoldására kizárólag az erőszakot tekinti megoldási módnak, másfajta stratégia nem áll rendelkezésére. Ha valamilyen inzultus vagy kellemetlenség éri, azt szándékosan, az ő személye ellen irányuló provokációnak tekinti. Az ilyen típusú egyénre jellemző a rosszkedv, a magányosság, hajlamos a disztimiára¹⁸, örökösen gyanakszik, ha úgy érzi, hogy provokálták gondolkodás nélkül üt, tekintet nélkül arra, hogy az ellenfele kisebb és gyengébb, illetve nagyobb vagy erősebb. Úgy érzi, hogy őt méltánytalanul „bántják”, emiatt elégtételt kell vennie, meg kell torolnia az őt ért sérelmet. Ezeknek a személyiségjegyeknek a kialakulását nagymértékben befolyásolja a család, amelyben a gyermek él. Családja általában feszültségekkel terhes, a konfliktusok megoldása a szülők számára is csak agresszív módon elképzelhető, tehát a gyermek, egyfajta mintát követ.

A kötekedő agresszív típusú egyénre jellemző, hogy nem támad vaktában, cselekményének célja a népszerűség, a hatalom elérése és az öröm, amit benne mások fájdalma, szenvedése vált ki, nem pedig a bosszú. A zaklató számára fontos a hatalom, és normálisnak tartja a hatalomra törekvést. Örömet leli abban, hogy valaki(k) felett hatalma van. A hatalom érzésének vágya mellett a legfontosabb motívum a figyelemfelkeltés. Tudatosan választ áldozatot magának, akikre jellemző, hogy nála fiatalabbak és gyengébbek. Az ismétlődő cselekményeken keresztül tudatosítja mindenkiben, hogy kié a hatalom. A zaklatás célja tehát kettős: az áldozat kínzása örömet és megelégedést nyújt, amely hatalom demonstráció is egyben. Előfordulhat, hogy a zaklató magabiztossága imponálhat a közönségnek, és az is, hogy kegyetlenkedő magatartása tetszik a társainak. Súlyos probléma, ha a gyerekeknek tetszik a zaklató kegyetlenkedése, és kínzó magatartása, mivel a kötekedő jelentős mértékben nekik „játszik” és produkálja magát, amely egyre súlyosabb cselekményekhez vezethet. Az agresszor népszerűsége nem törvényszerű, nyilvánvalóan vannak diákok, akik elítélik őt. Itt jutunk el a szemlélőkhöz.

2. A szemlélők

A szemlélőket három csoportra oszthatjuk: akiknek tetszik az erőszakoskodó tevékenysége, esetleg támogatják is, valamint azokra, akik elítélik az erőszakos magatartást. Az előbbieket passzív zaklatóknak, az utóbbiakat, pedig az áldozat védelmezőinek nevezzük. A harmadik kategória: a „*tétlen szemlélők*”.¹⁹ Ők azok, akik egyik oldalon sem foglalnak állást, nem bonyolódnak bele a konfliktusba, és közömbösek maradnak iránta.

A passzív zaklatók köre heterogén csoport. Közöttük megtalálhatók azok is, akik pozitívan viszonyulnak a zaklatóhoz és az erőszakhoz, és azok is, akiknek negatív a viszonyulása az erőszakhoz, de mégis támogatják a zaklatót. Akiknek pozitív a viszonyulása az agresszor tevékenységéhez, nem ritkán maguk is résztvevői lesznek a bántalmazásnak, de ettől még ugyanúgy passzív zaklatók maradnak, mivel nem ők kezdeményezték az erőszakos cselekményt. A másik csoport tagjai rendszerint

¹⁸A depresszió enyhe formája.

¹⁹Buda: i.m. 19. o.

azért támogatják a bántalmazót, mert a hatalmában és népszerűségében akarnak osztozni vele. Az áldozat védelmezői két csoportra oszthatók: aktív és passzív védelmezőkre. Mindkét típusra igaz az, hogy együtt éreznek az áldozattal, helytelenítik a vele történeteket. Különbség a viselkedésükben van. A passzív védelmező nem tesz semmit azért, hogy megakadályozza a további bántalmazást. Ennek elsősorban az áldozattá válástól való félelem az oka. Ez azonban belső feszültséget teremt, amelyet a passzív védelmező igyekszik feloldani, mert kellemetlennek érzi. „Albert Bandura tanulmányozta ezt a jelenséget, amelyet morális önfelmentésnek nevezett el. A morális önfelmentés egy olyan stratégiát jelent, amellyel szeretnénk megszüntetni az ellentmondást a saját magunkról vallott nézeteink és aközött, hogy nem lépünk közbe akkor, amikor egy negatív esemény tanúi vagyunk.”²⁰ A negatív helyzetekben az emberek általában hasonlóan viselkednek a belső feszültség feloldása érdekében, például elbagatelizálják a cselekmény hatásait, áthárítják a felelősséget, az áldozatot hibáztatják. Az áldozat hibáztatása a leghatékonyabb módszer az együttérzés megszüntetésére. Ilyen szemszögből a zaklatás indokoltnak, sőt jogosnak tűnik: „csak azt kapta, amit megérdemelt” alapon.²¹ Az aktív védelmezőt semmi nem tartja vissza attól, hogy segítsen bajba jutott társán. Tehát nem fél cselekménye következményeitől vagy attól, hogy belőle is bántalmazott lesz.

3. Az áldozat

Mivel a zaklatás konkrét ok nélkül történik, így azt is mondhatnánk, hogy ahány zaklatás, annyi féle áldozattípus. Ez azonban így nem igaz, létezik egy általános jellemrajz, amely alapján jó eséllyel megjósolható, hogy az adott személyiségjegyeket viselő egyén bántalmazottá válik-e. A kötekedő zaklatók mindig náluk gyengébb személyt választanak. A tipikus áldozat alacsony önbecsüléssel rendelkezik, általában félénk és visszahúzódó. A közösségben elfoglalt helyét is alulértékeli, mint ahogy általában saját magát is. Negatívan látja magát és helyzetét, gyakran szorong. Rosszul reagál a konfliktushelyzetekre, nem tudja megvédeni magát, emiatt többször is a zaklatók célpontjaivá válik, ami tovább növeli szorongását és megerősíti a magáról kialakított negatív énképet. Az ilyen gyerekek gyakran egykék. Előfordulhat, hogy a túlzott szülői gondoskodás és óvás következtében válnak túl érzékeny és csendessé. A fokozott védelem miatt nem tanulják meg, hogyan kell védekezni a támadások ellen, önállótlankká válnak. Az erőszakhoz való viszonyulása negatív. Ha fiú, akkor általában alacsony, fizikai erejét tekintve az átlagosnál gyengébb.

Az áldozatokat két típusra oszthatjuk: passzív vagy meghunyászkodó áldozatra és zaklató/kötekedő/provokatív áldozatra.

Kötekedő áldozatnak nevezzük az olyan személyt, aki a kapcsolatai egyik síkján áldozat, a másikon zaklató. Ez a típus a viselkedésével saját maga váltja ki a zaklatást. Az ilyen gyerek általában koncentráció zavarral küzd, személyiségében együttesen vannak jelen a szorongásos és agresszív viselkedésminták.²² Jellemző rá a

²⁰ Buda: i.m. 19. o.

²¹ Uo.

²² Olweus: i.m. 728. o.

hiperaktivitás, ami a többi személyiség jellemzővel együtt az agresszió kiváltó oka lehet. Viselkedése miatt gyakran negatívan viszonyulnak hozzá, provokálja és idegesíti a többieket.²³ Az őt ért konfliktusokból keletkezett feszültséget mások bántalmazásával vezeti le. Ez a módszer azonban nem vezet teljes megnyugváshoz.

V. Az iskolai erőszak lehetséges következményei²⁴

Az iskolai erőszak negatív hatásai nemcsak a résztvevőket érintik, de hatással van a szülőkre, pedagógusokra és az egész iskolára is.

Az áldozatra nézve az agresszió járhat fizikai és lelki sérülésekkel egyaránt. A fizikai erőszak nem ritkán együtt jár testi sérülésekkel, ezek viszonylag hamar begyógyulnak, ellenben a pszichikai bántalmakkal, amelyek akár hosszú távúak is lehetnek. A zaklatás megerősíti a bántalmazott negatív énképét, és gyakran ronthat is rajta. A bántalmazott szorongása tovább fokozódik, még csendesebb lesz, még inkább magába fog fordulni, ennek következtében az amúgy is szegényes társadalmi kapcsolatai tovább romlanak, még inkább elszigetelődik. A folyamatos agresszió miatt állandó félelemben él, fél és nem szeret iskolába menni. A rendszeres lelki terror kihatással van a gyerek tanulmányaira is. Nem képes koncentrálni. Előfordulhat, hogy lóg az iskolából, vagy az óráról, hogy elkerülje a támadóját, emiatt és a koncentráció hiánya miatt romlik a tanulmányi eredménye. „*Jean-Louis Lorrain a hiányzások által okozott problémák gyakoriságát és súlyát az egyének és az intézmények szemszögéből is az agresszív magatartásformák előjeleiként értékeli.*”²⁵

Ha a gyerek úgy érzi, hogy ő egy vesztes, és ezt több oldalról is megerősítik benne, akkor felnőttként is vesztesnek érezheti magát, mind a munkahelyén, mind a magánéletében. Komoly pszichés betegségek alakulhatnak ki nála, például depresszió, üldözési mánia, amelyek evési és alvási zavarokkal is párosulhatnak. Előfordulhat, hogy a benne felgyülemlett feszültséget másokon próbálja meg levezetni, sokszor túlságosan agresszívan.

A zaklatóra és a szemlélőkre gyakorolt hatások, nem olyan drasztikusak, mint az áldozat esetében. A zaklató számára fontos a hatalomra törekvés, központi eleme a cselekményeinek. Ha időben nem veszik észre, hogy probléma van vele, megszokja az erőszak alkalmazását, és a későbbiekben is állandó stratégiaként alkalmazza majd a konfliktusok kezelésére, mert járható útnak tartja céljai eléréséhez. Nem tudja megtanulni az agresszió kezelését, másokat fog hibáztatni a problémái miatt és semmiért nem vállalja a felelősséget, inkább áthárítja, „rá keni” másra. Hazudik, fedezi a tetteit. Nem fog büntudatot és empátiát érezni, mert jogosnak tartja, amit tesz. Önféjűvé és kezelhetetlenné válhat. Az ilyen minták követése könnyen bűncselekmények elkövetéséhez vezethet. Az események ilyen alakulása nem feltétlenül egyenes út a börtönbe, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a hazai büntetőjogi szabályozás értelmében a 14. életévét betöltött fiatalok már büntethető. Megfelelő segítséggel és jó időzítéssel még helyes útra terelhető az elkanászodó gyermek.

²³ Uo.

²⁴ Somfai Balázs: „Bullying”, azaz az iskolai erőszak. Jura 2009. 1. sz. 184-187. o.

²⁵ Mihály Ildikó: Erőszak az iskolában. Új Pedagógiai Szemle 2000. 4. sz. 52-58. o.

A szemlélőkre kevesebb negatív hatással van az iskolai erőszak. Az áldozat vétlensége, és az agresszor hatalma miatt bizonytalannak érezhetik saját biztonságukat is. Legyen szó akár az erőszaktevő támogatójáról, egy tétlen szemlélőről, vagy védelmezőről, egyikőjük sem lehet biztos abban, hogy nem válnak ők is célponttá. Az áldozat segítőit leszámítva a többi szemlélőnek el kell számolnia a lelkiismeretével. Ha nem sikerül megfelelően feloldaniuk a belső feszültséget, az enyhe pszichés problémákhoz, vagy súlyosabb esetben erőszakos megnyilvánulásokhoz vezethet. Elvonja a figyelmüket a tanulásról.

Az iskolai erőszak megoldása a tanárok figyelmét is elvonja az oktatásról.

Összefoglalva: az iskolai erőszak sokrétű problémát jelent, amely mindenkire hatással van, és amelynek kezelése nem egyszerű. Ha nem vagy nem megfelelően kezelik az erőszakos megnyilvánulásokat, akkor az erőszak eluralkodhat a tanulók között.

VI. Az erőszak kialakulásának lehetséges okai

A személyiség fejlődése során egyaránt szerepet játszanak biológiai tényezők és tanulási folyamatok. A biológiai tényezők megléte nem jelent biológiai determináltságot. „Az agresszív magatartás összetett viselkedés, amelyért nem lehet egy, vagy akár több gén összetett, tisztán biológiai hatása felelős.”²⁶ Az agresszió sokféle megnyilvánulási formában jelenik meg, szerepe folyamatosan változik az evolúciós fejlődés során, éppen ezért nyilvánvalóan alakítható.²⁷ Itt jönnek képbe a tanulás és különféle környezeti tényezők, amelyek eredményeképp kialakul a személyiség. „A társadalom fejlődése éppen annak állandó demonstrálása, hogyan lehet kultúrával, tanulóssal az öröklött faji megnyilvánulásokat szabályozni, ha szükséges elnyomni.”²⁸

Az agresszió megítélése koronként eltérő. Az agresszivitás önmagában való megjelenése nem jelent túl nagy problémát. Probléma ott van, hol az erőszak mennyiségi és minőségi megjelenésében sérti a társadalmi normákat és értékrendet.²⁹ Csányi Vilmos megfogalmazásában agresszióról beszélünk: „[h]a azonos fajú egyedek erőszakkal igyekeznek egymást valamilyen erőforrás közeléből eltávolítani, vagy ennek megszerzésében, illetve elfogyasztásában a másikat megakadályozni”.³⁰

Csányi megkülönböztet biológiai és kulturális agressziót. „A *biológiai agresszió fontos magatartásbeli szabályozó mechanizmus. A kulturális agresszió a társadalom által szervezett ideologikus konstrukció, amelynek csak nagyon áttételesen van köze a biológiai agresszióhoz.*”³¹ A biológiai agresszió az erőszak megnyilvánulása,

²⁶ Vajda Zsuzsanna: Mi van a gyerekek és fiatalok agresszivitásának hátterében? *Educatio* 1999. 4. sz. 695. o.

²⁷ Vajda: i.m. 695. o.

²⁸ Csányi Vilmos: *Az emberi természet*. Vince Kiadó, Budapest 1998. Idézi Vajda: i.m. 695. o.

²⁹ Vajda: i.m. 695. o.

³⁰ Csányi Vilmos: *Etológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1994. Idézi Csányi, 1998: i.m. 682. o.

³¹ Csányi: *Az emberi természet*. 683. o.

megjelenési formái igen változatosak, lehet fizikai és verbális, például a köpködés, nyelvtöltés, csúfolódás, *fallikus fenyegetés*³², fizikai vagy mentális sérülésre utaló kifejezések.³³ A kulturális agresszió a társadalmi szabályok és kulturális ideák által meghatározott. A kulturális agresszió ott jelenik meg, ahol az egyén nem követi a szabályokat, vagy megkérdőjelezi a társadalmi rangsort.

A rangsor és a szabálykövetés szorosan összefüggő fogalmak: a rangsorban elfoglalt hely meghatározza a követendő szabályokat. Minél magasabb az egyén pozíciója, annál kevesebb szabályt követ. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szabályszegés együtt járna a rangsor megváltoztatásával.

Gyerekek esetén a rangsorképző viselkedés a beilleszkedési zavarra vezethető vissza. Ilyen esetben a gyerek célja, hogy legyőzze a többieket. A rangsorképző viselkedés a csoporton belüli stabilitás és az erőszak minimálisra csökkentésének eszköze. Fiúk esetében meghatározó a testmagasság és a fizikai erő. Ranschburg Jenő szerint testnevelés órán a tornasorban elfoglalt testmagasságon alapuló hely összekeveredik a gyerekekben a rangsorképzés küzdelmében elért pozícióval.³⁴

VII. Az agresszió kezelésének szintjei, eszközei, nemzetközi kitekintéssel

A testi fenytés az iskolai-tanári eszköztárnak nagyon sokáig a része volt. Az európai országok törvényileg tiltják a fenytést, és általában a gyermekekkel szemben lealacsonyító, megalázó bánásmódot. Jelenleg az Egyesült Államokban 20 államban legális a testi fenytés, amely társadalmi támasszal is bír. Az USA-ban nincs egységes törvényi szabályozás.³⁵

Kanada egyes területein is megengedett volt a tanulók bántalmazása egészen 2004-ig.³⁶ A tilalom előtt a nem franciák által lakott területeken nem volt szabályozás a fenytésre. Európában elsőként Lengyelországban kezdődött el már a 18. században az a folyamat, amelynek eredményeként ma törvény tiltja a verést.³⁷

1998-ban nemzetközi bullying-konferenciát szerveztek Londonban, az Európai Bizottság ún. Iskolai Erőszak kezdeményezésére, a brit oktatási minisztérium támogatásával. A konferencián ajánlásokat és lehetséges stratégiákat fogadtak el a zaklatás iskolai szintű kezelésére.³⁸ Az Európai Bűnmegelőzési Hálózat (EUCPN) 2009 decemberében Stockholmban a Legjobb Gyakorlatok Konferenciáját tartotta meg: „Gyermekek és fiatalok elkövetővé és áldozattá válásának megelőzése. Jelenlegi és jövőbeni kihívások- az iskolai, a virtuális térben elkövetett

³² Csányi: Az emberi természet. 679. o.

³³ Uo.

³⁴ Ranschburg: i.m. 172. o.

³⁵ Boreczky Ágnes: Fenytés az európai és az amerikai iskolákban. *Educatio* 1999. 4. sz. 771. o.

³⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/School_corporal_punishment. (2011.12.01.)

³⁷ Boreczky: i.m. 771. o.

³⁸ Tomasz: i.m. 831. o.

bűncselekmények és a bűnözői csoportosulásokhoz való csatlakozás megelőzése” témában.³⁹

Hazánkban is egyre több konferenciát szerveznek a témában, például 2008. december 6-án az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) konferenciája Budapesten;⁴⁰ 2010. január 28-án a kaposvári konferencia „Az iskolán belüli erőszak és annak kezelése”⁴¹ címmel; 2010. 10. 08.-án a Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete Iskolai Erőszak Kutatócsoportja regionális konferenciája.⁴² A konferenciák mindegyike hangsúlyozza az iskolai erőszak egyre súlyosabbá válását, és sürgetik az ellene való fellépést. Itt kell megemlíteni a 135/2003. számú ajánlást az iskolai erőszak megelőzéséről és leküzdése céljából kialakítandó helyi partnerségről.⁴³ Az ajánlás szerint minden társadalmi réteget fel kell világosítani az iskolai erőszakról, és mobilizálni kell őket. Hatékony válasz csak az oktatási rendszer különféle elemeinek partnerként való munkájával adható. Ezeknek a partnerségeknek rugalmasnak kell lenniük, nagy hangsúlyt kell fektetniük az alkalmazkodásra, kölcsönös bizalom kialakítására és a rendszeres párbeszédre.⁴⁴ A kezelésnek, beavatkozásnak ma már különböző szintjei vannak: egyéni szint, csoport szintje, szervezeti szint, társadalmi szint.⁴⁵

1. Egyéni szintű kezelés

Egyéni szinten az áldozat és a zaklató oldaláról lehet és kell kezelni az iskolai erőszakot. Az áldozatnak legelőször is el kell mondania egy felnőttnek a bántalmazást, mivel nekik megvannak az eszközeik a további erőszakos cselekmények megszüntetésére. Oldhatja a feszültséget az is, ha egy kortársának, vagy a testvérének beszél róla. Egyéni szinten segítséget nyújthatnak a szülők, pedagógusok, és ha szükséges szakemberek is. Ennek formái lehetnek: esetmegbeszélés, gyermekvédelmi jelzőrendszer működtetése, konzultációk (pedagógus-pszichológus, pedagógus-szülő, pszichológus-szülő), egyéni foglalkozás.⁴⁶

³⁹ <http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1895> (2011.12.01.)

⁴⁰ <http://www.bulvaros.hu/cikk/w7h1w4/> (2011.12.01.)

⁴¹ http://www.cssk.hu/hirek/konferenciak_rendezvenyek/2010-02-02/konferencia_beszamolo_-_az_iskolan_beluli_eroszak_es_annak_kezelese.html

⁴² <http://www.unideb.hu/portal/hu/node/4055> (2011.12.01.)

⁴³

<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=21373&articleID=42454&ctag=articlelist&iid=1> (2011.12.01.)

⁴⁴

<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=21373&articleID=42454&ctag=articlelist&iid=1> (2011.12.01.)

⁴⁵ Révész György: Az iskolai bántalmazás. In: Kézdi Balázs (szerk.): Iskolai mentálhigiéne. Tanulmányok. Pannonia Kiadói Alapítvány, 2000. 67-69. o.

⁴⁶ Révész: i.m. 67-69. o.

2. Csoport szintű kezelés

A szemlélők is sokat tehetnek a zaklatás megakadályozásáért. Nem szabad támogatniuk a zaklatót, de a legfontosabb, hogy segítsenek bántalmazott társuknak. Minél többen állnak ki mellette, annál kevésbé fog szembe szállni velük az agresszor. Ha ez sem használ, szólniuk kell egy pedagógusnak, hogy segítsen megoldani a problémát. Nagyban segíti a megelőzést, ha az osztály kidolgoz egy az iskola szemléletének megfelelő szabályrendszert. A gyerekeket be kell vonni a szabályok megalkotásába, ezzel érdekelték a betartásukban. A szabályok követését növelheti, ha írásba foglalják azokat, és a tanulók aláírják. Jó megoldás lehet továbbá, például kortárs mediátorok alkalmazása. Ebben az esetben a mediációt fiatalok végzik egymás számára.

3. Szervezeti szint

Az iskola, azaz a szervezet szintjén folyamatos képzési és fejlesztési programokra van szükség. Fejleszteni kell a tanárok konfliktuskezelési és empátias készségeit. A legfontosabb a pedagógus jó önismeretének kialakítása. A tantestületnek együtt kell működni, családi légkört kell kialakítani. Éreztetniük kell a gyerekekkel, hogy minden problémájukkal fordulhatnak hozzájuk, és igyekeznek azokat megoldani.⁴⁷ Minél kisebb a gyerek, annál jobban hallgat a pedagógusra, számára példakép a felnőtt, amit mond az „szent”, főleg ha tanárról van szó, mert ő a gyerek szemében „okosabb” mint a többi felnőtt. Nagyon fontos, hogy a pedagógus ne felsőbbrendű lényként álljon a gyerekek felett, hanem próbáljon meg az ő szintjükre lemenni, mellérendelt félként bánni velük.

4. A gyermeki jogok védelméért felelős ombudsmanok tevékenysége

a) Nemzetközi kitekintés

A szervezeti, iskolai szint felett is található még egy szint, ez a gyermeki jogok védelméért felelős ombudsmanok szintje. A már említett kezelési módszerekhez képest, véleményem szerint az ombudsmani szint egy tágabb kategóriát jelent. Az országgyűlési biztosok elnevezése, feladat- és hatásköre országonként eltérhet egymástól, ennek ellenére azt lehet mondani, hogy rendelkeznek egy igen hatásos „fegyverrel”. Ez a fegyver nem más, mint a nyilvánosság. Meg vannak az eszközeik arra, hogy felhívják a társadalom figyelmét a problémákra, képesek befolyásolni a közvéleményt. A nyilvánosság eszköz a társadalmi folyamatok elindítására, és ezen keresztül a törvényhozás befolyásolására.

A különböző országok biztosai abban mindannyian egyetértenek, hogy az iskolai erőszak mind mennyiségében, mind minőségében egyre súlyosodó probléma. A legtöbb országban léteznek nemzeti programok és stratégiák az iskolai erőszak kezelésére, amelyeket igyekeznek mindig aktualizálni. Jelenleg is több országban

⁴⁷ Révész György: Erőszak az iskolában. 162-175. o.

próbálnak minél hatékony programokat kidolgozni, több esetben a gyerekeket is bevonják ebbe a folyamatba.

Minden európai országban tiltják a gyermekek bántalmazását, ám a legtöbb országban igen hiányos a törvényi szabályozás. A gyermeknek nincs megfelelő panaszjoguk, sok országban nincs meghatározva, hogy mi minősül iskolai erőszaknak, és nincsenek megfelelő védelmi eszközök sem. Persze van kivétel is, például Máltán kialakítottak egy eljárási modellt, amely definiálja a gyermek fogalmát és meghatározza az abúzus formáit, Wales viszont csak az ún. „szekálást” tekinti iskolai zaklatásnak, mivel az ennél súlyosabb cselekmények már a büntetőjog alá esnek.⁴⁸ Van igény a törvényi szintű szabályozásra, és az ombudsmani kezdeményezések eredményeként valószínű, hogy a közeljövőben jó néhány szabályozás napvilágot fog látni.

b) A magyar ombudsman tevékenysége

Magyarországon a gyermeki jogok védelme az állampolgári jogok országgyűlési biztosának feladata.

„A gyermek alkotmányos jogainak védelmét az országgyűlési biztos a maga sajátos eszközeivel segíti, és ennek során a biztos feladata, hogy a gyermek alkotmányos jogait érintő- tudomására jutott- visszaéléseket kivizsgálja, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen.”⁴⁹

Az ombudsman 2008-ban gyermekjogi projektet indított, amelynek keretében 2009-ben kiemelten foglalkozott a gyermekek erőszakkal szembeni védelmével és az iskolai erőszak megelőzésével. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény (Obtv.)⁵⁰ 16. § (2) bekezdése alapján hivatalból indított vizsgálatot az ombudsman. A vizsgálat az iskolai erőszak megelőzésre és kezelésére, a közoktatási intézményekben alkalmazott állami és társadalmi szervezetek intézkedésire irányult. Közel nyolcvan intézményt keresett meg az országgyűlési biztos, hogy adjanak tájékoztatást.⁵¹ A vizsgálat nem talált visszasságot a gyermeki jogok érvényesülését illetően. Az ombudsman felhívta az oktatási intézmények figyelmét, hogy a továbbiakban is kiemelten kezeljék szabályzataikban az iskolai erőszak megelőzését és megoldását. Az oktatási minisztérium figyelmét arra hívta fel, hogy finanszírozási lehetőségeihez mérten támogassa az iskola pszichológus rendszer kiépítést, a továbbképzések széleskörű igénybevételének lehetőségét, a gyerekek változatos szabadidős foglalkoztatását és a konfliktuskezelés beépítését a pedagógus alapképzésbe.

⁴⁸ Lux Ágnes: Az európai gyermekjogi ombudsmanok az iskolai erőszak jelenségéről. Fordulópont 2010. 1. sz. 47-64. o.

⁴⁹ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 11. § (2) bek.

⁵⁰ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény (Obtv.)

⁵¹ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB 1906/2009. számú ügyben az iskolai erőszak megelőzésével kapcsolatban átfogó vizsgálatról. www.obh.hu (2011.12.01.)

VIII. Az iskolai erőszak vizsgálatára összeállított kérdőív elemzése

1. A kérdőív tartalma

A kérdőíves vizsgálat szempontjából iskolai erőszaknak a Dan Olweus által megfogalmazott cselekményeket tekintettem. Vizsgálati eszközként csoportos (osztályszintű) önkitöltős technikát alkalmaztam. A kitöltés az osztályfőnök segítségével zajlott. Az adatfelvétel 2010. október 25-27. között történt. A vizsgálatot Fejér és Zala megyében végeztem. Fejér megyében egy általános iskola és egy gimnázium, míg Zala megyében egy általános iskola vett részt a kutatásban. Az általános iskolák esetében a 7-8. osztályok töltötték ki a kérdőívet, ez két 7. és négy 8. osztályt, összesen 124 főt, 53 lányt és 71 fiút jelent. A gimnazisták közül két 11. és két 12. osztály, összesen 97 fő, 59 lány és 38 fiú vett részt. Az osztályokból nem mindenki töltötte ki a kérdőívet, mivel voltak hiányzók. Tehát összesen 221 tanuló vett részt a vizsgálatban. A Fejér megyei általános iskola méretét tekintve községi, míg a gimnázium és a zalai általános iskolavárosi intézmény. Az iskolák központi elhelyezkedésűek. A kérdések a gyerekek iskolai mentalitásával, státuszával, egymáshoz való viszonyaikkal, konfliktuskezelésével kapcsolatosak.

2. Az egyes kérdésekre adott válaszok elemzése

Az 1., a 3., és a 7. kérdéseket leszámítva összesen 188-an nem válaszoltak meg egy-egy kérdést. Kiemelkedik a 6. kérdés (Mit gondol mi lehet a népszerűsége, illetve népszerűtlensége oka?), amit 30-an nem válaszoltak meg. Véleményem szerint ez azzal magyarázható, hogy nem találtak magukra illő jelzőt, illetve magukat átlagosnak tekintik. Ez főleg a 4. (Mit gondol az osztályban elfoglalt helyéről?) és 5. (Véleménye szerint mennyire népszerű az osztálytársai körében?) kérdésekre adott válaszokból derül ki. 177-en karikázták a 4/b (átlagos szerepem van az osztályban), és 182-en az 5/b választ (nem lógok ki a sorból). Mind a két kérdés a gyerekek osztálybeli státuszára kérdez rá. Látható tehát, hogy a gyerekek többsége átlagosnak tartja magát és az osztályban elfoglalt szerepét is. 36-an fontosnak tartják magukat, 7 gyereket nem érdekel sem az osztály, sem a többiek. Erre a kérdésre egy személy nem válaszolt. Az 5. kérdésnél 33-an úgy gondolták, hogy nagyon népszerűek, míg öten, hogy nem szeretik őket. (Egy gyerek szintén nem válaszolt.)

Mint látható a 4/a (fontos vagyok az osztályban), illetve 5/a (nagyon népszerű vagyok) kérdésekre adott válaszok száma majdnem azonos, pont ahogy a 4/c-re (nem érdekel sem az osztály, sem a többiek) és 5/c-re (nem szeretnek) adott válaszok.

Visszatérve a 6. kérdésre érdekes eredmények születtek. A legtöbb válasz az első két lehetőségre érkezett: 36-an jó tanulók és 70-en jó sportolók. A két szám között átfedés van, 11-en jelölték be mind a kettőt. Szerintem, aki kevésbé jó tanuló, tehát nem feltétlenül rossz, azzal tudja kompenzálni a helyzetét, hogy jó sportoló. 24-en írták azt, hogy erősebbek a többiekénél. 21-en írták, hogy idősebbek a társaiknál. Ez a válasz számomra furcsán hatott, mert egy-két gyereket leszámítva az osztályok életkora megfelelt a korcsoport szerintinek. Az általános iskoláknál fordult elő, hogy visszamaradt néhány idősebb tanuló.

Az általános iskolások a 6. kérdésre magasabb arányban válaszoltak, mint a gimnazisták. Közülük 4-en, míg a gimnazisták közül 26-an nem, sőt a gimnazisták közül senki nem jelölte be az e) és f) válaszokat, amelyek a gazdasági helyzetükre vonatkoztak. Erre a kérdésre az általános iskolások sem válaszoltak olyan magas arányban, de azért így is jól látszik, hogy számít nekik az anyagi helyzet. Álláspontom szerint a gimnazisták két ok miatt nem választották ezt a két lehetőséget.

Először, mert szégyellik bevallani a rossz anyagi helyzetet, másodsor pedig lehet, hogy nem számít nekik. Feltételezem, hogy az idősebb gyerekek, esetünkben 16–18 évesek, sokkal inkább ítélnék meg valakit a külseje alapján, mint a kisebbek. Lehet, hogy azért nem érdekli őket az anyagi helyzet, mert a barátaik, osztálytársaik hasonló anyagi háttérrel rendelkeznek, ezért nincs lényeges különbség közöttük, vagy azért mert felülemelkednek ezen, ami fejlett erkölcsi érzékre vallana, én viszont nem gondolom, hogy ez így lenne. Nem szeretnék az általánosítás hibájába esni, s minden bizonnyal van olyan gyerek az alanyok között, akit a 21. század anyagias világában valóban nem érdekelnek a külsőségek és ebből a szempontból érettebbek a társaiknál. A kisebbeknek ennél ez egy kicsit jobban számít. Náluk ez javíthat, vagy ronthat a pozíción, de emellett is van számos más státuszt befolyásoló tényező. Számukra kevésbé meghatározóak még a külsőségek. Van szerepük, de ez nem bír lényeges befolyással a kapcsolataikra.

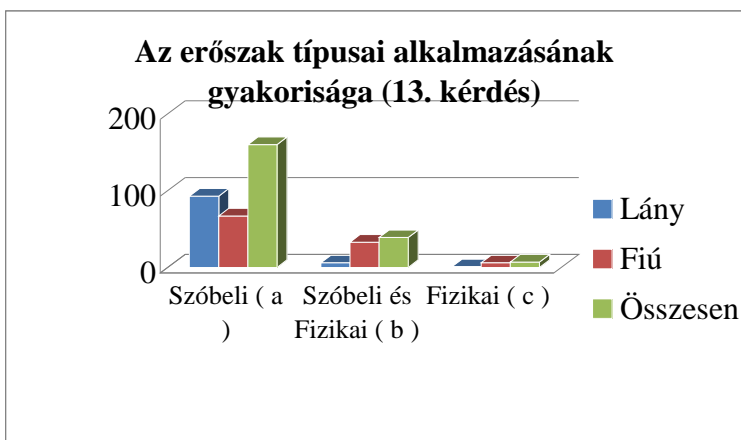
14-en jelölték be, hogy kötekedők és hangoskodók, ők a 9. kérdésnél (Milyen szerepe volt a konfliktus kialakulásában?) azt válaszolták, hogy konfliktuskezdeményezők. Ezzel tartalmilag összefügg az első kérdés, amely a diákok személyiségére vonatkozik. 115-en (52%) nyugodtnak, kiegyensúlyozottnak tartották magukat, hirtelen haragúnak 48-an, kötekedőnek 14-en. Ezt a két utóbbit gyakran együtt jelölték be. Az első kérdésnél az a) (nyugodt, kiegyensúlyozott) válasz mellé sokan bekarikázták az e) választ, azaz, hogy konfliktuskerülők. Ez a közösség szempontjából nagyon jó értéknek tekinthető, ez a 2. (Milyen a kapcsolata az osztálytársaival?) és 3. (Szeret iskolába járni?) kérdésekre adott válaszból is kitűnik. A gyerekek 79,5%-nak jó a kapcsolata az osztálytársaival és 52%-nak barátai is onnan kerülnek ki. Az iskolába járáshoz való hozzáállásuk is kedvező, csak kevesen nem szeretnek iskolába járni, a többség viszonyulása pozitív, vagy közömbös.

Majd mindenki következetesen töltötte ki a kérdőívet, de volt néhány egymásnak ellentmondó válasz is. Ebből arra a megállapításra jutottam, hogy nem vették komolyan a kitöltést és viccet formáltak belőle, vagy szövegértési problémáik vannak. Ez főleg az általános iskolásokra volt jellemző, a gimnazisták logikusan karikázták be a válaszukat. Náluk inkább az jelentett problémát az értékelés során, hogy sokszor nem jelöltek be semmit. A 8. (Amennyiben volt már nézeteltérése egy iskolatársával, milyen jellegű volt?) és 9. kérdést nagyon nagy arányban hagyták üresen, 40 illetve 20%-uk. Ellenben a 10. (Hogyan oldja meg a kialakult konfliktust?) és 12. (Ha kezdeményez konfliktust, miért?) kérdésre nagy többségük válaszolt. Ha a 8. kérdésnél nem jelöltek, akkor azt úgy is értelmezhetjük, hogy nem volt konfliktusuk. Ez önmagában elegendő lett volna, ha a 13. kérdésnél (Melyik erőszak formát alkalmazza gyakrabban?) nem jelölik be az általuk alkalmazott agresszió valamelyik formáját, így ellentmondásos válaszok születtek. Emiatt nem

tekinttem az egész kérdőívet érvénytelennek, mert a kérdések nagy részében értelemszerűen, logikusan válaszoltak.

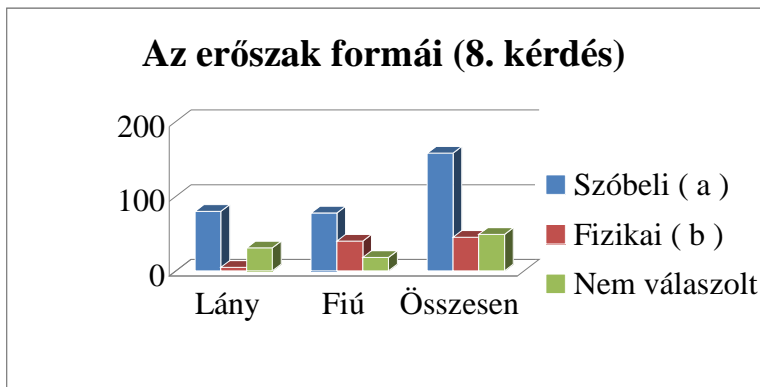
Az ellentmondásos, illetőleg hiányos (nem jelölt) válaszokból arra következtettem, hogy nincsenek tisztában az iskolai zaklatás fogalmi elemeivel. Problémát okozott eldönteni, hogy milyen szerepben tűntek, vagy tűnnek fel általában.

Nézzük az agresszió megoszlását. A 7. osztályosok közül összesen 103-an jelölték, hogy volt már szóbeli konfliktusuk és 40 főnek fizikai is. A gimnazisták erre a kérdésre 39-en nem válaszoltak, a válaszolók közül 55-en a szóbelire és 5-en a fizikai erőszakra voksoltak. A válaszadók (221 tanulóból 172-en) 92%-a szóbeli agressziót karikázott be. A 13. kérdés szempontjai alapján is 78%-os arányban alkalmazzák a verbális erőszakot. Szóbeli és fizikai agressziót együtt 19% alkalmazza, míg kizárólag tettelegességhez 3,4% folyamodik.

2. ábra. Az erőszak típusai alkalmazásainak gyakorisága.

Ami kifejezetten jó eredmény, hogy a fizikai agressziót jelölők aránya csak 26%. Az értékelés előtt sokkal többre becsültem a fizikai erőszakot alkalmazók számát. Ennek nagy részét az általános iskolások tették ki 35%-al, ami a gimnazistáknál csak 10 % volt. Ebből is jól látszik, hogy az idősebbek valószínűleg jobban tudják kezelni konfliktusaikat. Ez a 7. kérdésnél (Volt már konfliktusa az iskolán belül?) is megfigyelhető. Vagy azzal is magyarázható, hogy a szóbeli agresszió nehezebben tetten érhető, mint a tettelegesség, ezért gyakrabban alkalmazzák. Ez különösen a lányokra jellemző 71,4%-os arányban, valamint a gimnáziumi fiúk esetében is megfigyelhető a verbális agresszió magas aránya, esetükben ez 60,5% volt.

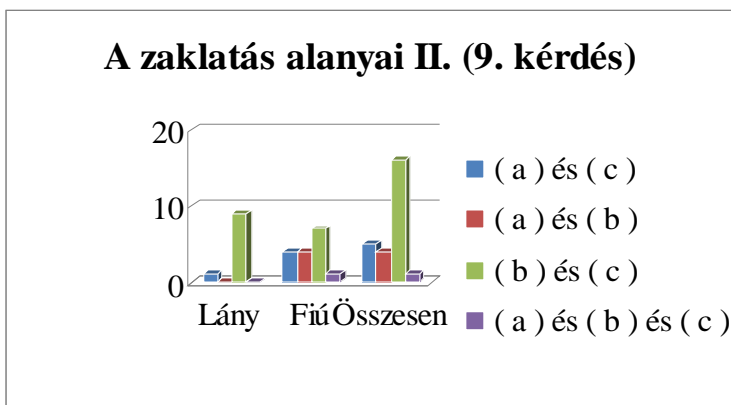

3. ábra. A szóbeli és fizikai agresszió alakulásának aránya

A hetedik kérdés esetében a gimnazisták közül csupán 39-nek volt már valamilyen konfliktusa, 3 személynek, gyakoriak a nézeteltérései a társaival. A 7/c válasza, azaz az állandó gyakoriságra nem érkezett válasz. Ami nagy pozitívum, hogy bevallásuk szerint a válaszadók közül 55 diáknak egyáltalán nem volt még semmilyen összetűzése. Ugyanerre a kérdésre adott válaszok, arányaiban fordítottan jelentkeztek az általános iskolásoknál, magas számban jelölték be az első három lehetőséget, a d) lehetőséget (nem volt) pedig kevesen választották.

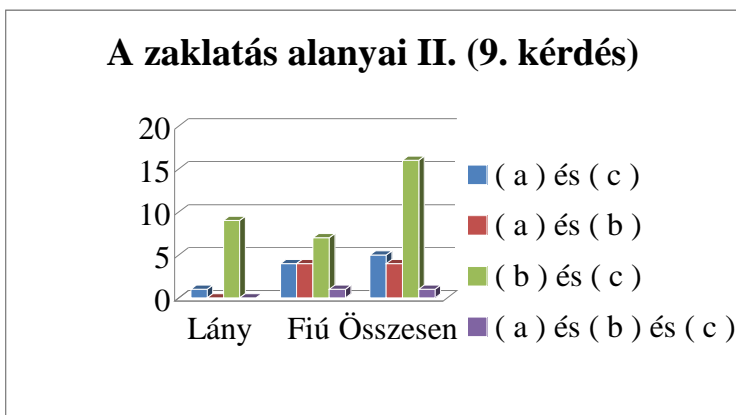
A 12-14 évesekre jellemzőbbek a kortársaikkal való nézeteltérések. Ez valószínűleg az életkorukra vezethető vissza, kevésbé tudják kontrollálni viselkedésüket. Az idősebbek sokkal jobban meggondolják, hogy mit mondanak egymásnak, vagy mit tesznek. Ezzel is csökkentik az ellentétek kialakulásának gyakoriságát, persze ez nem minden esetben lehetséges. Mindig vannak, akik már csak azért is kötekednek. Itt jutunk el a zaklatás alanyaihoz.

Az eredmények várakozásomnak megfelelően alakultak. A kilences kérdésre 27-en nem válaszoltak. Ez furcsa volt a számomra, mivel nyilván mindegyikjük részese volt már konfliktushelyzetnek valamilyen szerepben, mégsem jelölte be egyikük sem, hogy legalább szemlélő volt. Az alanyok között természetesen a szemlélők vannak többségben: 47,4%-os arányban jelölték.

4. ábra. A zaklatás alanyai I.

Egy személyben több szerep is keveredhet, így lehet valaki zaklató áldozat, illetve kezdeményező és szemlélő, vagy bántalmazott és szemlélő az adott szituációtól függően. Mint ahogy fentebb szó volt róla, ezek a szerepek nincsenek bebetonozva. Egy bántalmazott gyerekből nagyon könnyen lehet zaklató, bár esetünkben csak 5-en adtak ilyen választ. A szerepek keveredését szemlélteti a 4. ábra. A kérdőívben nem derült ki, hogy ezek a szituációk adok-kapok, vagy tipikusan zaklató jellegűek voltak. A tanulók valószínűleg nincsenek tisztában azzal, hogy az egyszeri, például megtorló viselkedések nem merítik ki a zaklatás fogalmát, mivel ahhoz szükséges valamiféle ismétlődés és a bántó szándék. Annak ellenére állítom ezt, hogy a kérdőív elején szerepel az iskolai zaklatás fogalma, ahol az egyes fogalmi elemek ki is voltak emelve. A diákok valószínűleg figyelmetlenül olvasták el, vagy rosszul értelmezték a meghatározást. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy az olyan cselekményeket, ahol „cikizik” vagy megviccelik egymást – úgy, hogy az a célszemély lelki sérelmével járhat – nem tekintik erőszakos magatartásnak.

5. ábra. A zaklatás alanyai II.

A konfliktust a többség békés úton próbálja megoldani, amely következetességet mutat az első kérdésre, valamint a 12. kérdésre adott válaszokkal (nyugodt és konfliktuskerülő személyiség, illetve nem kezdeményez konfliktust). A nézeteltérés kiváltó okaként a 12. kérdésben felkínált valamennyi lehetőség megjelent a diákok válaszaiban. A tanulmányi eredmény nem releváns ok. Sajnálatos módon a másik külseje, származása és vallása, ha nem is magas arányban, de jelen van, mint kiváltó ok. Ebből arra következtettek, hogy a gyerekek kevésbé toleránsak a „másságot” illetően. A 21. század pedagógiai törekvései kiemelt helyen szerepeltetik a másság elfogadására nevelést, amely törekvés remélhetőleg eléri a célját. Nem kell mindenkinek szeretni, a gyerekeknek meg kell tanulniuk elfogadni a másikat, ez az együttélés, a közös munka, és egyáltalán a működőképes társadalom alapvető követelménye.

Szerencsére az adatokból az derül ki, hogy az esetek többségében a bántalmazás nem napi, illetve heti rendszerességgel jelenik meg, hanem nagyobb időszakok is eltelhetnek egy-egy zaklatási cselekmény között. Áldozati szempontból a legtöbben

a havonta több (1-2) alkalommal előforduló zaklatást karikázták be, a válaszolók 40,1%-a.

A 16. kérdésre (Szemlélőként kinek a pártján áll?) adott válaszokból arra a következtetésre jutottam, hogy mind az általános iskolások, mind a gimnazisták fejlett igazságérzettel rendelkeznek, mivel szemlélőként általában vagy a bántalmazott fél, vagy annak a pártjára állnak, akinek igaza van (64%).

XI. Összegzés

A vizsgált intézményekben véleményem szerint az agresszió nem ölt jelentős méreteket, illetve a gyerekek elintézik egymás között a konfliktusokat. Úgy gondolom, hogy nagyobb tanuló létszámú iskolákban, illetőleg a nagyobb városokban, valamint országos szinten magasabb az iskolai erőszak aránya, mint az általam a vizsgálatra felkért intézményekben.

Álláspontom szerint célszerű lenne a kortárs mediátor rendszer illetőleg képzés kialakítása, a diákok bizonyos esetekben sokkal inkább bizalommal vannak az ő irányukban, mint adott esetben egy felnőtt irányába. Amennyiben nem tudják egymás között megoldani a nézeteltérést, nem félnek a szülőkhöz (16,7%), vagy a pedagógusokhoz fordulni (30%). Ezt pozitívumnak tartom, mivel mind otthon, mind az iskolában kiegyensúlyozott, bizalomteljes szülő-gyerek, valamint tanár-gyerek viszonyt feltételez. Ennek a bizalmi viszonynak a fenntartása és tovább építése kulcsfontosságú a konfliktusok kezelésénél.

Szükségességnek tartom a pedagógusok képzését a konfliktusok megoldása terén. Sajnálatos, hogy nincs anyagi keret az ilyen és ehhez hasonló továbbképzésekre.

Feltétlenül fontosnak tartom az iskola pszichológus rendszer kiépítését is, azonban hazánkban ennek anyagi fedezete jelenleg nem biztosított.

Az államnak nem csak a támogatásokat illetően kell szerepet vállalnia. Szükségességnek tartom a jelenség jogszabályi szintű kezelését. Törvényi szabályozás hiányában célszerű lenne az országgyűlési biztos feladat-és hatáskörének bővítése. A gyerekek nagy többsége nincs tisztában az iskolai zaklatás mibenlétével, ezért tematikus megbeszéléseket és foglalkozásokat kellene tartani az iskolákban, amelyekkel csökkenthető lenne az erőszak mértéke, ez főleg a szemlélők esetében rendelkezik megelőző hatásokkal.

Sajnos vannak gyerekek, akik segítség ellenére sem képesek változtatni erőszakos viselkedésükön. Magyarországon jelenleg a 14. évét betöltött fiatalok büntetőjogilag felelősségre vonható. Sokan nem csak ezt a korhatárt használják ki, hanem általában a társadalmi felfogást a gyerekek által elkövetett cselekményekről. A társadalom, főleg a szülők hajlamosak elbagatellizálni a gyerekek „*csínytevéseit*”, pont amiatt, hogy csak gyerekek. Többnyire megússzák egy ejnye-bejnyével, súlyosabb esetben iskolai fegyelmit kapnak. Azok a gyerekek, akik idáig eljutnak ezt a „*büntetést*” is semmibe veszik. Az iskolai erőszak szempontjából úgy látom, hogy nincs megfelelő rendszer az elkövetők „*megbüntetésére*”. Ez nem azt jelenti, hogy rögtön kerüljenek bíróság elé. Olyan megoldást kell kialakítani a probléma kezelésére, amely elrettenti az agresszorokat a további zaklatástól, de alkalmazásával nem fiatalok elkövetőként kezeli a gyerekeket, és nem determinál a későbbi bűnelkövetés irányában.

Emellett a felnőttek feladata a gyerekek felelősségvállalásra nevelése, a gyerekekben még inkább tudatosítani kell a zaklatás helytelenségét.

A másik oldalról, amennyiben egy gyerek segítségre szorul, mind a szülőknek, mind a pedagógusoknak legjobb tudásuk szerint segítséget kell nyújtania és támogatásukról biztosítani a gyereket. Ahhoz viszont, hogy segíteni tudjanak, vagy észre kell venniük a problémát, vagy az áldozatnak kell segítséget kérnie.

A vizsgálatban résztvevő gyerekeknél az utóbbival nem volt probléma, de ez nem mindenhol van így. A probléma felismerésében viszont van mit fejlődni a felnőtteknek. Szükség van társadalmi összefogásra a probléma kezelésére.

Rákóczi Dóra

A szabadságvesztés végrehajtása Magyarországon az európai szabályok tükrében*

*„A börtön nem egy épület, ahol gonosztevőket tartanak elzárva.
A börtön egy intézmény, amellyel a társadalom tükröt állít magának.
A börtönben sorsokat őriznek.”¹*

A büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfoltóságának problémája és megoldási lehetőségeinek felkutatása egyre aktuálisabb, hiszen napjainkban egyre többet hallhatunk arról, hogy a regisztrált bűncselekmények száma folyamatosan emelkedik – vagy legalábbis stagnál –, ugyanakkor a büntetés-végrehajtási intézetek nem rendelkeznek megfelelő mennyiségű szabad férőhellyel. Ezért előfordul, hogy a jogerősen végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltnek, hónapokat is kell várniuk a „behívóra”. Korunk bűnelkövetési palettája rendkívül széles spektrumot mutat, a megélhetési bűnözéstől, a csekélyebb súlyú lopásoktól, egészen az aljas indokból elkövetett emberölésig terjednek a cselekmények. Tovább „rondítja” a bűnözési összképet, a hivatalos statisztikákat, a látens bűncselekmények magas száma.

A hazai ítélkezési gyakorlatot vizsgálva megállapítható, hogy a büntető bíróságok egyre többször pénzbüntetés és próbára bocsátás szankciót alkalmaznak a végrehajtandó szabadságvesztés helyett, ezzel csökkentve a börtönnépeiséget. Azonban, sem a letöltendő szabadságvesztések száma, sem a büntetés időtartama miatt nem fogyatkozik tartósan a fogvatartotti létszám.

A bűnözés elleni fellépés, hathatós összefogást kíván meg. Nemcsak az igazságszolgáltatás szervei, hanem a társadalom tagjai között is. Szigorú jogalkotás és magas színvonalú rendőri munka mellett javulhatna a közbiztonság. Mindehhez persze újból meg kell nyerni az állampolgárok bizalmát, főként abban a kérdésben, hogy érdemes feljelentést tenni. Mindez azonban, felveti azt a kérdését, hogy a feljelentési hajlandóság emelkedése nem növelné-e még jobban az amúgy is népes börtöntársadalmat.

Megvizsgálva, hogy hazánk egyes intézetei mennyire követik az uniós normákat, illetve, hogy az európai országok megoldásai sikerrel tartják-e vissza a bűnelkövetőket attól, hogy újabb bűncselekményt kövessenek el meglepő eredményre juthatunk. A büntetés-végrehajtás vezetői, az ügyészség felügyeleti tevékenységének és a CPT, azaz a Kínzás és Kegyetlen bánásmód elleni Bizottság munkájának hatására próbálnak minél jobban megfelelni az elvárásoknak, azonban a szankciók nem valósítják meg hiánytalanul sem a generál- sem a speciálprevenciót. Erre enged következtetni egyébként a visszaesések számának növekedése is.

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetés-végrehajtási jog és kriminalisztika” szekcióban 1. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Vókó György – Dr. Kóhalmi László

¹ Orbán Károly: Börtönvilág. Korona Kiadó, Budapest 1999. 9. o.

Eddigi büntetés-végrehajtási intézeti látogatásaim során az a benyomásom alakult ki, hogy a bv. intézetek állapota nem egyformán elrettentő hatást vált ki a társadalom tagjaiban. Egy közepes vagyoni helyzetű személy mindenképpen megriadna a büntetés-végrehajtási intézeti körülmények láttán, ugyanakkor vélhetően akadnak olyan, alacsony egzisztenciális körülmények között tengődők, akik számára nem riasztó a hulló vakolat, a változó minőségű, de mégis napi háromszori étkezés és a néhány négyzetméteres élettér. A téli fagyoskodásnál és az éhhalálnál mégiscsak jobb a fűtött cella. Az általam meglátogatott Budapesti Fegyház és Börtön, a Somogy Megyei és a Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet falai között, az évtizedek alatt sok ezer fogvatartott töltött el hosszabb-rövidebb időt, de a bezártságot és a hely hangulatát elég nyomasztónak találhatják a büntetlen előéletű, jogkövető állampolgárok.

Megkérdeztem a témában, egy nem reprezentatív kérdőívben, száz különböző foglalkozású és végzettségű szabad embert, ötven férfit és ötven nőt. Vizsgálatom alanyai határozottan elutasították a diszkriminációmentes ellátást, és a segítséget, hogy a pénzükből új börtönök épülhessenek. A megkérdezettek többsége megvetést érez a bűnelkövetőkkel szemben, ezáltal helyeslik a szigorú büntetéseket. Az más kérdés, hogy néhány órás fogva tartás után alaposan megváltozna a véleményük azon elképzelésről, miszerint a magyarországi börtönökben a fogvatartottak milyen magas színvonalon élnek.

I. A szabadságvesztés történeti fejlődése és alakulása napjainkban

A szabadságvesztés kialakulásának bővebb történetére nem térnék ki, azt azonban fontosnak tartom megemlíteni, hogy előzménye a XVI. századra nyúlik vissza, a maitól eltérő céllal és tartalommal. Az első börtön céljára szolgáló intézményt Mária Terézia építtette a XVIII. században. Kezdetben a bűnelkövető társadalomból való kizárása volt a büntetés célja, ez átalakult az átnevelésre és a reszocializációs törekvésre. A bűnelkövetők mobilitása folyamatosan nőtt és a technikai fejlődés (közlekedés, telekommunikáció) hatására a bűnözés sem maradt országos szintű. Ezért egy nemzetközi szervezetet hoztak létre INTERPOL és egy európai EUROPOL néven.² Előbbi célja a nemzeti rendőrségek közötti együttműködés biztosítása, míg utóbbi feladata az unió adatbankjában szereplő adatok kezelése.³

A büntetés mértéke igazodik a cselekmény súlyához. Ha ez nem valósul meg, akkor sérül a közösségi jog által biztosított szabadság. A büntetés állami alkalmazásának (ius puniendi) alapját már a természetjogászok is vizsgálták, és elképzelhetetlennek tartották, hogy ne büntessék a súlyos bűncselekmények elkövetőit.

Földvári József szerint: „[a] szabadságvesztés alkalmazása komoly pozitív eredménnyel járhat, ha megteremtjük a társadalmi, gazdasági, politikai feltételeit”.⁴

² Farkas Ákos: Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban. Osiris Kiadó, Budapest 2002. 91-92. o.

³ Belovics Ervin – Békés Imre – Busch Béla – Gellér Balázs – Margitán Éva – Molnár Gábor – Sinku Pál: Büntetőjog. Általános rész. HvgOrac Kiadó, Budapest 2006. 427., 438. o.

⁴ Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 254-256. o.

Nagy Ferenc is célratorónek tartja a differenciált szabadságvesztést, de ő inkább a büntetés negatív hatásaira helyezi a hangsúlyt, ezért más alternatívákat javasol.⁵

A szabadságvesztés, a halálbüntetés – amelyet az Alkotmánybíróság 20/1990. (X. 4.) határozata alkotmányellenesnek talált – eltörlése óta a legsúlyosabb és leggyakrabban alkalmazott büntetési nem. Az abolicionistáknak az a véleménye – és egyben az eltörlésének oka is ez volt, – hogy a halálbüntetés a Magyar Köztársaság Alkotmányába ütközik: *a Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani,*⁶ mivel az élet elvételével jár. A büntetőjogászok azt hozzák fel e büntetéssel szembeni ellenérvként, hogy a halálbüntetés nem reparálható. A halálbüntetés végrehajtása után, a tévedésből hozott ítélet (Justizmord) előtti állapot már nem állítható vissza.

A magyarországi büntetés-végrehajtást elsősorban az 1979. évi 11. tvr. (továbbiakban: Bv.tvr.) szabályozza, amely kiegészül az Alkotmányban rögzített emberi jogokkal, az 1978. évi IV. törvénnyel (továbbiakban: Btk.), de nemzetközi és európai szabályokat is találunk. Ezek értelmében „*a büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más, bűncselekményt kövessen el*”. A büntetésnek meg kell valósítani a generál- és speciálprevenციót is. A legfontosabb generálprevenzív (az elkövetőn kívüli, a társadalom többi tagjára vonatkozó) hatása, a modern gondolkodás, akárcsak C. Beccaria⁷ szerint annak van, hogy minden bűncselekményt jogkövetkezmény fog követni.⁸ A leghatékonyabb speciálprevenzív⁹ (az elkövetőre vonatkozó) módszer a nevelés, a megjavítás, amelyben jelentős szerepet tölthetnek be a büntetés-végrehajtási intézetek.¹⁰

Aki ellen szabadságvesztés büntetést szabnak ki, annak személyes szabadságát életfogytig vagy határozott ideig korlátozzák. A szabadságvesztést büntetés-végrehajtási intézetben kell letölteni fegyház, börtön vagy fogház fokozatban.¹¹ A Bv.tvr. meghatározza az egyes fokozatok közötti különbséget, míg a Btk. taxatív felsorolja az egyes bűncselekményekhez társuló büntetés-végrehajtási fokozatot.

A börtön egy ideig védi a társadalmat a bűnelkövetőtől, de nem csupán megőrző hely, hanem feladata, hogy elősegítse a reszocializációt.¹² Ma Magyarországon 32 intézetből áll az intézetrendszer, valamint a két speciális intézetből az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetből és a tőköli Büntetés-végrehajtás Központi Kórházából. A két speciális intézetre azért volt szükség, mert a betegek társadalomtól való elszigetelése nem vezetett eredményre, így a „*bolondok is*

⁵ Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest 2004. 367-369. o.

⁶ Alkotmány 54. §

⁷ Földvári: i.m. 43. o.

⁸ Korinek László: Kriminológia. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2010. 35-39. o.

⁹ Balogh Ágnes – Köhalmi László: Büntetőjog I. Általános rész. Jogi szakvizsga könyv. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs 2007. 152-154. o.

¹⁰ Földvári: i.m. 241-244. o.

¹¹ 1978. évi IV. törvény 40-41. §

¹² Vókó György: Európai büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006. 25. o.

*kikényszerítették a maguk intézettípusát.*¹³ A körülmények javítására azonban, anyagi forrásokra lenne szükség, mivel a kórtermek 18-20 ágyasak és az orvosok átlagéletkora 70 év felett van, amely nem segíti elő a gyógyulást. Az intézetek összkapacitása 12335 fő, azonban a fogvatartottak száma eléri a 16.400 főt, így a túltelítettség 133% körüli. A fogvatartottak magas száma és a kisszámú nevelő személyzet miatt nehéz megvalósítani a reszocializációs célokat.

II. A fogva tartás körülményeire vonatkozó szabályok

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által elfogadott Rec (2006) 2 számú ajánlása¹⁴ meghatározza azokat az elvárásokat, amelyeknek az uniós államoknak meg kellene felelni. Röviden bemutatom hazánk fejlődését és a többi ország megvalósítási módszereinek sikerességét, mivel Vókó György szerint *„[a] szabadságuktól megfosztott személyekkel szembeni bánásmód tökéletes mutatója annak, hogy adott állam mennyire tartja tiszteletben az emberi méltóságot a gyakorlatban.*”¹⁵

A büntetés-végrehajtási intézetben az eszközrendszer a rend fenntartását teszi lehetővé, az előnyök elérésére való ösztönzéssel, a hátrányok kilátásba helyezésével, valamint közvetett és közvetlen kényszerítő eszközök alkalmazásával. A kényszerítő intézkedések alkalmazására akkor kerül sor, ha a fogvatartottak csoportosan el-lenszegülnek, esetleg ön- és közveszélyes magatartást tanúsítanak. Azonban a fogvatartottak számára a legnagyobb büntetés nem a fenytetés, sokkal inkább az elérhető előnyöktől való megfosztás.

Az ajánlás előírja, de mindenképpen el is várható, hogy a személyi állomány ne az ereje demonstrálásával tartson rendet a fogva tartottak között, hanem változatos technikákat sajátítson el.¹⁶

1. Elhelyezés

Az ajánlás szabályokat tartalmaz arra vonatkozólag, hogy a cellák kialakítása milyen legyen. E szerint a zárkákat úgy kell kialakítani, hogy egy fogvatartottra hat köbméter légtér jusson. A magyarországi jogszabályi lehetőségek ezt elősegítenék, mert az elítélteket főszabály szerint egyedül kell elhelyezni,¹⁷ viszont ez a gyakorlatban szinte megoldhatatlan, mivel a régi intézetekben a sokszemélyes zárkák a jellemzőek. Pálhalmán harminc személyesek is megtalálhatók még, de a négyfős

¹³ Mezey Barna: Az elzárás világa: Térbolyultak a börtönben. Jogtudományi Közlöny 2006. 4. sz. 151. o.

¹⁴ Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rule

¹⁵ Vókó György: Új Európai börtön szabályok és magyarázatuk. Ügyészek Országos Egyesülete, Budapest 2007. 7-10. o.

¹⁶ Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2004. 218-226. o.

¹⁷ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec. 2(2006)18. szabálya

zárkák a legjellemzőbbek. Az ajánlás és a Bv.tvr. kitér arra is, hogy az ablakok kellően nagyok legyenek, hogy a „rabok” természetes fénynél olvassanak.¹⁸

Azonban mit tehet egy ország, ha a férőhelyek száma kevesebb, mint amennyire szükség lenne? Az ajánlás, és ENSZ irányelvek lehetővé teszik, hogy időszakos túlsúfoltság esetén két személy is tartózkodjon egy zárkában, azonban hazánkban a túlsúfoltság nem csak időszakos probléma, így ennek az elvárásnak nem tudunk megfelelni. A többi tagállamban kevesebb problémát okoz a túlsúfoltság, sőt vannak olyan országok is, ahol csak ötven százalékos kihasználtsággal működnek a büntetés-végrehajtási intézetek.

A zárkákat a legtöbb helyen kulcsra zárják, hogy a fogva tartottak ne mászkálhassanak el az épületben. Bizonyos ideig azonban nyitva kell tartani a cellaajtókat, ezt Kaposváron úgy oldják meg, hogy a zárkaajtók előtt egy kb. 1 m²-es rácsos teret tartanak zárva, míg a cella ajtaja nyitva van. Németország egyes bv.-intézeteiben a cellát a fogva tartottak maguk zárhatják be, ha elmennek a zárkából.¹⁹ A gyengébbek védelme érdekében külön kell választani a nőket a férfiaktól, a felnőtteket a fiataloktól és az elítélteket az előzetes letartóztatásban lévőkől. Ezen túl a fertőző betegeket is el kell különíteni az egészségesektől.²⁰ Továbbá külön cellát biztosítanak a dohányzóknak és a nem dohányzóknak, valamint a büntetés-részeknek. A 18 év alatti fiatalokat a gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezmény alapján kifejezetten a számukra kialakított intézetekben kell elhelyezni. Az 1955. évi deklaráció értelmében pedig a nők számára valamennyi helyiségnek szeparálva kell lennie.²¹

Az országos börtönök alkalmanként külföldi állampolgárságú fogvatartottak is kénytelenek befogadni, ebből Olaszországban és Máltán²² is több probléma származott. A diszkriminatív bánásmód megelőzése érdekében az országok hamar ratifikálták az átszállításra vonatkozó egyezményt, amely lehetővé teszi, hogy a bűnelkövetők saját országukba töltsék a büntetésüket. Ez megfelel annak a hazai szabályozásnak is, hogy a fogvatartottakat a lakóhelyükhöz legközelebb lévő büntetés-végrehajtási intézetben kell elhelyezni.

2. Kapcsolattartás

A fogvatartottakat nem szigetelhetjük el teljesen a külvilágtól, mindössze azért, mert szembeszegültek egy büntetőjogi normával. Biztosítani kell ezért, hogy minél gyakrabban kommunikáljanak hozzátartozóikkal, vagy a külső szervek képviselőivel, ezek látogatását fogadhatják is. Azonban a védővel való kapcsolattartás sokszor jogi akadályba ütközik.²³ Hazánkban a fogva tartás alatt havi rend-

¹⁸ Vókó: Európai büntetés-végrehajtási jog. 166. o.

¹⁹ Vókó György: Börtönviszonyok tanulmányozása Németországban. Ügyészek Lapja 2001. 5. sz. 67. o.

²⁰ Vókó: Európai büntetés-végrehajtási jog. 256. o.

²¹ Vókó: Európai büntetés-végrehajtási jog. 163. o.

²² Király Klára: A külföldi elítéltek jogi helyzete. Börtönügyi Szemle 2003. 3. sz. 104-106. o.

²³ Takácsné Takács Dóra: A fogvatartottak kapcsolattartási jogának egyes gyakorlati problémái. Börtönügyi Szemle 2009. 4. sz. 33. o.

szerességgel lehet látogatót fogadni, egyszerre két felnőttet és két gyermeket. Más a helyzet az uniós tagállamokban: Svédországban²⁴ például a fogvatartottak abban a különleges helyzetben vannak, hogy ellenőrzés nélkül telefonálhatnak és a látogatókat saját szobájukban fogadhatják, míg a németeknél a látogatók csak csomag-átvizsgáló és fémkereső kapun történő áthaladás után találkozhatnak családtagjaikkal.

További formája a kapcsolattartásnak a levelezés, a csomag és a rendkívüli eltávozás.²⁵ A levelek, csomagok tartalma a büntetés-végrehajtási intézet dolgozója által ellenőrizhetők, annak érdekében, hogy ha abban tiltott tárgy van, az ne kerüljön a fogvatartotthoz. (például a Kozma utcában heti rendszerességgel találnak a levelekben gyógyszereket, ennél ritkábban kést; Kaposváron elsősorban a konzervekben, porkávékban vannak a nyugtatók).

A csomagok a XXI. századra elveszítették eredeti szerepüket, mivel a beküldhető élelmiszereket a fogvatartottak az intézeti üzletekben is megvásárolhatják, az átvizsgálásuk pedig jelentős plusz munkát ad a börtön személyzetnek. Ráadásul a zalaegerszegi füstölt hús botrány óta romlandó élelmiszert sem küldhetnek be.²⁶ A csomagátvizsgálásra Kaposváron egy embert alkalmaznak, aki a napi 8 órás munkaidejét tölti a beérkező levelek, csomagok megvizsgálásával. Az aprólékos vizsgálat – az írószereket szétszedik, a tubusokat felvágják, a zsebrádiókat technikus vizsgálja át, csomagvizsgáló gépet, kábítószer-kereső kutyát alkalmaznak – a biztonságot szolgálja, ugyanis a hozzátartozók igen kreatívak, találtak már szappanban is mobiltelefont. Ezek a tiltott tárgyak természetesen nem juthatnak be az elítéltekhez, saját költségükön visszaküldhetik a hozzátartozóknak, vagy a büntetés-végrehajtási intézet megsemmisíti őket.²⁷

A fogvatartottaknak joguk van tájékozódni a külvilág eseményeiről, amennyiben a bíróság nem rendelte el az eltiltást, akkor biztosítani kell, hogy tájékozódhassanak a napi közügyekről, folyóirat, rádió vagy televízió útján. Saját költségükön újságra is előfizethetnek.²⁸

További joguk a választásban való részvétel a büntetés letöltésének ideje alatt, erre azonban az egyes államokban eltérő szabályok vonatkoznak. Az elítéltek a választásból hazánkban automatikusan ki vannak zárva, de ez főként a hosszabb szabadságvesztés büntetést töltőket érinti, mivel a rövidebb tartalmú szabadságvesztésüket töltők büntetésének ideje alatt nincs választás, meg sem érzik a kizárást. Franciaország, Szlovákia szintén a választójogtól megfosztás elvét vallja. Ezzel szemben Írországban, Csehországban nem fosztják meg a fogvatartottakat a

²⁴ Vókó György: A bűnözés újabb kihívásai és az ellenük való küzdelem Svédországban. *Börtönügyi Szemle* 2008. 2. sz. 94. o.

²⁵ Vókó: *Európai büntetés-végrehajtási jog*, 280. o.

²⁶ Egy hozzátartozó füstölt húst küldött be az intézetbe, amiből a fogvatartott több társát is megkínálta. A hús romlott volt, ezért mindannyian ételmérgezést szenvedtek.

²⁷ Frank Tibor: A tiltott tárgyak intézetbe bejuttatásának megakadályozása, a bejuttatott tárgyak előtalálásának módszerei. *Börtönügyi Szemle* 2008. 2. sz. 20-22. o.

²⁸ Vókó: *Új Európai börtön szabályok és magyarázatuk*, 51. o.

választójoguktól, a spanyolok és a norvégok választójoga pedig bírói mérlegelés kérdése.²⁹

3. Foglalkoztatás

Az 1979. évi 11. tvr. megerősíti az állampolgároknak azt a jogát, melyet az Alkotmány deklaráál, és jogot biztosít mindenkinek a művelődéséhez, a szabadidő hasznos eltöltéséhez. Ezt a jogot a fogvatartottaknak is biztosítani kell, de a jog módosul az intézeti élet idején.³⁰ A CPT jelentés is kiemeli, hogy a fogvatartottaknak naponta, legalább 8 órát kell zárkájukon kívül foglalkoztatva lenni. Ennek betartására a magyar bv. intézeteket is úgy kell kialakítani, hogy legyenek szabadidő eltöltésére, sportolásra, látogatásra alkalmas helyiségek. Az, hogy konditerem nincs sok épületben, még hiányosság, de a fogvatartottak így is találnak lehetőséget az edzésre: összegyűjtik a hideg élelemként kapott konzerveket és azokkal súlyozóznak. Dániában a fogvatartottaknak lehetősége van testépítésre és labdajátékokat is játszhatnak.³¹ A foglalkoztatás speciális módját választotta Szegedi Fegyház és Börtön: létrehoztak egy Hosszúidős Speciális Rezsimű körletet, azoknak a fogvatartottaknak, akiket életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. 2008-ban kisállat-terápiát vezettek be, ezzel növelve felelősség érzetüket, és csökkentve a hosszú évekig tartó magányt.³²

4. Oktatás

A bv. intézetek, Európa-szerte igyekeznek, minél színvonalasabb oktatást biztosítani. Spanyolországban a börtönoktatás törvényi szinten kötelező.³³ Dániában, ahol nyitott börtönök jellemzőek, a képzés intézeten kívül történik.³⁴ A börtönoktatás nemcsak a tagállamokban jelentős, Európán kívül, az USA-ban is a legtöbben úgy gondolják, hogy az oktatás egy életre szóló folyamat, így a „börtön-oktatás” az egyénnek a fogva tartás ideje alatt is jár, mivel tapasztalatot szerez vele.³⁵ Az alapfokú oktatás és a szakképzés hozzájárul ahhoz, hogy a fogvatartottak a szabadulás után részt vehessenek a munkaerőpiacon,³⁶ és elsajátítsák azt a képességet, amely az önálló életükhöz szükséges.³⁷ Az iskola elvégzéséről kapott igazolásban nem szabad feltüntetni a megszerzés helyét, ezzel is megfelelve a követelménynek, hogy ne legyen diszkrimináció.

²⁹ Víg Dávid: További gondolatok a szabadságvesztésre ítélték választójogáról. Börtönügyi Szemle 2008. 3. sz. 73-79. o.

³⁰ Végh Mariann: A fogvatartottak foglalkoztatásáról. Börtönügyi Szemle 2002. 4. sz. 9. o.

³¹ Kiss Sándor: A nyitott börtönrendszer dániai gyakorlata. Ügyészek Lapja 2009. 2. sz. 79. o.

³² Matovics Csaba: A Szegedi Fegyház és Börtön hosszúidős speciális rezsimű (HSR) körletének működési tapasztalatai. Börtönügyi Szemle 2009. 1. sz. 105. o.

³³ Borbély László: Szocializáció és reszocializáció a börtönben. Börtönügyi Szemle 2006. 4. sz. 94. o.

³⁴ Kiss: i.m. 78. o.

³⁵ Marc de Maeyer: Education in prison. Convergence 2001. Vol. 34 Issue 2/3 123. o.

³⁶ Borbély: i.m. 93. o.

³⁷ Végh: i.m. 9. o.

Az általam megkérdezettek 64 %-a, úgy véli, hogy a sport és az oktatás hasznos, mert elősegíti a fogvatartottak visszailleszkedését a társadalomba. De a társadalom tagjai nem nézik jó szemmel, hogy a fogva tartottak az ő pénzüikön tanulnak, miközben sokaknak ez a lehetőség szabadon sem adatik meg.

Az intézetekben könyvtárat kell kialakítani, a fogva tartottak szellemi fejlődése érdekében, mert ez az egyetlen olyan biztos szolgáltatás, amely alkalmas arra, hogy az egyén kultúrához juthasson, mivel az oktatás, és a képzés megszervezése nem könnyű feladat.³⁸ Az intézetek könyvtárányája évről-évre növekszik, felajánlásokból és pályázati pénzekből. A kaposvári intézet a Szabó Ervin Könyvtártól nyert 240000 forint értékben idegen nyelvű könyveket, mert egyre jelentősebb az igény a nyelvtanulásra. Mégis 2005-ben a leggyakrabban olvasott könyvek közül első három helyen, olyan regény szerepelt, amelyben megtalálható a bűnügyi szál.³⁹ 2010-ben, a Budapesti Fegyházban a leggyakrabban kölcsönzött könyv a Bűn és Bűnhődés volt.

5. Vallás

Vallásgyakorlásra senki nem kényszeríthető. A lelkeszi munka eredményeként megvalósított erkölcsi javítás már évszázados múltra tekint vissza. A tárgyi keltekről az egyháznak kell gondoskodnia.⁴⁰ Hazai és nemzetközi szervezetek is segítik a munkát az intézetekben, a legismertebb a Máltai Szeretetszolgálat. A Nemzetközi Testvéri Börtöntársaság célja, hogy a külföldön megszerzett tapasztalatait a magyar gyakorlatba is átültesse.⁴¹ A kaposvári börtönben a missziós tevékenységet egy katolikus lelkész végzi, míg egy amerikai nő a Katolikus Börtöntársaságtól heti 2 angol órát tart az érdeklődő raboknak. A fogvatartottak között a csoportos foglalkozások ellenére sem alakul ki szoros kötődés. A tevékenységek és beszélgetések csak unaloműzők.⁴²

6. Ellátás

Az elítéltek bv. intézetben való ellátása magában foglalja az ételmezést, a ruházatot, a tisztálkodás lehetőségét. Napi, de legalább heti kétszeri használatot köteles az intézet biztosítani. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye a higiénia hiányát megállító bánásmódnak tartja, míg CPT jelentések szerint, a higiénia „*az emberi környezet alapvető fontosságú eleme.*”

A fogvatartottak étkezéséről is gondoskodni kell, napi három alkalommal. Ebből minimum egy alkalommal meleg ételt kell adni. Az étkezésre fogvatartottanként napi 400Ft jut. Az ivóvíz hozzáférést korlátlanul biztosítani kell. Európa több intéze-

³⁸ Szabados Tünde: A fogvatartottak szociális kapcsolatrendszere. Esély 2005. 6. sz. 86. o.

³⁹ Vidra Szabó Ferenc: Könyvtárak a büntetés-végrehajtási intézetekben. Könyv, könyvtár, könyvtáros 2007. 6. sz. 3. o.

⁴⁰ Vóko: Magyar büntetés-végrehajtási jog. 256. o.

⁴¹ Horváth Márta – Körmendy András: A fogvatartottak vallásgyakorlása – jogi szabályozás, a jogalkalmazás hazánkban és külföldön. Börtönügyi Szemle 3. sz. 25-29. o.

⁴² Szabados: i.m. 88. o.

tében van kialakított konyha, ahol az ételt maguk készíthetik el a fogvatartottak. Hazánkban az étel mennyiségére és minőségére nem lehet panasz.⁴³

Az intézet köteles a fogvatartottaknak ruhát biztosítani, ami nem lehet lealacsonyító jellegű, és amely a nőknél és fiataloknál formaruha is lehet. A fogvatartott köteles azokat rendeltetésszerűen használni és megóvni, tisztítani pedig az intézetnek kell.⁴⁴ A kalocsai női börtönben a fogvatartottak ruházatát egy szoknya, egy nadrág, egy ruha, illetve egy „tyúkláb mintás” mákos ing jelenti.⁴⁵

A Bv. kódex és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya alapján a fogvatartottak egészségét védeni kell. Szükség van arra is, hogy minden büntetés-végrehajtási intézetnek legyen általános orvosa. Régi tapasztalat, hogy az ellátás minősége mindig meghaladta a szabad társadalom ellátásának színvonalát. Az orvosnak elsősorban a testi egészségre kell figyelmet fordítania, de tekintettel kell lenni a mentális egészségre is, mivel évek óta jellemző annak romlása, és egyre nő az idegrendszeri megbetegedések száma.⁴⁶ Ennek ellenére 2009-ben mindösszesen 6 öngyilkosság történt az intézetek falai között. A fogorvos a börtönben heti egy nap rendel, az egészségmegőrzéshez szükséges ellátás ingyenes, de a fogpótlást a fogvatartott költségére végzik.

Ha a fogvatartottaknak akut ellátásra van szüksége, és az intézetben nincs orvos, akkor civil kórházba szállítják, ahol megbilincselve, állandó felügyelet alatt gyógyulnak. Ha az ellátás várhat, akkor a rabokat a Tököli kórházba szállítják a heti körszállítás alkalmával, majd gyógyulás után így is érkeznek vissza. Angliában és Walesben a radikális változás 2006-ban kezdődött, amikor a modernizáció eredményeképpen csökkenni kezdtek a nehézségek, és a szakmai személyzet ismereteit is bővítették, átszervezték az egészségügyi politikát, amelynek hatására javult a finanszírozás is.⁴⁷

A Miniszteri Bizottság 1998-as ajánlása úgy gondolta, hogy a „büntetés-végrehajtási egészségpolitikát integrálni kellene a nemzeti egészségügyi politikába”, de ez csak nagyon kevés országban valósult meg.⁴⁸

7. Nevelés

A fogva tartás idején a nevelés kiterjed életviszonyaik javítására, cselekvéseinek szabályozására, ill. felfogásuk alakítására. A személyiség fejlesztésére jutalmazó és fegyelmező eszközöket alkalmaznak.⁴⁹ A nevelésnek ki kell terjednie a szabadulásra való felkészítésre is. Ez főként a hosszabb tartalmú szabadságvesztésüket töltők számára fontos, mivel ők sokáig el voltak zárva a külvilágtól és segíteni kell nekik, hogy tudják milyen kihívások várnak majd rájuk. Hazánkban sikerrel alkalmazzák a

⁴³ Boros Lajos – Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest 2002. 184. o.

⁴⁴ 6/1996 IM rendelet 148. §

⁴⁵ A Kétfény 2010. július 1-i adása

⁴⁶ Nagy: i.m. 11. o.

⁴⁷ Hayton Paul: Prisons and Health Reforms in England and Wales. American Journal of Public Health 1731. o.

⁴⁸ Vókó: Európai büntetés-végrehajtási jog. 174. o.

⁴⁹ Vókó: Magyar büntetés-végrehajtási jog. 27-278. o.

Goldstein tréninget,⁵⁰ és a Humán Pszicho 2000 közhasznú társaság is segít pedagógiai és pszichológiai eszközökkel növelni az elítéltek önbecsülését és felelősségérzetüket.⁵¹

8. Munkavállalás

„Munkáltatásnak minősül az elítélt szervezett foglalkoztatásának az a formája, amikor a munkavégzés rendszeresen, díjazás ellenében történik.”⁵² A munkáltatás célja, hogy elősegítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, és biztosítsa a szabadulás utáni elhelyezkedés lehetőségét.⁵³ A fogva tartottak ezt rendszeresen, díjazás ellenében, szervezett keretek között végzik. Munkadíjuk a szabad munkavállalók legalacsonyabb jövedelmének egy harmada.⁵⁴ Ausztriában 60-90%-a, öt díjazási fokozatban.⁵⁵

A megkérdezettek úgy gondolták, hogy az elítélteknek dolgozniuk kell, de többségük a munkáért nem adna pénzt, azt inkább az eltartásukra fordítanák, és többen a munkát sem hat órában maximalizálnák, hanem egész nap dolgoztatnák őket. A munkával megszerzett keresményük egy részét megspórolhatják, és az összeget szabadulásukkor megkaphatják. A kereset másik része a büntetés-végrehajtási intézetet illeti, amely a képzéseinek színvonal-javítását eredményezheti.

A Tiszalöki Intézetben a fogvatartottaknak cipővarráásra, ill. szelektív hulladékválogatásra van lehetőségük,⁵⁶ de csak kevesen végeznek munkát, mivel sok az egészségügyi alkalmatlanság, illetve sokan csak rövid idejű szabadságvesztésüket töltik, ami miatt nem éri meg munkába állítani őket. Akik dolgoznak, szívesen teszik, mert a gyorsabb időmúlást segíti elő.⁵⁷ A kaposvári előzetes házba a munka csak lehetőség a fogva tartott számára, mégis sokan dolgoznak. Emiatt a lehetőségeket az intézetnek kell megteremtenie, így itt a szakértelemhez kötött munkákat a fogvatartottakkal végeztetik. (például a villanyszerelés, asztalos munka). Az országos végrehajtó házakban a Faipari Kft. asztalos munkát biztosít a részükre, illetőleg a hulladékgazdálkodásban adnak munkalehetőséget. A börtönmunkának két fajtája van: a szervezett foglalkoztatás és a költségvetési munkáltatás. Előbbi esetében gazdálkodó szervezeteknél igyekeznek munkát biztosítani a raboknak, míg

⁵⁰ Vörös Erzsébet: Speciális szabadulásra felkészítő tréning. Börtönügyi Szemle 2009. 1. sz. 81. o.

⁵¹ Kőműves Ágnes: Fogvatartottak és büntetés-végrehajtási intézetekből szabaduló munkaerő-piaci (re)integrációjának támogatása. Család, gyermek, ifjúság 2006. 4. sz. 36. o.

⁵² Cséri Zoltán – Hirják András Péter: A fogvatartottak foglalkoztatása és a kapcsolódó gyakorlati problémák a Közép Dunántúli Országos Bv. Intézetben és az Annamajori Kft-nél. Börtönügyi Szemle 2009. 2. sz. 17. o.

⁵³ Végh: i.m. 13. o.

⁵⁴ Nagy: i.m. 12. o.

⁵⁵ Lőrincz József: Büntetőpolitika és börtönügy. Rejtjel Kiadó, Budapest 2009. 117. o.

⁵⁶ Tikász Sándor: A PPP-munkáltatás tapasztalatai a Tiszalöki Országos Bv. Intézetben. Börtönügyi Szemle 2009. 2. sz. 26-27. o.

⁵⁷ Kőműves: i.m. 33. o.

utóbbi az intézet fenntartását segíti (például a konyhai, mosodai dolgozóként való munkáltatás).⁵⁸

Problémát jelent, hogy nincs elég lehetőség a munkára, és az is, hogy a szabadban dolgozó fogvatartottak mindegyikét nem tudják munka közben őrizni. A mezőgazdasági és állattenyésztési munkákban részt vevők nagy területen vannak, ahol hiányoznak a biztonsági létesítmények. Ennek ellenére a szökések száma nem jelentős és gyakran előfordul, hogy maguktól visszatérnek az intézetbe.

Dániában a fogvatartottak munkacsoportokban dolgoznak, így ott létrehoztak építőcsoportot és a kertészkedést végzők csoportját is. Franciaországban olyan munkaerőpiaccá váltak a börtönök, ahol a magánvállalkozók kínálnak munkákat. Hollandiában a munka nem a fogva tartás idejére vonatkozik, hanem éppen a szabadulás után segítik munkához jutni a korábbi elítélteket. Németországban társas vállalkozást hoztak létre külső cégekkel és a munka elvégzésére készítették a rabokat.⁵⁹ Romániában azoknak a fogvatartottaknak, akik képesek munkát vállalni számos lehetőségük van, akár az intézményen kívüli munkavállalásra is. Angliában nincs ekkora jelentősége a munkáltatásnak, míg Belgiumban nem a munkát tartják a legjobb megoldásnak, hanem bevezették a helyreállító igazságszolgáltatás koncepcióját, amely egy személyiség fejlesztő tréning, azzal a céllal, hogy a tettes belássa, hogy cselekményével milyen fájdalmat okozott az áldozatnak.⁶⁰

9. Nők és fiatalok

Az általánostól eltérőbb szabályok vonatkoznak a nők és a fiatalok szabadságvesztésére. A fiatalok számára külön intézetet hoztak létre az országban több helyen. A büntetés-végrehajtásnak itt csak két fokozata van és 21. életévükig lehetnek itt az elítélt fiatalok. Az oktatás pedig nem, mint lehetőség jelenik meg, hanem 16 éves korig kötelező.⁶¹ Németországban azt az alapelvet követik, hogy személyiségük még nem alakult ki egészen, ezért a pozitív irányba való befolyásolást tekintik elsődleges célnak. Így a kötelező iskolai oktatáson túl nyelvtanfolyamot, pszichikai tréninget, sportolási lehetőséget biztosítanak számukra.⁶²

A női elkövetőket vizsgálva egy kutatás arra jutott a nők normaszegésével kapcsolatban, hogy a bűncselekmény elkövetése előtt nem éltek anyagi biztonságban, legtöbbjük munkanélküli volt és alacsony iskolázottságuk is szerepet játszik a bűnözésben. A MIP-kutatás⁶³ eredményei bizonyították, hogy a bebörtönzéssel, azokat a nőket is kirekesztik a társadalomból, akik előtte nem voltak ilyen helyzetben, akik pedig egyébként is így élték meg a mindennapokat, azok még

⁵⁸ Végh: i.m. 16. o.

⁵⁹ Vókó György: Börtönviszonyok tanulmányozása Németországban. *Ügyészek Lapja* 2001. 5. sz. 69. o.

⁶⁰ Joanna Weschler: *The Human Rights Watch Global Report on Prisons USA*, 1993.

⁶¹ Vókó: Európai büntetés-végrehajtási jog. 294-297. o.

⁶² Vókó: Börtönviszonyok tanulmányozása Németországban. 63. o.

⁶³ A kutatás célja a szabadulás utáni reintegráció nyomon követése, amelyet 2003 és 2005 között hat országban vizsgáltak. Hazánkon kívül Anglia, Németország, Olaszország, Spanyolország és Franciaország vett részt a felmérésben.

inkább kirekesztetté válnak.⁶⁴ Angliában a női börtönökben az önkárosítások száma aránytalanul magas, amelyben nagy szerepe van a börtönszemélyzetnek és a múltbeli történéseknek, úgy, mint a családi elhanyagolás, családon belüli erőszak, szexuális visszaélés és a kábítószer problémák.⁶⁵

A női büntetés-végrehajtási intézetek száma alacsony, mivel a fogvatartottak száma Európa szerte 12% alatti, ezért szinte mindenki a lakóhelyétől távol kerül fogva tartásra, ami jelentősen megnehezíti a hozzátartozóikkal való kapcsolat-tartásukat. Hazánkban a női fogvatartottak többségét Kalocsán őrzik. Az 1100 fogvatartottnak a tizede van itt. Elsősorban nagyon elhanyagolt bűncselekmény elkövetése miatt töltenek hosszabb időt elszigetelve a társadalomtól.⁶⁶ A higiéniai körülmények 30 évvel elmaradottak. Hasonló helyzet uralkodik Egerben is, ahol meleg víz is csak hetente 2 óráig van.⁶⁷ A nők esete a terhességük alatt válik egyedivé, amellyel kapcsolatban az országok eltérő szabályozást alkalmaznak. Hazánkban, ha a szülés a szabadságvesztés végrehajtása alatt történik, akkor a gyermeket hat hónapos koráig az anyával együtt kell elhelyezni, ehhez ki kell alakítani a megfelelő infrastruktúrát a gyermek elhelyezésére. Kecskeméten 2001-ben létre is hozták a külön körletet a kisbabás anyák részére.⁶⁸ Szlovákiában a terhes vagy olyan nőnek, akinek egy évnél fiatalabb gyermeke van, nem engedi meg a törvény a végrehajtás megkezdését.⁶⁹ Németországban mindössze egyetlen női börtön működik, ahol két anya-gyermek otthon is üzemel. A gyermeket édesanyjuk kórházakban szülhetik meg, amely időtartamra a büntetés félbeszakad, a visszatérés után pedig öt éven át lehet a börtönben anyjával a gyermek.⁷⁰

III. A büntetés-végrehajtás garancia rendszere

„Minden egyes fogva tartást úgy kell kezelni, – legyen szó, akár nőkről, férfiakról vagy fiatalokról –, hogy az megkönnyítse a szabad társadalomba történő visszatérést.”⁷¹ Ehhez azonban szükség van felügyeleti rendszer kialakítására, amelyet hazánkban az ügyészség lát el. Tevékenységüket folyamatos hatáskörbővülés jellemzi, de az ügyész elsősorban átfogó jellegű felügyeleti tevékenységet végez, és havi rendszerességgel látogatja az intézeteket. Ma már feladatuk a fogvatartottak intézeten belül történő halálának kivizsgálása, az ellenük alkalmazott lőfegyverhasználat, valamint a szabálysértési elzárás törvényességének felügyelete. 2000-ben a bünyogi nyilvántartás felügyeletét is hatáskörébe utalták. 2009-ben pedig egy új kihívással kellett szembenézni a magyar ügyészeknek, azáltal, hogy feladatuk lett az

⁶⁴ Women, Integration and Prison 2005.

⁶⁵ Short Vicky: Custody vs. care: attitudes of prison staff to self-harm in women prisoners - a qualitative study. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* 412. o.

⁶⁶ A Kétfény 2010. július 26-i riportja.

⁶⁷ Fahidi Gergely: Cellaválaszték. *HVG* 2009. 5. sz. 15. o.

⁶⁸ Fahidi Gergely: Cellaellenőrzés. *HVG* 2009. 26. sz. 16. o.

⁶⁹ Vókó: Magyar büntetés-végrehajtási jog. 299. o.

⁷⁰ Vókó: Börtönviszonyok tanulmányozása Németországban. 70. o.

⁷¹ Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása 6. szabály

uniós tagállamokban a magyar állampolgárokkal kapcsolatos elítélés nyilvántartásának ellenőrzése.

Angliában, Svédországban és Hollandiában a feladatkörük még ennél is nagyobb területet ölel fel. Angliában két csoportot is szerveztek: a látogató bizottságot és a nagyobb intézetet ellenőrző felügyelő-bizottságot. Tagja csak a lakosságot képviselő békebíró lehet. Kikérdezhetik a fogvatartottakat, és jelentést készítenek a bánásmódról és a börtönállapotokról. Hollandiában szintén felügyelő bizottságok töltik be az ellenőrző szerepet. Tagja itt is a civil lakosság tagjai közül kerül ki, és feladatát megbízatás alapján 5 éven át látja el. Szerepük akkor nő meg, amikor az elítélteket valamilyen sérelem éri, amely ellentétes a biztosítandó jogokkal. Svédországban intézeti bizottságok dolgoznak, amelynek tagjait a helyi önkormányzat választja. Ausztriában büntetés-végrehajtási bizottságok alakultak, tagjai között nőnek is kell lennie. Németországban általánossá vált a felügyeleti tevékenység, így jogosultak bármikor, bejelentés nélkül meglátogatni az intézeteket. Az szinte minden európai államban jellemző, hogy döntési joguk nincs, panaszokat nem bírálhatnak el.⁷²

IV. A legjelentősebb problémák és a lehetséges megoldások

A legnagyobb problémát jelentő kérdés Magyarországon, – melynek okai a századforduló előttről megmaradt elavult intézetek, valamint, hogy fejlesztésre csak kevés anyagi fedezet jut⁷³ – a túlszűfolttság. Az uniós tagállamok egyetértenek abban, hogy a börtönnépességet nullára csökkenteni nem lehet, de mindenképpen el kellene érni azt, hogy megközelítsék mindenhol az optimális szintet. Ráadásul a börtönkapacitást jelentősen meghaladja a fogvatartottak száma, mely 2010-ben 133%-os túltelítettséghez vezetett. Így is előfordul, hogy korlátozni kell, vagy le kell állítania befogadásokat, és várólistát készíteni azokról, akiknek szabadon tartózkodása nem jelent további veszélyt a társadalomra.

1998-ban az Európa Tanács statisztikát készített, hogy 100.000 lakosra, hány fogvatartott jut. Ott nőtt meg leginkább a szabadságvesztések száma, ahol az állam is növekvő szociális problémával küzd, de nem elhanyagolható a fejlődés és az országok közötti együttműködés sem, mely kihat a bűnüldözés hatékonyságára.⁷⁴

1. Rövid tartalmú szabadságvesztés

Hollandia az európaiak számára a követendő példa, mivel a túlszűfolttságot azzal szüntették meg, hogy eredményesen alkalmazták a rövid tartalmú szabadságvesztést, és kivételes esetben alkalmazzák csak a hosszú időtartamút. Nyitott és fél zárt intézmények is működnek eredményesen. A nem teljes bezártság liberális elvét vallja Svájc is, ahol a zsűfolttságot főként a náluk fogvatartott külföldiek okozzák.

⁷² Lajtár István: A büntetés-végrehajtás garancia-és kontrollrendszere Magyarországon. HVG-Orac Kiadó, Budapest 2010. 47-63. o.

⁷³ Vókó György: A fogvatartottakkal való bánásmód törvényességéről. Belügyi Szemle 2000. 11. sz. 87. o.

⁷⁴ Lőrincz: i.m. 103-107. o.

Dániában is jellemzőek a nyitott rendszerek, ezzel könnyebben valósítható meg a liberális szemlélet, ráadásul lényegesen kevesebb költséggel jár. A különbség egy zárt börtönhöz képest, hogy nem rendelkezik fizikai értelemben vett biztonsági rendszerrel.⁷⁵ Svédország sokáig Európa és Skandinávia minta országának számított, ennek ellenére évtizedek óta szeretnének új módszereket bevezetni a szabadságvesztések számának csökkentésére. Ehhez azonban jól működő pártfogói felügyeletre van szükség, mivel a fogvatartottak többsége még felkészületlen a szabadulásra. Hazánkban azonban, hiába kapnak kirendelt pártfogót a szabadulók, nagyon sok szabadult jut egy-egy pártfogó felügyelőre, így jelentős segítség nem várható tőlük. A börtönnépesség Franciaországban is jelentős, ők 2001 óta a fogva tartás feltételeit szeretnék javítani, valamint nagyobb segítséget nyújtani a visszailleszkedéshez. Az olaszok számadatai jelenleg kedvezőek, ez nagymértékben a pártfogó felügyelet, részleges- és a soron kívüli szabadság intézményének köszönhető. A spanyolok módszerei is sokat változtak, a totális zárt rendszer megszüntetésével próbálnak liberális eszközökkel szabályozni.⁷⁶ A pozitív változások ellenére sem mutatnak jelentős változást ezek az államok a fogva tartottak számának csökkenésében, de a kedvező folyamatokról sem feledkezhetünk meg. Finnországban a fogvatartottak száma csökkent, amelynek okai az alábbiakban foglalhatók össze. A treatment ideológia hatására átértékelődtek a büntetés céljáról alkotott nézetek, és a generális prevenció kezdett nagyobb szerephez jutni. Az igazságszolgáltatás is segítette a csökkenésben, ugyanis a bírói gyakorlat egyre kevesebb szabadságelvonással járó büntetést hozott. Előtérbe került a pénzbüntetés és a közérdekű munka. Azok számára, akik viszont mégis börtönbe kerülnek, igyekeznek minél kedvezőbb munkalehetőséget biztosítani, valamint a fogvatartottak ellátását segítve szakképzett pszichológusokat kezdtek alkalmazni.⁷⁷ A legkedvezőbb börtönnépességet magának tudó Izland kiemelkedik mind a skandináv mind az Unió államok közül. Az ország 5 börtönnel rendelkezik, amelyek kapacitása 138 fő, kihasználtsága viszont csak 72-79%. Mivel a női és fiatalkorú elkövetők száma is annyira alacsony, hogy nem lett volna értelme külön intézeteket építeni, ezért tiltakoztak az ajánlás azon szabálya ellen, hogy külön tartsák fogva őket. Ezen kívül sem felelnek meg a követelményeknek, (de stabil, „bűnözésmentes” államukban kevésbé szükséges is) mivel nincs oktatásuk, szakmai programjuk az intézetekben, viszont a szabadulóknak munkát biztosítanak.⁷⁸

Magyarország még csak kevés javulást hozó eredményt tud felmutatni, de a problémákat az emberek megítélésében a szankciókról a média generálja. Sokan úgy gondolják, hogy ma a legtöbb bűncselekmény erőszakos cselekmény, és velük szemben azt tartják a legjobb megoldásnak, ha minél hosszabb ideig bezárva tartják

⁷⁵ Kiss: i.m. 69-70. o.

⁷⁶ Lőrincz: i.m. 113-129. o.

⁷⁷ Karl Johann Lang: European Standards in Finland. Central Collection of Correctional Documents of Central and East European Countries 1995. 1. sz. 18-19. o.

⁷⁸ Juhász Zsuzsanna: A finn és izlandi büntetés-végrehajtás. Börtönügyi Szemle 2001. 3. sz. 37-43. o.

őket.⁷⁹ Ez azonban nem biztos, hogy eredményre vezet. A szabadságvesztést nem úgy kell felfogni, mint ami a társadalom fölösleges kiadását jelenti, társadalmi hasznosság nélkül,⁸⁰ hanem úgy, hogy jó, ezért több pénzt kellene költeni a börtönökre, azért, hogy a férőhelyek emelkedjenek. A pénzbüntetés vagy közérdekű munka kiszabása a mai társadalmunkban valószínűleg még nem jelentene elég visszatartó erőt a bűncselekmények elkövetése szempontjából, ez derül ki a civilek válaszaiból is, tehát más megoldásokat kell keresni. A túlzásfolttságot csökkentené, ha rövidebb időtartalmú szabadságvesztéseket szabnának ki. Az elgondolás jó, mert ezzel valóban kisebb lenne a börtönök túlterheltsége, de ellenzők itt is akadtak, akik azt vallják, hogy a rövid idő alatt nem érvényesülhet az átnevelő hatás. Ezt azzal magyarázzák, hogy a normál időtartamú szabadságvesztésüket töltők fogva tartását három szakaszra osztották: az elsőben egy deprimáló hatás érvényesül, majd a másodikban az elítélt eltompul, míg végül alkalmazkodik a körülményekhez. Továbbá nem lehet felkészíteni a rabokat a fogva tartás utáni életre és egyébként is csak az adminisztratív tevékenységek növelését eredményezi. Franz Liszt fogalmazta meg először, hogy a rövid időtartamú szabadságvesztés képes megfelelni a generálprenatív céloknak, azonban nem tud eleget tenni a speciálprenatív követelményeknek. Az európai jogrendszerek ezért igyekeznek kerülni ezeket a megoldásokat, azonban a tagállami bíróságok szívesen szabnak ki ilyen büntetést. Svájcban és Franciaországban különleges megoldásokat alkalmaztak arra, hogy ne legyenek a büntetés-végrehajtási intézetekben túl sokan. Svájcban a félfogság intézményét vezették be, míg a franciák a bv. intézeti létet a pihenőidőre korlátozták. Az elítélt a többi tevékenységét –munka, tanulás – a civil életben folytathatja.⁸¹ Ez a félig nyitott rezsím emberhez méltó végrehajtási modellnek tekinthető.

2. Elektronikus felügyelet

A túlzásfolttság megszüntetésének módját dolgozta ki Belgium, mikor bevezette az elektronikus felügyeletet 1998-ban. A szükséges feltételek a lakhely kijelölésére, hogy az elítéltet nem zárták ki az intézkedés alkalmazhatóságából, tartózkodási címmel rendelkezik, előzetes beleegyezését adja, valamint lakása és telefonja van. Akkor alkalmazható, ha ezeken kívül még a börtönbüntetési tétele sem haladja meg a három évet. Az elektronikus felügyelet ötlete jó, de sok hiányossága miatt még akadályozó tényező, hogy a személyzet túlterhelt, mert a szakértői vélemények száma is növekszik, valamint az eljárásban az Egyedi esetek osztálya is lassítja a döntést. Ezzel szemben a belgák úgy vélik, hogy alkalmas arra, hogy biztosítsa a társadalom biztonságát, és csökkentse a fogva tartás káros hatásait. Bár az ellenpélda Európán kívüli, de Kanada egyáltalán nem tartja jónak az elektronikus felügyelet bevezetését, ugyanis fölöslegesnek és költségesnek tartja, mivel úgy véli, nem rendelkezik személyzettel és megfelelő eszközökkel sem. Vókó György azt vonja le

⁷⁹ Kerezsi Klára: Láthatatlan elkövetők és kézzel fogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? *Esély* 2000. 5. sz. 44-45. o.

⁸⁰ Vókó: Börtönviszonyok tanulmányozása Németországban. 153. o.

⁸¹ Vókó: Börtönviszonyok tanulmányozása Németországban. 153-159. o.

végző következtetésként Belgium és Kanada példájából, hogy az igazi büntetőpolitikánál soha nem fog többet érni az elektronikus felügyelet.⁸²

3. Börtönprivatizáció

Public Private Partnership, avagy börtönprivatizáció napjaink fontos témája, jelesen, hogy hogyan alkalmazható, mint finanszírozási forma a büntetés-végrehajtási intézetek felépítésére. PPP-nek a Társadalmi Privatizációs Partnerségnek nevezzük az állami szervek és a magánszektor együttműködését. „A PPP célja az állami felelősségvállalás feladása nélkül olyan közösségi, akár társadalmi célok megvalósítása, amelyet magánszférával oszt meg a hatékonyság, a fejlesztés és a kockázat tekintetében.” Magyarországon az elmúlt években, több esetben is hallottuk már, mint megoldást, hogy magántőkéket vontak be állami feladatok teljesítéséhez. Az eredmény sokszor látható (például a Nemzeti Színház, autópályák), azonban sokszor nagy vitát kavartak. Alkalmazása nálunk még nem elterjedt, külföldön (elsősorban nyugaton) már a büntetés-végrehajtásban is jól működik (főként az enyhébb bűncselekményt elkövetett rabokat helyezik el).⁸³ A büntetés-végrehajtás hosszú ideig készült a bevezetésére, de az állami szektornak arra is kevés a pénze, hogy a meglévő intézményeket fenntartsa.⁸⁴ Mi magyarok attól félünk, hogy alkalmazásával magánbörtönök jönnének létre, és kicsúszna az irányítás állam kezéből.⁸⁵ Nem véletlenül, hiszen Nyugat-Európában már bebizonyosodott, hogy nem szabad emberraktárak létrehozni,⁸⁶ valamint a kezdeti amerikai példák a rabkölcsonzésről sem túlságosan biztatóak.⁸⁷ Mindezek ellenére 2007-ben Tiszalökön sikerült megépíteni magántőke bevonásával a 700 fő befogadására alkalmas intézményt, ahol a magánosítás kiterjed az üzemeltetésre is,⁸⁸ illetve magánpénzből újították fel a Szombathelyi Intézetet. A 2010-es adatok szerint, a már megépült hazai „magánbörtönök” közel 20%-kal többet takarítottak meg egy év alatt, mint állami társaik.⁸⁹

Jellemzően Angliában, USA-ban és Ausztráliában döntöttek amellett, hogy a tervezést, fenntartást és az üzemeltetést is magánkézbe adják. Az USA-ban úgy gondolják, hogy a magánkézben lévő börtönök sok pénzt takarítottak meg az

⁸² Vókó György: Az elítéltek elektronikus felügyeletével kapcsolatos véleményekről. Börtönügyi Szemle 2004. 3. sz. 91-102. o.

⁸³ Sponga István: A PPP modell alkalmazásának nemzetközi tapasztalatai. Börtönügyi Szemle 2003. 3. sz. 83-85. o.

⁸⁴ Vókó György: A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladatok privatizálásának problémái Magyarországon. Magyar Jog 2010. 10. sz. 577. o.

⁸⁵ A privatizáció első megjelenési formája a börtönboltok, amelyeket vállalkozók működtettek állami keretek között.

⁸⁶ Vókó: A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladatok privatizálásának problémái Magyarországon. 578. o.

⁸⁷ A klasszikus magánbörtön profitorientált volt, a haszon a vállalkozóknak járt, így a fogvatartottak közel fele meghalt.

⁸⁸ Tikász: i.m. 25. o.

⁸⁹ Vókó: A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladatok privatizálásának problémái Magyarországon. 579. o.

adófizetőknek, ráadásul a cégek hatalmas profitját is ők generálják,⁹⁰ valamint egy versengő környezetet teremt a magánszektorban.⁹¹ Ezzel szemben a francia állam megtartotta az üzemeltetést magának, és csak a tervezést és a beruházást bízta a magán vállalkozókra. Az ötlet a privatizációra egyébként az USA-ból származik, ahol már 30 éve működik a rendszer. Németországban is még csak gyerekcipőben jár a fejlesztés, de az angol és francia tapasztalatokból arra a következtetésre jutottak, hogy az állami beruházás időigényes, míg a magántőke bevonása rugalmasabb megvalósítást biztosít.⁹²

Hazánkban sok érv és ellenérv született. Az érvek elsősorban gazdaságiak a pénzügyi hiány csökkentésére alkalmasak, míg az ellenérvék az államba vetett bizalom, felelősség kérdését feszegetik, ráadásul sokan úgy vélik, hogy a magánbörtön sem nem olcsóbb, sem nem jobb, mint az állami. Sok tanulmány olvasható azzal kapcsolatban, hogy az emberek adóznának többet, azért, hogy mindenkit el lehessen ítélni, és legyen is hova bezárni, azok közül, aki bűncselekményt követ el, de az általam megkérdezett 100 emberből mindössze csak 17-en fizetnének többet erre a célra. Azonban a PPP magyarországi bevezetése, jogszabály módosításokat is kellene, hogy maga után vonjon, mivel a jelenleg hatályos szabályozás nem terjed ki a speciális körülményekre. *„Mindannyiunk érdeke, hogy törvényesen, a jogállami követelményeknek megfelelően történjék a szabadságvesztés a büntetés végrehajtása minden szempontból a PPP konstrukciójú büntetés-végrehajtási intézetekben is.”*⁹³

4. Közérdekű munka, pénzbüntetés

Magyarországon a szabadságvesztés alternatívájaként 1993 óta kiszabható a közérdekű munka, amelynek célja egyfajta „javítás-nevelés”. Az elítélt szabadidejében vagy heti pihenő napján kellene, hogy végezze, díjazás nélkül. Ez azonban sajnos több problémát is felvet, még hozzá, hogy nincsenek meg a feltételek, mivel nem tudnak munkát biztosítani, akinek pedig tudnának, inkább „leülik”, azaz a bíróság a közérdekű munkát fogházban letöltendő szabadságvesztésre változtatja.

Ezen túl, szintén szabadságelvonással nem járó büntetesként kiszabható pénzbüntetés, amely az anyagi hátrány okozásával próbálja meg visszatartani az elkövetőt a bűnisméltástól. Hazánkban a pénzbüntetés napi tételes jellegű, kiszabására az elmúlt években gyakrabban került sor, de a szám valószínűleg nem fog jelentősen emelkedni, ugyanis sokszor a büntetés behajthatatlan.⁹⁴

⁹⁰ Bates Eric: Private Prisons. Nation 1998. Vol. 266 Issue 1 12. o.

⁹¹ Thomson Paul: PPPs in criminal justice. New Economy 2000. Vol. 7 Issue 3 154. o.

⁹² Vókó: A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladok privatizálásának problémái Magyarországon. 75-76. o.

⁹³ Vókó: A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladok privatizálásának problémái Magyarországon. 588. o.

⁹⁴ Földvári: i.m. 262-264. o.

5. Mediáció

A tettes és áldozat közötti kiegyezés célja, hogy a tettes által okozott rosszat, ugyanolyan rosszal egyenlítsék ki.⁹⁵ Magyarországon 2007. január 1-je óta van lehetőség a közvetítői eljárásra, amely csak meghatározott cselekmények esetén alkalmazható, de jó megoldásnak tűnik, mivel a bíróságoktól vesz el terhet és meggyezés esetén nem lesz szükség elítélésre, ezzel sem növelve tovább a magas telítettségi arányt. Hatvani Lajos szerint: „*aki tíz éve zsebel a villamoson, azt a mediáció nem fogja megváltoztatni*”, az első büntényeseknél érhető el eredmény. Egy mediátor (közvetítő) elősegíti a felek közötti kommunikációt és a mindkét fél részére előnyös egyezséget kínál.⁹⁶ Eredményes tárgyalás esetén az eljárás gyorsabbá, olcsóbbá tehető, valamint a tettes számára elkerülhető a szankció, amely akár szabadságvesztés is lehetne. Főként társadalmi előnyei vannak: csökkenti az igazságszolgáltatás költségeit (negyedével kerül kevesebbe), nem kerül sor a drága intézeti fogvatartásra (mintegy 8000 Ft naponta elítéltenként), valamint közelebb hozza a polgárokat, megértetik velük az elkövetés okait, nő a tolerancia. A tettes szempontjából elkerüli a börtönbüntetések káros hatásait.⁹⁷ A börtönártalmakat többen vizsgálták: a börtönbüntetés első szakaszában az elítélt átveszi a fegyház gyakorlatát, erkölcsét, szokásait. Ez a prizonizáció. A depriváció, a fogvatartotti lét második szakasza, amelyben tudatosan az egyénben, hogy megfosztották korábbi szabadságától, kapcsolataitól. Ennek enyhítésére szolgál a kapcsolattartás engedélyezése. Egy újabb ártalom, ami a fogvatartottat éri, az a stigmatizáció, amelynek hatására a szabadulás utáni életben is felismerhetők lesznek azok a jellemzők, amelyekre a fogvatartás idején tett szert, például a börtönszleng használata.⁹⁸ A káros következményeken túl, olyan tevékenységet is megismerhetnek a fogvatartottak, amelyekkel a civil életben lehet, hogy nem is foglalkoznának. Erről tanúskodott a 2010. szeptember 28-29-én Pécsen megrendezett „A kultúra a börtönben, a börtön kultúrája” című nemzetközi tudományos konferencia keretében a fogvatartottak festményeiből megnyitott kiállítás. A mediáció ellenzői kifejtik, hogy ez által, a gazdagok megvásárolhatnák büntetlenségüket, de azért az jellemző, hogy csak a valódi megbánást fogadják el a sértettek.⁹⁹

Az alternatív megoldások elterjedése hasznos lenne gazdaságilag és társadalmilag egyaránt, azonban bármelyik lehetséges új megoldást választjuk is, tudnunk kell, hogy: „*[a] szabadságelvonással nem járó szankciók alkalmazása, a fogva tartás elkerülésének igénye, nem szünteti meg egyben a zárt büntetés-végrehajtás létét*”.¹⁰⁰

⁹⁵ Sós Tóth Adrienn: A rövid tartalmú szabadságvesztés dilemmái. *Börtönügyi Szemle* 2006. 4. sz. 21-23. o.

⁹⁶ Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezés? Mediáció és más alternatív szankciók Európában.* KJK-KERSZÖV Kiadó, Budapest 2004. Idézi: Gilányi Eszter: *Börtön helyett egyezés? Jogtudományi Közlöny* 2006. 5. sz. 195. o.

⁹⁷ Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezés? Mediáció és más alternatív szankciók Európában.* KJK-KERSZÖV Kiadó, Budapest 2004. 136-154. o.

⁹⁸ Papp Gábor: A prizonizációs jelenségek elméleti hététere – kritikai megközelítésben. *Börtönügyi szemle* 2009. 2. sz. 29-36. o.

⁹⁹ Fahidi Gergely: *Békítő tárgyalás.* HVG 2008. 1. sz. 19. o.

¹⁰⁰ Vókó: *Magyar büntetés-végrehajtási jog.* 83. o.

6. Összegzés

Az Európai Unió ajánlásaiban megfogalmazta azokat az elvárásokat, amelyek biztosítanak az elvárható körülményeket a fogva tartottaknak. Javasolja a tagországoknak, hogy biztosítsanak olyan diszkriminációmentes életteret, amely alkalmas arra, hogy hosszabb időt töltsenek fogva tartva, akár egyedül, akár zárkatársakkal együtt. Az országoknak biztosítani kell(ene), hogy a túlzásfóltságból eredeztethető börtönártalmak minél kevésbé befolyásolják a bűnelkövetőket abban, hogy egymást kiképezve újabb, akár súlyosabb cselekményeket kövessenek el. A nyugati országok élen járnak a magán-tőke beruházással épített vagy felújított börtönök létrehozásában, ezzel csökkentve a túlzásfóltságot. Magyarországon ez a típusú megoldás még csak kezdetleges, mindösszesen két börtön vett részt a PPP-konstrukcióban. Magyarország sikeresen valósítja meg az elvárások fogvatartásra vonatkozó részeit, hiszen szinte minden büntetés-végrehajtási intézetben jó minőségű ételt biztosítanak a fogva tartottaknak, az intézetek legnagyobb többségében színvonalas az orvosi ellátás, a kapcsolattartásra sem panaszkodnak az elítéltek. Problémát csak az jelent, hogy gyakran nem a lakóhelyükhöz legközelebb eső intézetben helyezik el őket. Minden intézetben, ahol az ítélet is megengedi és a biztonságot sem veszélyezteti, engedélyezik a választáson való részvételt, a televízió és rádió használatot, illetve a fiatalkorúak intézetében a számítógép használatot. Biztosítják a raboknak a sportolási és szabadidős tevékenységeket, a napi háromszori étkezést.

Azt a következményt is levonhatjuk, hogy akadnak olyan személyek, akik – elsősorban determinált anyagi helyzetük és torz értékrendszerük miatt – inkább a börtönt választják a szabad élet helyett. A fogva tartottak életét jelentősen befolyásolják a „mindennapi örömek és kudarok”, a nevelők önmagukban kevesek ahhoz, hogy a visszaesést megelőzzék, mivel a társadalom elutasítása biztos út egy újabb bűncselekmény elkövetéséhez.¹⁰¹ A cél az lenne, hogy a szabad társadalom tagjai megértsék: a fogva tartottak legnagyobb része nem azért követi el a bűncselekményt, hogy az ő adójukból büntetés-végrehajtási intézetben töltsen élete jó pár évét, és éppen ezért a civileknek is segíteni kellene a társadalomba való visszailleszkedésüket, hogy egy múltbéli „botlásukért” ne kelljen egész életükbe megbélyegzettként élniük a szabadulás után. A társadalom tagjainak be kellene mutatni a jelenleg uralkodó állapotokat, hogy megismerjék a körülményeket, ugyanis az általában megkérdőjelezetteknek – köztük gyakorló jogászok és leendő jogászok is – kevesebb, mint a fele tudja, hogy ma még vannak felújításra váró és felújított intézetek is, és azt gondolják, hogy már megfelelünk az európai színvonalnak.

A bűnözőket sokan rossz embernek tartják, és általánosítanak a cselekmény súlyától függetlenül, anélkül, hogy jóként könyvelnék el, amikor azt halljuk karácsony előtt, hogy a nekik már szükségtelen konzerveket felajánlják a szegényeknek, vagy például árvíz idején segítik a rászorulókat a maguk módján. Erről azt mondja Nagy István, a Kaposvári Büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka, hogy az „*ő lelküknek is egy hatalmas megkönnyebbülés, hogy segíthetnek, annak ellenére, hogy ők is szűkös körülmények között élnek bezártságban*”. Az állam tennivalója az, hogy az

¹⁰¹ Borbély: i.m. 96. o.

európai ajánlásokat követve minél jobbra, elviselhetőbbé tegye a börtönéletet, építsen új intézeteket¹⁰² a túlszűfolttság megszüntetésére, valamint olyan törvényeket alkosson, amellyel minél jobban visszaszoríthatóvá válik a bűncselekmények elkövetése. Ezen kívül hasznos lehet a mediáció elterjedése is, amely által megspórolnánk napi több ezer forintot, és a megegyezés segíthetne rádöbbeneni az elkövetőket cselekményük súlyára, ezáltal csökkentve a visszaesések számát.

Végül pedig, ami igazán kifejezi a börtönéveket egy fogvatartott szemszögéből, és amely meghatározza, hogy milyen célt kellene maguk elé tűzni a visszaesések számának csökkentésére: *„a börtön érzéketlenné tesz, de rákényszerít, hogy észrevegyük, mi a legfontosabb. A család és a hűség. Mi elítéltek, tudjuk, hogy a börtönben egyik sem létezik. Tehát ne menekülj az elől, akivé váltál – elítélt. Fogadd el, fejlődj tőle és többé nem veszted szem elől az igazi értékeket”*.

¹⁰² Egy nem reprezentatív felmérésben a közel 1400 szavazó 80,7 %-a gondolta úgy, hogy szükség van Magyarországon új börtönök építésére.